

Заснований у квітні 2015 р.

Співзасновники –
Головне територіальне управління
юстиції у Херсонській області;
Одеський державний університет
внутрішніх справ;
Асоціація нотаріусів
Херсонської області

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 24402-14242ПР
від 28.12.2019 р.

Виходить шість разів на рік.
Мова видання: українська, російська
та англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Адреса редакції:
вул. Потьомкінська, 42/14
м. Херсон, Україна, 73000

Міністерство
юстиції України
Головне територіальне
управління юстиції
у Херсонській області

Міністерство
внутрішніх справ України
Одеський державний університет
внутрішніх справ

Асоціація нотаріусів
Херсонської області

ЮРИДИЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

Випуск 15

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 26.11.2020 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор – Лєгєза Юлія Олєксандрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, ректор Одеського державного університету внутрішніх справ

Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ

Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Галуцько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Ізбаш Катерина Сергіївна, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Ісмайлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ

Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Лєгєза Євген Олєксандрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

Миронюк Роман Вікторович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рєзнїченкo Сємєн Васильович, професор кафедри цивільно-правових дисциплїн Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

Тильчик В'ячеслав В'ячеславович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України

Шкута Олєг Олєгович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплїн Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia)

Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany)

Рєдколєгія нє звжди подїляє поглядї авторів публїкації

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

<i>Ігнатенко І. В., Салюк І. О., Скорик К. В.</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	9
<i>Нестор В. Р.</i> МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ.....	17
<i>Олендер І. Я.</i> ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ В РАЗІ УСУНЕННЯ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ.....	24

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

<i>Непомящая І. О.</i> ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА РУХОМЕ МАЙНО ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ.....	29
<i>Патерило І. В.</i> ВАЛЮТНІ ІНТЕРВЕНЦІЇ ЯК ОСНОВНИЙ МЕТОД ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ.....	36
<i>Рябчинська А. О.</i> ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ У ПРАВІ УКРАЇНИ.....	42

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Бондар В. В.</i> ДІЛНИЧНІ ОФІЦЕРИ ПОЛІЦІЇ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКІ ГРОМАДИ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ.....	53
<i>Діхтієвський В. П.</i> ДЕРЖАВНІ ПРИРОДОРЕСУРСНІ КАДАСТРИ ЯК ФОРМА ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	57
<i>Дорохіна Ю. А., Легеза Ю. О.</i> АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА (АНАЛІЗ ПРОЄКТІВ ЗАКОНУ УКРАЇНИ (РЕЄСТР. № 3908 ВІД 17.07.2020 ТА РЕЄСТР. № 3908-1 ВІД 03.08.2020).....	64
<i>Зелінська Я. С.</i> ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	71

<i>Новак Н. П.</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ Й РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	78
<i>Олійник А. В.</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	83
<i>Тулянцева В. А.</i> ПРАВОВА ПРИРОДА ПУБЛІЧНИХ ФОНДІВ.....	91
<i>Чуб А. В.</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА УЧАСТЬ В УХВАЛЕННІ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ.....	98

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

<i>Бабенко А. М., Федорончук І. В.</i> ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ І КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ВИМІРИ.....	104
<i>Книженко О. О., Книженко С. О.</i> НЕЗАКОННЕ ПОВОДЖЕННЯ З РАДІОАКТИВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ: РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	112
<i>Музика В. В.</i> МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОВА ОСНОВА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ.....	122
<i>Ярошак О. Я., Луценко П. В.</i> МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗРОБЛЕННЯ ВОДОМЕТІВ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ.....	130

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Арешонков В. В.</i> ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРИ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	141
<i>Демидова Є. Є.</i> ПОНЯТТЯ «ДЕТЕРМІНІЗМ»: МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ.....	149
<i>Мельник С. В., Грецьких О. В.</i> ВПЛИВ ЗАКОНОДАВЧОГО ПРОБІЛУ ЩОДО СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКОНУ ПРО ЗБРОЮ НА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ СУДОВОЇ БАЛІСТИКИ.....	156

Свинаренко Ю. П., Андрусенко О. А.
ПІДСТАВИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....164

Світайло П. Ю.
ДІЗНАННЯ ЯК СПРОЩЕНА ПРОЦЕДУРА ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ.....170

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

Григор'єв В. Г., Онопченко Н. В.
ПСИХОЛОГІЧНА УСТАНОВКА ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ
ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРУПОВИХ
ФАХОВИХ ДІЙ ПРАВООХОРОНЦІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ.....177

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Маслова А. Б.
ПОПЕРЕДНІ РІШЕННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ
МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....185

CONTENTS

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STATE AND LAW

<i>Ihnatenko I. V., Saliuk I. O., Skoryk K. V.</i> CERTAIN ASPECTS OF ORGANIC PRODUCTION WITHIN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	9
<i>Nestor V. R.</i> CITY GOVERNMENT IN UKRAINE AND THE UNITED KINGDOM: NATIONAL RESEARCHES.....	17
<i>Olender I. Ya.</i> DYNAMICS OF LEGAL INSTRUMENT DEVELOPMENT, THAT APPLIES TO THE ELIMINATION OF DOUBLE TAXATION.....	24

ISSUES OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

<i>Nepomiashchaia I. O.</i> CIVIL LEGAL ASPECT OF REGISTRATION OF RIGHTS ON MOVABLE PROPERTY AND THEIR BURDEN.....	29
<i>Paterylo I. V.</i> FOREIGN EXCHANGE INTERVENTIONS AS THE MAIN METHOD OF FOREIGN CURRENCY REGULATION OF MONETARY POLICY BODIES.....	36
<i>Riabchynska A. O.</i> EVOLUTION OF FIDUCIARY OWNERSHIP INSTITUTION IN UKRAINIAN LAW.....	42

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

<i>Bondar V. V.</i> DISTRICT POLICE OFFICERS AND POLICE COMMUNITIES: REALITIES OF TODAY.....	53
<i>Dikhtievsky V. P.</i> STATE NATURAL RESOURCES CADASTRE AS A FORM OF ACCESS TO PUBLIC INFORMATION.....	57
<i>Dorokhina Yu. A., Legeza Yu. O.</i> ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE (ANALYSIS OF THE DRAFT LAW OF UKRAINE (REGISTER. № 3908 FROM 17.07.2020 AND REGISTR. № 3908-1 FROM 03.08.2020).....	64
<i>Zelinska Ya. S.</i> ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS.....	71

<i>Novak N. P.</i> HISTORICAL ASPECTS OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF PRODUCTION AND DISTRIBUTION OF ORGANIC PRODUCTS.....	78
<i>Oliyynyk A. V.</i> REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES FOR ENSURING PROTECTION OF SOCIO-ECONOMIC HUMAN RIGHTS.....	83
<i>Tulyantseva V. A.</i> LEGAL NATURE OF PUBLIC FUNDS.....	91
<i>Chub A. V.</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF A PERSON TO PARTICIPATE IN THE ADOPTION OF MANAGEMENT DECISIONS.....	98

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

<i>Babenko A. M., Fedoronchuk I. V.</i> INTERFERENCE IN THE ACTIVITIES OF A LAWYER OR A REPRESENTATIVE OF A PERSON: CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL PROCEDURE DIMENSION.....	104
<i>Knyzhenko O. O., Knyzhenko S. O.</i> ILLEGAL HANDLING OF RADIOACTIVE MATERIALS: INVESTIGATION AND CRIMINAL PROSECUTION.....	112
<i>Muzyka V. V.</i> INTERNATIONAL LEGAL BASIS FOR THE EXECUTION OF A SENTENCE OF IMPRISONMENT CONCERNING MINORS.....	122
<i>Yaroshak O. Ya., Lutsenko P. V.</i> INTERNATIONAL EXPERIENCE OF DEVELOPMENT OF WATER CANNONS AND THEIR USE BY LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES OF UKRAINE DURING PROTECTION OF PUBLIC ORDER.....	130

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

<i>Areshonkov V. V.</i> ON THE STRUCTURE OF TECHNICAL-FORENSIC RESEARCH.....	141
<i>Demidova Ye. Ye.</i> THE CONCEPT OF "DETERMINISM": INTERDISCIPLINARY AND CRIMINALISTIC PROBLEMS OF DEFINITION.....	149
<i>Melnik S. V., Hretskykh O. V.</i> IMPACT OF THE LEGISLATIVE GAP ON THE SPECIAL LAW ON WEAPONS ON THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC JUDICIAL BALLISTICS.....	156
<i>Svynarenko Yu. P., Andrusenko O. A.</i> GROUNDS FOR CARRYING OUT OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY.....	164

Svitaylo P. Yu.

INQUIRY AS A SIMPLIFIED PROCEDURE
OF PRE-TRIAL INVESTIGATION
IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES.....170

LEGAL PSYCHOLOGY AND LEGAL EDUCATION

Hryhoriev V. G., Onopchenko N. V.

PSYCHOLOGICAL ATTITUDE OF POLICE OFFICERS
AS A CONDITION FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS
OF GROUP PROFESSIONAL ACTIONS OF LAW ENFORCEMENT
OFFICERS IN EXTREME CONDITIONS.....177

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Maslova A. B.

CUSTOMS ADVANCE RULINGS: GENERAL CHARACTERISTICS
AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT.....185

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.01>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Ігнатенко Ірина Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри земельного
та аграрного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Салюк Ірина Олегівна,
студентка 4 курсу
(Інститут підготовки кадрів для органів
юстиції України Національного
юридичного університету імені
Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Скорик Ксенія Віталіївна,
студентка 4 курсу
(Інститут підготовки кадрів для органів
юстиції України Національного
юридичного університету імені
Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Сучасний стан агросфери, виснаження ґрунтів, забруднення навколишнього природного середовища вимагають впровадження нових технологій, які змогли б стабілізувати аграрну сферу України та вивести її на новий рівень. У статті розглядається процес органічного виробництва, який насамперед зорієнтований на еколого-безпечне ведення сільського господарства та вироблення безпечної і якісної сільськогосподарської продукції. Вагомі потенціальні можливості для розвитку органічного сектора зосереджені в Україні внаслідок наявності земельного потенціалу, який придатний для виробництва екологічно-чистої продукції органічного походження.

Господарювання, в основу якого покладено органічне виробництво, має низку переваг: сприяє відновленню природної родючості ґрунтів, підвищенню якості сільськогосподарських угідь, зменшенню шкідливих викидів, скороченню застосування

штучних засобів хімізації та витрат невідновлюваних енергетичних ресурсів. Нині існує чимало перешкод, які гальмують ефективний розвиток органічного виробництва. Серед них можна виділити існування несформованого ринку органічної продукції, недосконалість законодавства та державної політики, відсутність системи державного стимулювання, регулювання та контролю тощо.

У статті здійснено аналіз загальних принципів виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Запропоновано на законодавчому рівні передбачити низку спеціальних принципів здійснення органічного виробництва, враховуючи економічні, екологічні, соціальні аспекти. Істотна увага приділяється і турботі про майбутні покоління, що дає можливість розглядати органічне сільське господарство, органічну агропродовольчу систему загалом як фактор сталого розвитку.

Ключові слова: органічне землеробство, органічне виробництво, землі сільськогосподарського призначення, охорона земель, якість земель, продовольча безпека, агробізнес, екологічно чиста продукція.

CERTAIN ASPECTS OF ORGANIC PRODUCTION WITHIN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Ihnatenko Iryna Volodymyrivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Land
and Agricultural Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

Saliuk Iryna Olehivna,
Fourth-year Student
(Personnel Training Institute for the
Bodies of Justice of Ukraine of Yaroslav
Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine)

Skoryk Kseniia Vitaliivna,
Fourth-year Student
(Personnel Training Institute for the
Bodies of Justice of Ukraine of Yaroslav
Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine)

The current state of the agricultural sphere, soil depletion, environmental pollution – requires the introduction of new technologies that could stabilize the agricultural sector of Ukraine and bring it to a new level. The article considers the process of organic production, which is primarily focused on environmentally friendly agriculture and the production of safe and high quality agricultural products. Significant potential opportunities for the development of the organic sector are concentrated in Ukraine, due to the availability of land potential that is suitable for the production of environmentally friendly products of organic origin.

Farming based on organic production has a number of advantages, in particular: helps to restore the natural fertility of soils, improves the quality of agricultural land, reduce harmful emissions, reduces the use of artificial chemicals and the cost of non-renewable energy resources. But today there are many obstacles that hinder the effective development

of organic production. Among them are the existence of an unformed market for organic products, the imperfection of legislation and public policy, the lack of a system of state incentives, regulation and control and so on.

The article analyzes the general principles of production of organic agricultural products. It is proposed at the legislative level to provide a number of special principles for organic production. These principles take into account economic, environmental and social aspects. Significant attention is paid to the care of future generations, which makes it possible to consider organic agriculture as a factor of sustainable development.

Key words: organic farming, organic production, agricultural lands, land protection, land quality, food security, agribusiness, ecologically clean products.

Актуальність проблеми. Тривалий час агросфера України страждає від низки негативних явищ і процесів, які не тільки виснажують її і не дають позитивної динаміки в економічному аспекті, а й негативним чином відбиваються на якості виробленої сільськогосподарської продукції.

Україна, будучи державою, яка підтримує європейський вектор розвитку та всіляко прагне стати повноцінним членом європейської спільноти, жодним чином не може допустити падіння агроекологічного іміджу країни та конкурентоспроможності сільського господарства на внутрішньому і зовнішньому ринках. На фоні необхідності стабілізації та розвитку аграрної сфери країни досить актуальним є питання впровадження альтернативних технологій в галузі сільського господарства. Серед таких технологій неабиякої уваги заслуговує органічне виробництво, в основу якого покладено еколого-орієнтоване ведення сільського господарства, що ставить за мету виготовлення якісної та безпечної продукції зі збереженням родючості ґрунтів.

Метою дослідження є визначення сутності органічного виробництва та його місця в правовій системі, визначення основних принципів, на яких заснована ефективність впровадження такого виробництва, виявлення основних тенденцій розвитку органічного виробництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Прогрес аграрних технологій стає причиною сучасних екологічних проблем, зокрема відбувається інтенсивне забруднення планети хімічними речовинами різного походження, які насамперед створюють загрозу навколишньому природному середовищу. З усіх природних компонентів найбільшому забрудненню піддається ґрунт – найцінніше природне людське надбання. Набута у зв'язку із забрудненням мутагенність навколишнього природного середовища погіршує здоров'я людини, його спадкову основу [1]. Нині склалася ситуація інтенсифікації сільського господарства, яка характеризується надмірним використанням природних ресурсів, виснаженням ґрунтів, негативним впливом на екологічне середовище та руйнуванням агросфери загалом.

Наукові засади органічного агровиробництва досить вдало викладені в основних положеннях Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (далі – ІФОАМ). За її визначенням органічне агровиробництво об'єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. В основу таких систем покладено використання локально-специфічної родючості ґрунтів як ключового елементу успішного виробництва. Такі системи використовують природний потенціал рослин, тварин і ландшафтів, спрямовуються на гармонізацію сільськогосподарської практики і навколишнього середовища [2].

У Постанові Ради Європейського Союзу № 834/2007 від 28 червня 2007 року щодо органічного виробництва та маркування органічних продуктів зазначено, що орга-

нічне виробництво – це цілісна система господарювання, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин і метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин і процесів природного походження [3].

Насамперед під час всього процесу виробництва повинні бути дотримані норми екологічної безпеки, які включають в себе зменшення забруднення земельних, водних, повітряних ресурсів, зменшення шкідливих викидів, збереження лісових масивів, мінімальний обробіток ґрунтів тощо. Крім того, йдеться про вироблення високоякісної та безпечної продукції без використання синтетичних добрив, ГМО, пестицидів.

Важливо усвідомлювати, що основою органічного агровиробництва є придатність земель для його ведення, для виробництва екологічно чистої продукції [4, с. 10]. Щодо України, то, на жаль, нині землі сільськогосподарського призначення знаходяться в незадовільному стані: вони виснажені, страждають від ерозії, позбавлені поживних речовин, втрачають свою родючість. Все це гальмує процес впровадження органічного виробництва.

Безспірним є той факт, що за допомогою розвитку органічного виробництва та зменшення навантаження на природні ресурси і навколишнє природне середовище можна досягти збільшення ефективності сільськогосподарського виробництва. Порівняно з іншими методами ведення сільського господарства, органічне виробництво передбачають використання технологій, які зберігають природні ресурси, зменшення механічної та синтетичної обробки ґрунту. Як зазначається в літературі, пріоритетним напрямом для органічного сільського господарства є використання матеріалів і технологій, які покращують екологічну рівновагу в природних системах і сприяють створенню стійких і збалансованих агроєкосистем [5, с. 200].

Варто зазначити, що органічне виробництво має на меті підтримання та покращення довкілля, забезпечення потреб суспільства якісною продукцією. Окрім цього, органічне виробництво може реалізувати концепцію сталого розвитку аграрної сфери за допомогою балансу ресурсів.

ІФОАМ встановила, що ведення органічного сільського господарства має ґрунтуватися на таких принципах: 1) здоров'я (органічне сільське господарство повинно підтримувати й поліпшувати оздоровлення ґрунту, рослин, тварин, людини та планети як єдиного й неподільного цілого); 2) екології (органічне сільське господарство повинне ґрунтуватися на живих екологічних системах і циклах, працювати, співіснувати з ними й підтримувати їх); 3) справедливості (органічне сільське господарство повинне будуватися на відносинах, що гарантують справедливість з урахуванням загального стану навколишнього природного середовища й життєвих можливостей); 4) турботи (управління органічним сільським господарством повинне мати запобіжний і відповідальний характер і бути орієнтованим на захист здоров'я та добробуту нинішніх, майбутніх поколінь і навколишнього природного середовища) [6]. У цих принципах враховуються економічні, екологічні, соціальні аспекти. Істотна увага приділяється і турботі про майбутні покоління, що дає можливість розглядати органічне сільське господарство, органічну агропродовольчу систему загалом як фактор сталого розвитку.

За статтею 6 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10.07.2018 № 2496-VIII основними принципами, на яких ґрунтується органічне виробництво, обіг та маркування органічної продукції, є: 1) законність і виконання країною міжнародних зобов'язань у цій сфері; 2) паритетність і забезпечення рівних можливостей для операторів;

3) забезпечення вільного доступу до інформації про розвиток органічного виробництва та обіг органічної продукції в Україні; 4) взаємозв'язок та узгодженість довгострокових стратегій, планів і програм розвитку органічного виробництва та ринку органічної продукції в Україні; 5) сталий розвиток органічного виробництва та ринку органічної продукції для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь; 6) об'єктивність розроблених документів, що визначають державну політику в сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції на основі реальних показників; 7) взаємоузгодженість економічних інтересів операторів, суспільства і держави; 8) додержання вимог екологічної безпеки у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції; 9) визнання свободи господарської діяльності у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції; 10) свобода поширення інформації про органічне виробництво та обіг виробленої органічної продукції [7].

Слід зауважити, що у зазначеному Законі визначені лише принципи та напрями державної політики у цій сфері, а не принципи виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

У наукових дослідженнях пропонується передбачити на законодавчому рівні такі принципи здійснення органічного виробництва: принцип охорони довкілля, принцип справедливості [8, с. 161], державної підтримки [9, с. 255], сертифікації [10, с. 61] тощо. Крім того, серед основних принципів, на яких заснована ефективність впровадження органічного виробництва, необхідно передбачити такі: екологізація технологій вирощування; скорочення втрат поживних речовин у ґрунті; зменшення хімічного навантаження за рахунок використання екологічно безпечних добрив; використання науково-обґрунтованих сівозмін; використання технологій утилізації відходів виробництва; впровадження природоохоронних розробок: утилізація або знешкодження відходів; зменшення кількості шкідливих викидів підприємств у повітря або водні джерела з метою запобігання надмірному антропогенному тиску на навколишнє природне середовище; використання сучасних технологій фільтрації і абсорбції шкідливих речовин.

При цьому необхідно виділити окремо принципи побудови обробітку ґрунту в органічному землеробстві: збереження ґрунтової родючості за рахунок мінімізації обробки з урахуванням допустимого її рівня для різних ґрунтово-кліматичних зон країни; боротьбу з бур'янами, шкідниками і хворобами; закладення органічних добрив; узгодження системи обробки з біологічними особливостями культурних рослин.

Під час здійснення виробництва екологічної продукції виробники повинні дотримуватися спеціальних умов, які передбачені стандартами: 1) відмова від застосування ГМО і продукції (кормів, препаратів захисту рослин, насіння, тварин тощо), виробленої з використанням ГМО; 2) відмова від застосування гормонів, штучних барвників, антибіотиків, підсилювачів смаку, ароматизаторів, посилювачів росту; 3) відмова від застосування радіоактивного випромінювання для оброблення кормів і сировини, які використовують у виробництві екопродуктів; 4) відмова від гідропонного виробництва; 5) використання методів механічного виробництва; 6) використання живлення ґрунту через його екосистему.

Промислове виробництво органічної продукції реалізовується виключно з органічної сировини, яка створена на придатних для цього землях або в спеціально призначених зонах виробництва органічної продукції. Оцінка придатності ґрунтів здійснюється з урахуванням еколого-токсикологічних показників агрохімічного паспорта земельної ділянки та результатів хімічного тестування рослин, які вирощуються на цих землях під час обстеження.

У літературі переваги органічного виробництва сформульовані за такими напрямками: 1) екологічні – мінімізація впливу виробничих процесів на довкілля; сприяння збереженню та відновленню біорізноманіття в агроландшафтах; сприяння збереженню та відтворенню родючості ґрунтів; оберігання від забруднення водних ресурсів; 2) економічні – поступове зростання природної продуктивності агроценозів і ґрунтів; зниження виробничих витрат завдяки відмові від застосування дорогих хімікатів і зменшенню енергоємності виробництва; підвищення конкурентоспроможності продукції; 3) соціальні – створення додаткових робочих місць у сільській місцевості; створення нових перспектив для малих і середніх агроформувань, збільшення життєздатності сільських громад [5, с. 204].

Серед засад, на яких базується ефективність впровадження органічного виробництва, можна виокремити:

- екологізація технологій вирощування. Основними завданнями екологізації є впровадження ресурсо- і енергозберігаючих, маловідходних технологій у переробному комплексі, альтернативних систем землеробства з обмеженим використанням хімічних засобів підвищення урожайності і захисту рослин [11];

- скорочення втрат поживних речовин у ґрунті. Головною умовою забезпечення сталого розвитку землеробства України є дотримання розширеного відтворення родючості ґрунтів, яке засноване на диференційованому регулюванні балансу поживних речовин і гумусу відповідно до даних екологічного і агрохімічного обстеження ґрунтів, урахування біологічних особливостей культури, сорту чи гібриду, їх збалансованого за макро- і мікроелементами мінерального живлення [12];

- зменшення хімічного навантаження за рахунок використання екологічно безпечних добрив [13, с. 58];

- використання науково обґрунтованих сівозмін. Правильно розроблена сівозміна має низку переваг, основні з них – це попередження накопичення й розмноження хвороб і шкідників, раціональне використання поживних речовин і вологи, значне зниження рівня засміченості, покращення якості вирощеної продукції [14];

- використання сучасних технологій фільтрації і абсорбції шкідливих речовин;

- використання технологій утилізації відходів виробництва. Одним із пріоритетних напрямів утилізації зазначених відходів є їх використання для отримання альтернативної енергії. Такий спосіб утилізації забезпечує найбільш комплексний ефект для зниження негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище, отримання заміни природного газу та якісних органічних добрив, зниження надходження біогазу (продукту розпаду біоорганічних відходів) в атмосферу і зменшення парникового ефекту тощо [15].

Згідно зі світовими вимогами органічна система сільського господарства та її продукція повинні відповідати певним стандартам виробничих процесів, спрямованих на підтримання оптимального стану екосистеми на соціальному, екологічному та економічному рівнях [16].

В Україні площі під веденням органічного виробництва складають лише 411 тис. га. У структурі сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь рілля займає 206,5 тис. га або 76,4%. На пасовища і сінокоси припадає 57,5 тис. га, що складає 21,3%, на перелоги – 5,0 тис. га (1,5%) і лише 1,3 тис. га або 0,5% – на багаторічні насадження [3]. Наявні умови дозволяють розширити площі під цим виробництвом. Однак відсутність інфраструктурного забезпечення і державної підтримки цього виду господарювання й недосконала законодавчо-правова база, яка його регламентує, не дозволяють швидко нарощувати органічне виробництво.

Серед стримуючих факторів, які не дають органічному виробництву розвиватися, виділяють нерозвиненість внутрішнього ринку; домінування імпортової органічної продукції на ринку; недостатню розвиненість інфраструктури торгівлі органічною продукцією; наявність недобросовісних виробників на ринку; недосконалість нормативно-правової бази; недостатню кількість офіційно зареєстрованих сертифікаційних центрів; слабкий розвиток інтеграції з міжнародними структурами та обмежений доступ на зовнішні ринки органічної продукції; відсутність державної підтримки [17; 18; 19].

Висновки. Україна має значний економічний та екологічний потенціали для провадження органічного виробництва, яке є пріоритетним напрямом розвитку сільськогосподарства. Наявність родючих ґрунтів і достатньої кількості угідь сприяють можливості впровадження такого виробництва. Важливість переходу до органічного виробництва викликана необхідністю забезпечення суспільства безпечними та якісними продуктами харчування, а також збереження та покращення стану навколишнього природного середовища.

Однак нині існує чимало перешкод, які гальмують ефективний розвиток органічного виробництва. Серед них можна виділити існування несформованого ринку органічної продукції, недосконалість законодавства та державної політики, відсутність системи державного стимулювання, регулювання та контролю тощо.

Список використаних джерел:

1. Дудар Т.Г. Стратегія формування системи органічного аграрного виробництва : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 292 с.
2. Organic Federation of Ukraine. URL: <http://organic.com.ua>.
3. Офіційний веб-сайт Федерації органічного руху України. URL: <http://www.organic.com.ua>.
4. Кисіль В.І. Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи. Харків : Вид-во «Штрих», 2000. 161 с.
5. Довгань О.М., Мандибуря Я.В. Органічне виробництво: сутність, об'єктивна необхідність, ефективність. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1.
6. Organic Agriculture and Food Security. 2002. № 1. URL: www.ifoam.org.
7. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 № 2496-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2018. № 36. Ст. 275.
8. Піддубна Д.С. Правовий захист органічної продукції від генетично модифікованих організмів в Україні : дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 215 с.
9. Курман Т.В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 276 с.
10. Уркевич В.Ю. Принципи правового регулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції та сировини в аспекті сталого розвитку сільських територій. *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. 2014. № 197. Ч. 1. С. 56–63.
11. Царенко О.М. Экономические проблемы производства экологически чистой агропромышленной продукции: теория и практика. Киев : Аграрная наука, 1998. 256 с.
12. Шувар І.А. Органічні речовини на порятунок ґрунтів. *Інформаційно-аналітична газета «Агробізнес Сьогодні»*. URL: <http://agro-business.com.ua/>.
13. Гринь С.О. Проблеми деградації ґрунтового покриву та шлях поліпшення якості ґрунтів. *Молодий вчений*. 2015. № 11(26). Ч. 1. С. 58–62.
14. Цилпорик Л. Науково обґрунтовані сівозміни – запорука успіху. *Інформаційно-аналітична газета «Агробізнес Сьогодні»* URL: <http://agro-business.com.ua/>.

15. Маковецька Ю.М. Аналіз особливостей утворення та поводження з відходами на сільських територіях. *Ефективна економіка*. 2015. № 12.
16. Стоволос Н.Б. Концептуальні засади формування органічного сектору АПК. *Ефективна економіка*. 2016. № 5.
17. Fedchyshyn D. Theoretical bases of formation and development of agricultural organic production in Ukraine in modern economic conditions. *Economics of agriculture*. 2020. Vol. 67. № 3. P. 939–953.
18. Мамалига С.В. Розвиток ринку органічної продукції в Україні. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету*. 2012. № 2(28). Т. 1. С. 270–279.
19. Ignatenko I. Legal aspects of development of organic agriculture in Ukraine in the context of european integration. *Economics of agriculture*. 2020. Vol. 67. № 3. P. 973–990.

УДК 342.25

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.02>

МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ

Нестор Віталій Романович,
кандидат юридичних наук

На сучасному етапі в Україні відбувається муніципальна реформа, поточна стадія якої присвячена децентралізації публічної влади. При цьому важливим практичним завданням є оптимізація системи місцевого, у тому числі міського самоврядування, а важливим науковим завданням – забезпечення цього процесу належним доктринальним підґрунтям.

Варто зауважити, що в українській юридичній літературі проблематика міського самоврядування розглядалася фахівцями з історії держави і права, теорії держави і права, адміністративного права, господарського права. Однак найбільш вагомими для сучасного етапу муніципальної реформи є дослідження фахівців із конституційного права.

Метою статті є проаналізувати наявні в українській юридичній літературі дослідження з питань національного та зарубіжного (на прикладі Великої Британії) міського самоврядування, сформулювати висновки та пропозиції щодо подальших творчих пошуків.

Автором статті узагальнено, що поки що в Україні небагато підручників і навчальних посібників з муніципального права зарубіжних країн (або з порівняльного муніципального права). Більш популярним джерелом загальної інформації про муніципальне управління у Сполученому Королівстві є підручники з конституційного (державного) права зарубіжних країн.

Автором статті резюмовано, що в національній юридичній літературі поки що не проводилися порівняльно-правові дослідження міського самоврядування в Україні та інших зарубіжних країнах. Тому при здійсненні компаративістського аналізу міського самоврядування в Україні та Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії стали у нагоді напрацювання українських вчених, присвячені муніципальному управлінню у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії загалом (П.Ф. Гураль, Н.В. Мішина); міському самоврядуванню в Україні (А.Т. Назарко, В.М. Шкабаро, В.С. Штефан, В.С. Куйбіда та інші).

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо в аналізі та узагальненні висновків і пропозицій тих вчених, які присвятили свої монографічні праці питанням не міського самоврядування загалом, а його окремим аспектам (представницьким органам міського самоврядування, головам міських територіальних громад (мерам), статутам територіальних громад міст тощо).

Ключові слова: міське самоврядування, місцеве самоврядування, місто, міська територіальна громада, територіальна громада, публічна влада.

CITY GOVERNMENT IN UKRAINE AND THE UNITED KINGDOM: NATIONAL RESEARCHES

Nestor Vitalii Romanovych,
Candidate of Law Sciences

At the present stage, Ukraine is undergoing municipal reform, the current stage of which is devoted to the decentralization of public power. At the same time, an important practical task is to optimize the system of local government, including urban government, and an important scientific task is to provide this process with a proper doctrinal basis.

It should be noted that in the Ukrainian legal literature, the issue of urban self-government was considered by experts in the history of state and law, theory of state and law, administrative law, commercial law. However, the most important for the current stage of municipal reform is the study of experts in constitutional law.

The purpose of the article is to analyze the available in the Ukrainian legal literature research on national and foreign (on the materials of Great Britain) city government to formulate conclusions and proposals for further creative research.

The author of the article summarizes that so far in Ukraine there are quite a few textbooks and manuals on municipal law of foreign countries (or on comparative municipal law). Textbooks on the constitutional (state) law of foreign countries are a much more popular source of general information about municipal government in the United Kingdom. Turning to the state of research on urban self-government in Ukraine, it should be noted that the attention of some experts in municipal law attracted cities and self-government in general, and some – individual governments, statutes of urban communities and more.

The author of the article concludes that the national legal literature has not yet conducted comparative legal studies of urban government in Ukraine and other foreign countries. Therefore, in carrying out a comparative analysis of urban self-government in Ukraine and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the work of Ukrainian scholars devoted to: 1) municipal government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland in general; 2) city government in Ukraine.

Prospects for further research in this direction are seen in the analysis and generalization of conclusions and proposals of those scientists who have devoted their monographs to issues not of municipal government as a whole, but to its individual aspects (representative bodies of municipal government, mayors, etc.).

Key words: city government, local government, city, city territorial community, territorial community, public authority.

На сучасному етапі в Україні відбувається муніципальна реформа, поточна стадія якої присвячена децентралізації публічної влади. При цьому важливим практичним завданням є оптимізація системи місцевого, у тому числі міського самоврядування, а важливим науковим завданням – забезпечення цього процесу належним доктринальним підґрунтям.

Варто зауважити, що в українській юридичній літературі проблематика міського самоврядування розглядалася фахівцями з історії держави і права, теорії держави і права, адміністративного права, господарського права. Однак найбільш вагомими для сучасного етапу муніципальної реформи є дослідження фахівців із конституційного права – А.Т. Назарка, В.С. Штефан, В.М. Шкабаро та інших.

Метою статті є проаналізувати наявні в українській юридичній літературі дослідження з питань національного та зарубіжного (на прикладі Великої Британії) міського самоврядування, сформулювати висновки та пропозиції щодо подальших творчих пошуків.

Місцеве самоврядування у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії (далі – Сполучене Королівство) в українській юридичній літературі залишається малодослідженим. Більшість видань, у яких міститься відповідна інформація, має навчально-методичний або довідковий характер.

Так, автор навчального посібника «Органи місцевого самоврядування в зарубіжних країнах» П.Ф. Гураль, характеризуючи основні системи (моделі) місцевого самоврядування, починає з англо-американської системи (моделі) місцевого самоврядування. Перша країна, яку він аналізує, – Сполучене Королівство (в характеризованому виданні – Великобританія), її муніципальному управлінню присвячено 10 сторінок [1, с. 7–17]. Окремо про місцеве самоуправління у містах чи у столиці не йдеться.

Варто зауважити, що поки що в Україні небагато підручників і навчальних посібників з муніципального права зарубіжних країн (або з порівняльного муніципального права). Значно більш популярним джерелом загальної інформації про муніципальне управління у Сполученому Королівстві є підручники з конституційного (державного) права зарубіжних країн. Найновішим виданням з цієї навчальної дисципліни станом на 1 січня 2021 року є підручник «Конституційне право зарубіжних країн» видавництва «Олді Плюс». Його автори приділили значну увагу питанням як територіального устрою, так і муніципального управління у Сполученому Королівстві. У ньому міститься найновіша інформація про референдум, предметом якого був вихід Шотландії зі складу Сполученого Королівства, про адміністративно-територіальний поділ країни та про організацію муніципального управління у державі.

Окремо про місцеве самоуправління у містах не йдеться, а щодо столиці зазначено лише, що «столиця має особливий самоврядний статус – Лондон поділений на 32 бурги та Сіті. У кожній із цих 33 частин функціонують місцеві ради, крім того, існує і муніципальна рада Великого Лондона» [2, с. 475]. У цьому підручнику, як і в його попередніх виданнях, муніципальне управління у Сполученому Королівстві розглянуто досить детально, враховуючи необхідність викладати інформацію стисло. Так, охарактеризовано адміністративно-територіальний поділ країни, правову регламентацію муніципального управління, основні організаційні форми муніципального управління. Крім того, окреслено компетенцію органів муніципального управління та приділено увагу фінансуванню їхньої діяльності.

На доктринальному рівні в українській юридичній літературі поки що відсутні праці, які були б присвячені виключно муніципальному управлінню у Сполученому Королівстві. Фахівцям, які цікавляться цією проблематикою, найбільше стане у нагоді дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Н.В. Мішиної на тему «Муніципальне управління в США та в Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: порівняльно-правове дослідження» (2002 рік), а також праці, опубліковані як до, так і після успішного захисту цієї роботи.

Вказане вище дисертаційне дослідження присвячене муніципальному управлінню не тільки у Сполученому Королівстві. Ознайомлення з архітектонікою дисертації дає підстави сформулювати висновок, що автор приділила однакову увагу досліджуваному інституту як у Сполученому Королівстві, так і в США. Дослідження містить три розділи:

«Розділ 1. Історико-теоретичні основи муніципального управління в Сполученому Королівстві і у США. Системи органів муніципального управління в США та у Сполученому Королівстві.

1.1. Основні етапи розвитку муніципального права в Сполученому Королівстві і в США.

1.2. Адміністративно-територіальний устрій і системи органів муніципального управління в США та у Сполученому Королівстві.

Розділ 2. Компетенція та фінансові основи діяльності органів муніципального управління в США та у Сполученому Королівстві.

2.1. Правові основи компетенції органів муніципального управління в США та у Сполученому Королівстві.

2.2. Фінансове забезпечення діяльності органів муніципального управління в Сполученому Королівстві і в США.

Розділ 3. Організація муніципального управління в США та у Сполученому Королівстві.

3.1. Організаційні форми управління муніципальних органів у Сполученому Королівстві і муніципальних органах загальної компетенції в США.

3.1.1. Організаційні форми муніципального управління парафій, таунів, громад і тауншипів.

3.1.2. Організаційні форми управління муніципальних корпорацій. Організаційні форми муніципального управління районів, унітарних округів і графств.

3.2. Організаційні форми муніципального управління спеціальних і шкільних округів» [3, с. 2].

Загалом окрема увага міському самоуправлінню автором дисертації не приділялася. Ознайомлення із текстом дослідження свідчить про те, що автор успішно вирішила наукове завдання, яке полягало у тому, щоб провести «порівняльно-правовий аналіз муніципального управління в США та у Сполученому Королівстві, вивчити можливості використання досвіду цих держав в Україні» [4, с. 3]. Це наукове завдання було вирішено, у тому числі, із застосуванням практики муніципального управління в окремих містах як США, так і Сполученого Королівства. Слід також підкреслити, що Н.В. Мішина не включила до роботи ґрунтовний аналіз особливостей муніципального управління у столицях аналізованих країн – США та Сполученого Королівства.

Варто зазначити, що після успішного захисту дисертації у 2002 році професор Н.В. Мішина продовжувала досліджувати питання муніципального управління у Сполученому Королівстві. Низка її публікацій, які датуються 2003-2015 роками, присвячена здебільшого особливостям міського самоврядування у цій країні [5–9].

Професор Н.В. Мішина приділила увагу муніципальному управлінню у Сполученому Королівстві і у своєму дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, у якій вона вирішила «наукову проблему теоретичного обґрунтування і розроблення на матеріалах компаративістського дослідження пріоритетного напрямку подальшого розвитку вітчизняних органів СОН (далі – самоорганізації населення) і концепції здійснення нормативно-правового забезпечення цього розвитку» [10, с. 447]. Н.В. Мішина неодноразово зверталася до питань створення та функціонування британських аналогів органів самоорганізації населення здебільшого в містах Англії та Уельсу. Також британський досвід у цій сфері став підґрунтям для формулювання низки висновків до аналізованої дисертаційної роботи.

Для дослідників міського самоврядування в Україні стануть у нагоді напрацювання, викладені Н.В. Мішиною як у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, так і в апробаційних публікаціях до цієї праці, які стосуються питань угруповання територіальних громад на міські та інші [11; 12].

Переходячи до стану дослідженості питань міського самоврядування в Україні, слід зазначити, що увагу деяких фахівців із муніципального права привертала міста та самоврядування у них, а деяких – окремі органи самоврядування, статuti міських громад тощо.

У 2005 році успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук В.М. Шкабаро. Вона обрала темою свого дослідження конституційно-правовий статус міста в Україні. Своє звернення до проблематики визначення статусу українських міст В.М. Шкабаро аргументувала так: «Важливе місце в системі адміністративно-територіального устрою держави займає місто, оскільки місто – це не лише адміністративно-територіальна одиниця, не лише населений пункт. Насамперед це – arena функціонування відповідної територіальної громади, простір, у якому виникають, реалізуються та захищаються різнопланові інтереси: індивідуальні та колективні, державні та місцеві, соціальні та економічні. Міста не тільки віддзеркалюють усі соціальні, економічні, політичні, господарські процеси, які відбуваються у суспільстві. Вони мають власні закономірності розвитку та функціонування, є центрами економічного, політичного та духовного життя людини. Тому особливої уваги у процесі вдосконалення адміністративно-територіального устрою набувають питання правового статусу міст в Україні, їх місця та ролі як частини території держави і як просторової основи здійснення державної влади та місцевого самоврядування» [13, с. 1]. Слід погодитися з такою точкою зору дослідниці.

В.М. Шкабаро зазначила, що «основна мета дисертаційного дослідження полягає у створенні концептуальних основ конституційно-правового статусу міста в Україні, а також підготовці рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства, яке закріплює правовий статус міста та діяльність органів міської влади» [13, с. 3]. Для досягнення цієї мети вона вирішила низку важливих наукових завдань і сформулювала цікаві висновки та пропозиції.

В.М. Шкабаро запропонувала авторську дефініцію поняття «місто», систему критеріїв класифікації міст в Україні, авторську концепцію місця та ролі міста в системі адміністративно-територіального устрою України, функцій міста та гарантій прав міста, які автор класифікувала за кількома підставами. Зазначені вище напрацювання мають своєю основою «авторське бачення поняття правосуб'єктності міста як сукупності юридичних можливостей міста в особі територіальної громади, органів і посадових осіб бути учасником правовідносин, які виникають у процесі виконання містом своїх функцій в межах Конституції, законів України та статуту територіальної громади» [13, с. 5].

Хоча від захисту цієї дисертації минуло майже 15 років, напрацювання В.М. Шкабаро залишаються найбільш важливою конституційно-теоретичною основою для кожного дослідника питань міського самоврядування.

Вагомий внесок у формування теоретичного підґрунтя конституційно-доктринального дослідження міського самоврядування в Україні належить А.Т. Назарку. Цей автор присвятив свою дисертацію та низку публікацій проблемам міського самоврядування в Україні. У вступі до дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук А.Т. Назарко так обґрунтував звернення до тематики міського самоврядування: «Найбільш виражено процеси становлення і розвитку місцевого самоврядування відбуваються у містах України, адже на міському рівні територіальної організації інтенсифікується процес становлення громадянського суспільства, формуються та функціонують демократичні інститути безпосередньої та представницької демократії, створюються реальні передумови впливу громадян на владні структури. Особливості організації місцевого самоврядування у містах детерміновані політико-правовими, економічними, соціокультурними факторами, історичними та іншими місцевими традиціями і відбиваються у специфіці правового регулювання, структурі та функціях органів місцевої влади, їх відносинах з органами державної влади» [14, с. 1]. Загалом слід погодитися з таким визначенням актуальності та нагаль-

ності дослідження проблематики міського самоврядування в Україні, а також зі зверненням до компаративного методу дослідження у цій сфері.

А.Т. Назарко зауважив, що при написанні дисертаційного дослідження перед ним стояла така мета: «характеристика правової природи та закономірностей розвитку міського самоврядування, вироблення пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства» [14, с. 2]. За підсумками вирішення наукових завдань, спрямованих на досягнення цієї наукової мети, автор справедливо резюмував, що його дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук стала «першим в Україні монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем удосконалення і розвитку міського самоврядування в Україні» [14, с. 3]. Варто погодитися з таким висновком.

У національній юридичній літературі поки що не проводилися порівняльно-правові дослідження міського самоврядування в Україні та інших зарубіжних країнах. Тому при здійсненні компаративістського аналізу міського самоврядування в Україні та Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії стали у нагоді напрацювання українських вчених, присвячені муніципальному управлінню у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії загалом (П.Ф. Гураль, Н.В. Мішина); міському самоврядуванню в Україні (А.Т. Назарко, В.М. Шкабаро, В.С. Штефан, В.С. Куйбіда та інші).

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо в аналізі та узагальненні висновків і пропозицій тих вчених, які присвятили свої монографічні праці питанням не міського самоврядування загалом, а його окремим аспектам (представницьким органам міського самоврядування, головам міських територіальних громад (мерам), статутам територіальних громад міст тощо).

Список використаних джерел:

1. Гураль П.Ф. Органи місцевого самоврядування у зарубіжних країнах. Навч. посібник. Львів : Каменяр, 2017. 147 с.
2. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / Н.В. Мішина, В.О. Міхальов, В.О. Куранін та ін.; за ред. Н.В. Мішиної, В.О. Міхальова. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 644 с.
3. Мішина Н.В. Муниципальное управление в США и в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии: сравнительно-правовое исследование : дисс. канд. юрид. наук. Одесса, 2002. 226 с.
4. Мішина Н.В. Муніципальне управління в США та у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2002. 20 с.
5. Мішина Н.В. Сучасна система органів муніципального управління в Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії. *Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. праць*. Одеса : Юридична література, 2003. Вип. 18. С. 248–251.
6. Мішина Н.В. Рада по наданню місцевих позик Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії. *Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. праць*. Одеса : Юридична література, 2003. Вип. 21. С. 240–242.
7. Мішина Н.В. Муніципальне управління у Великому Лондоні. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Т. 3. Одеса : Юридична література, 2004. С. 237–244.
8. Мішина Н.В. Деякі особливості муніципального управління в Лондоні. *Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. праць*. Вип. 22. Одеса : Юридична література, 2004. С. 229–233.

9. Мішина Н.В. Муніципальне управління в столиці Великобританії – Лондоні. *Юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 260–265.
10. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження : дис. д-ра юр. наук. Одеса, 2009. 595 с.
11. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення та середовище проживання. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. № 2. <http://www.academy.kiev.ua/ej4/txts/REGIONALNE/06mnnvnjs.pdf>.
12. Мішина Н.В. Органи самоорганізації в населених пунктах міської та сільської місцевості. *Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління*. 2006. № 3. С. 212–218.
13. Шкабаро В.М. Конституційно-правовий статус міста в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2005. 19 с.
14. Назарко А.Т. Міське самоврядування в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 26 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.03>

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ В РАЗІ УСУНЕННЯ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Олендер Ігор Ярославович,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри фінансового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

У науковому дослідженні визначено динаміку розвитку уявлень щодо проблем усунення подвійного оподаткування. Визначено правовий інструментарій, що застосовується при усуненні подвійного оподаткування. У роботі здійснено детальний аналіз праць іноземних учених-юристів із проблематики усунення подвійного оподаткування.

Наголошено на тому, що належного рівня визначеності щодо ефективності сучасних засобів усунення подвійного оподаткування може бути досягнуто тільки за умови попереднього аналізу динаміки їх розвитку. Акцентовано увагу на невідповідності нормативного регулювання оподаткування у різних країнах. Предметом особливої уваги є положення міжнародних нормативно-правових актів щодо усунення подвійного оподаткування.

Досліджено дії держав, спрямовані на усунення подвійного оподаткування. Складання багатостороннього договору визначено основною метою Ліги Націй у сфері усунення подвійного оподаткування. Встановлено позиції країн щодо недопустимості єдиного багатостороннього договору. Значне зростання кількості двосторонніх договорів про усунення подвійного оподаткування, що уклалися між державами, визначено результатом створення Організацією економічного співробітництва Модельної Конвенції. Здійснено порівняння положень Модельної Конвенції ООН 1980 року та Модельної Конвенції ОЕСР.

Основною проблемою конфлікту міжурядового характеру зазначено проблему визначення факторів місця проживання та джерела оподаткування. Запропоновано варіант подолання цього конфлікту шляхом застосування різних типових конвенцій, які надають різну вагу цим принципам. Встановлено неоднаковість підходів до обрання критерію, який буде покладено в основу застосування механізмів усунення подвійного оподаткування. Встановлено відсутність обов'язку сторін використовувати положення Модельної Конвенції ОЕСР у своїх двосторонніх переговорах. Наведено приклади інституалізації використання необов'язкової багатосторонньої типової конвенції як шаблону для двосторонніх переговорів. Обґрунтовано необхідність модернізації та адаптації Модельної Конвенції ОЕСР під існуючі потреби.

Ключові слова: податки, подвійне оподаткування, усунення подвійного оподаткування, податкове законодавство.

**DYNAMICS OF LEGAL INSTRUMENT DEVELOPMENT,
THAT APPLIES TO THE ELIMINATION OF DOUBLE TAXATION**

Olender Ihor Yaroslavovych,
Candidate of Law,
Doctoral Student at the Department of
Financial Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The research identifies the dynamics of the development of ideas about the problems of eliminating double taxation. The legal tools used in the elimination of double taxation are defined. A detailed analysis of the works of foreign legal scholars on the elimination of double taxation is carried out. It is emphasized that the appropriate level of certainty about the effectiveness of modern means of eliminating double taxation can be achieved only with a preliminary analysis of the dynamics of their development.

Emphasis is placed on the inconsistencies of tax regulation in different countries. The subject of special attention is the provisions of international regulations on the elimination of double taxation. The actions of states aimed at eliminating double taxation are studied. The drafting of a multilateral agreement defines the main goal of the League of Nations in the field of eliminating double taxation.

The positions of the countries on the inadmissibility of a single multilateral agreement have been established. The significant increase in the number of bilateral agreements on the elimination of double taxation concluded between states is determined by the creation of the Model Convention by the Organization for Economic Cooperation. The provisions of the 1980 Model Convention of the 1980 and the OECD Model Convention are compared.

The main problem of the intergovernmental conflict is the problem of determining the factors of residence and source of taxation. An option has been proposed to overcome this conflict by applying different model conventions, which give different weight to these principles. There is no obligation for the parties to use the provisions of the OECD Model Convention in their bilateral negotiations. Examples of institutionalization of the use of an optional multilateral model convention as a template for bilateral negotiations are given. The necessity of modernization and adaptation of the OECD Model Convention to the existing needs is substantiated.

Key words: taxes, double taxation, elimination of double taxation, tax legislation.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічна діяльність суб'єктів господарювання не обмежується кордонами однієї держави, у той час як питання оподаткування насамперед регулюються законодавством окремої країни. При цьому подвійне оподаткування, що може виникати внаслідок невідповідності нормативного регулювання оподаткування у різних країнах, часто постає вагомою проблемою і для розширення економічної діяльності, і для нормального функціонування вже існуючого бізнесу. Належного рівня визначеності щодо ефективності сучасних засобів усунення подвійного оподаткування може бути досягнуто тільки за умови попереднього аналізу динаміки їх розвитку, чому і приділяється увага у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям цього дослідження стали праці іноземних учених-юристів, серед яких слід згадати А. Брайана, М. Макінтайра. При цьому необхідно звертати увагу на особливості правового інструментарію, який використовується для усунення подвійного оподаткування у законодавстві різних держав.

Постановка завдання. Метою статті є визначення динаміки розвитку уявлень щодо проблем усунення подвійного оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Особливо важливим є належне врегулювання питань, пов'язаних із подвійним оподаткуванням, що виникає через накладання юрисдикцій між державою проживання (країною, де проживає платник податків) і державою-джерелом (країною отримання платником податків доходу). У разі застосування обома країнами усіх своїх механізмів оподаткування спостерігається підвищення податкового тягаря для міжнародних інвестицій порівняно з інвестиціями національними. Уряди докладають певних зусиль з метою уникнення подвійного оподаткування [1, с. 1–2].

Про виникнення режиму подвійного оподаткування почали говорити на початку минулого століття. У той час кілька континентально-європейських держав підписали двосторонні договори про уникнення подвійного оподаткування насамперед зі своїми сусідами. Із розвитком економічної співпраці у 1920-х роках проблема подвійного оподаткування стає більш помітною. У зв'язку з цим Ліга Націй призначила економістів для вирішення проблеми подвійного оподаткування. Наслідком було проведення кількох конференцій технічних експертів та урядовців [2, 3].

За часів існування Ліги Націй основним завданням у сфері усунення подвійного оподаткування було складання багатостороннього договору. Ускладнювалася його реалізація тим, що уряди противилися цій ідеї. Проте вони підтримували розробку шаблонного документа – типової конвенції. Такий документ міг бути використаний як орієнтир для проведення двосторонніх переговорів із подальшим укладанням угоди між сторонами.

Принциповим наголосом було те, що подібна конвенція не може мати обов'язкової сили, адже це дозволило б забезпечити необхідну гнучкість для пошуку шляхів безболісного з'єднання різних національних податкових систем між собою [4, с. 38]. Наслідком роботи Ліги Націй стали зразки конвенцій 1928, 1935, 1943 та 1946 років.

Значні зміни у Європі відбулися у 1950-1960-х роках, коли переважне значення в обговоренні міжнародних податкових питань замість Ліги Націй займає ОЕСР. Варто наголосити, що ООН, на відміну від ОЕСР, не виділила багато ресурсів для міжнародного оподаткування, тому не стала потужним конкурентом ОЕСР як головного політичного форуму в галузі міжнародного оподаткування [5]. При цьому позиції країн щодо недопустимості єдиного багатостороннього договору залишалися незмінними.

На новій платформі активізувалися процеси з подальшого розвитку та адаптації Модельної Конвенції. Текст своєї першої Модельної Конвенції та коментарі до неї ОЕСР опублікувала у 1963 році, а удосконалену й переглянута версію – у 1977 році. У 1991 році ОЕСР вирішила опублікувати типову конвенцію у вільному форматі. Метою такого кроку, судячи з усього, було створення стимулів для спрощення її адаптації й внесення змін у постійно змінювані економічні умови. З того часу Модельна Конвенція регулярно оновлюється, а її зведені версії було опубліковано у 1992, 1994, 1995, 1997, 2000 та 2003 роках [6].

Результатом створення Організацією економічного співробітництва Модельної Конвенції стало значне зростання кількості двосторонніх договорів про усунення подвійного оподаткування, що уклалися між державами. Динаміка до появи Модельної Конвенції була такою: у 1958 році діяли 263 договори, у 1963 році – 333, а у 1978 році – понад 600. Після укладення Модельної Конвенції 1977 року відбувалася лібералізація ринків капіталу й збільшення податкових коефіцієнтів у промислово-розвинутих країнах. Це сприяло підвищенню актуальності проблеми подвійного оподаткування. Внаслідок цього кількість договорів досить швидко зросла до 1582 у 1998 році [7].

За загальним правилом країни не зобов'язані використовувати положення Модельної Конвенції ОЕСР у своїх двосторонніх переговорах. Водночас майже всі податкові угоди, які діють нині, дотримуються її, а це понад 2000 угод. Процедура укладання двосторонніх угод щодо усунення подвійного оподаткування частіше за все зводиться до того, що партнери по договору домовляються про укладення Модельної Конвенції та пристосовують лише деякі її положення до своїх потреб.

Безумовно, робота над розробкою та впровадженням механізмів усунення подвійного оподаткування була активізована, але це не означає відсутності конфліктів з цього приводу. Найважливішим конфліктом міжурядового характеру є проблема визначення факторів місця проживання та джерела оподаткування. Проблема постає у неоднаковому підході до обрання критерію, який буде покладено в основу застосування механізмів усунення подвійного оподаткування. Частіше за все принцип проживання використовується для усунення подвійного оподаткування у розвинених країнах, тоді як країни, що розвиваються, віддають перевагу принципу джерела. Така ситуація зумовлена тим, що останній принцип передбачає більшу частку транснаціональної податкової бази.

Неспівпадіння інтересів щодо обрання принципу проживання або принципу джерела спостерігається протягом усієї історії міжнародного податкового співробітництва. В якості варіанту подолання цього конфлікту виступає можливість застосування різних типових конвенцій, які надають різну вагу цим принципам. Так, Модельна Конвенція ОЕСР надає більшої ваги оподаткуванню резидентів, тоді як модель, розроблена в ООН, здебільшого передбачає оподаткування джерел.

Окрім розбіжностей, пов'язаних із принципами, та враховуючи наявний у цих двох конвенціях розподіл податкових прав, навряд чи можна стверджувати про альтернативність Модельної Конвенції ООН 1980 року Модельній Конвенції ОЕСР, яку було суттєво модернізовано у 2000 році. Скоріше можна сказати, що перша є не альтернативою, а лише незначною модифікацією останньої [8, с. 95].

Барт Костнер з цього приводу підкреслює, що Модельна Конвенція ООН спирається на ту саму механіку та принципи, що і МК ОЕСР. Він наголошує, що у ній визначено ті положення МК ОЕСР, які країни, що розвиваються, повинні прагнути модифікувати на двосторонніх переговорах із розвиненими країнами. Вчений вказує також на обмежений, але помітний вплив Модельної Конвенції ООН і зазначає, що багато розвинених країн згодом надали перевагу оподаткуванню з джерела у своїх двосторонніх договорах із країнами, які розвиваються [9, с. 4].

Ріксен Томас звертає увагу на інституалізацію використання необов'язкової багатосторонньої типової конвенції як шаблону для двосторонніх переговорів. Наприклад, Комісія з фіскальних питань ОЕСР (CFA), яка є органом державних службовців і податкових експертів, що ведуть переговори про двосторонні договори для своїх країн, регулярно проводить засідання [10]. У CFA, яка є глобальним форумом для співпраці країн у питаннях оподаткування [11], беруть участь як країни-члени ОЕСР, так і країни, які не є членами цієї організації. При цьому CFA постійно прагне модернізувати та адаптувати Модельну Конвенцію під існуючі потреби.

Ріксен Томас підкреслює, що в модель часто вбудовуються технічні нововведення, які з'являються у двосторонніх договорах; інші інновації розробляються в рамках CFA. У процесі виробляється єдине розуміння двостороннього укладання та тлумачення податкових договорів [1]. Арнольд Брайан і Майкл Макінтайр влучно підкреслюють, що загальноприйняті порозуміння та незгоди залишаються опублікованими в коментарі, що супроводжує Модельну Конвенцію. При цьому коментар часто використовується у своїй діяльності суддями, адвокатами та іншими податковими працівниками [13, с. 98–100].

Висновки. Отже, підходи для обрання критерію, який буде покладено в основу застосування механізмів усунення подвійного оподаткування, є різними в рамках правового інструментарію, що застосовується для усунення подвійного оподаткування. Нині існує нагальна необхідність модернізації та адаптації Модельної Конвенції ОЕСР щодо усунення подвійного оподаткування під існуючі потреби. Основною проблемою конфлікту міжурядового характеру є проблема визначення факторів місця проживання та джерела оподаткування. Запропоновано варіант подолання цього конфлікту шляхом застосування різних типових конвенцій, які надають різну вагу цим принципам.

Список використаних джерел:

1. Rixen Thomas (2008). The institutional design of international double taxation avoidance, WZB Discussion Paper, № SP IV 2008-302, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin. URL: <http://hdl.handle.net/10419/49736>. 416 с.
2. League of Nations (1923). Report on Double Taxation. Submitted to the Financial Committee by Professors Bruins, Einaudi, Seligman and Sir Josiah Stamp. Geneva, League of Nations, E.F.S.73.F.19.
3. League of Nations (1927). Double Taxation and Tax Evasion. Report Presented by the Committee of Technical Experts on Double Taxation and Tax Evasion. Geneva, League of Nations, C. 216. M 85. 1927 II.
4. Picciotto Sol (1992). International Business Taxation. A Study in the Internationalization of Business Regulation. New-York : Quorum. P. 38.
5. Brauner Yariv (2003). An International Tax Regime in Crystallization. *Tax Law Review* 56: 259-328. С. 318.
6. Model Tax Convention on Income and on Capital. URL: <http://www.oecd.org/ctp/tt/mtc>.
7. Rixen Thomas / Rohlfing Ingo (2007). The Institutional Choice of Bilateralism and Multilateralism in International Trade and Taxation. *International Negotiation* 12 (3): 389-414.
8. Arnold Brian J., Michael J. McIntyre (1995). *International Tax Primer*. Den Haag, Kluwer Law International. С. 95.
9. Kusters Bart (2004). The United Nations Model Tax Convention and Its Recent Developments. *Asia-Pacific Tax Bulletin* 5 (1 and 2): 4-11.
10. Messere Kenneth (1993). The Precursors and Successors of the New OECD Model Tax Convention on Income and Capital. *European Taxation* 33(8): 246-251.
11. Radaelli Claudio M. (1998). Game Theory and Institutional Entrepreneurship: Transfer Pricing and the Search for Coordination in International Tax Policy. *Policy Studies Journal* 26 (4): 603-619.
12. Arnold Brian J., Michael J. McIntyre (1995). *International Tax Primer*. Den Haag, Kluwer Law International. С. 98-100.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 35.075.2:347.214.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.04>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА РУХОМЕ МАЙНО ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ

Непомящая Ірина Олексіївна,
аспірант кафедри цивільного права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено питанням державної реєстрації майнових прав на рухомі речі та обтяжень такого майна. Визначено, що Цивільним кодексом прямо не передбачено державної реєстрації прав на рухоме майно, однак чинне цивільне законодавство містить ряд норм, що дозволяють говорити про певне правове регулювання державної реєстрації майнових прав на рухоме майно. Задля реалізації завдань дослідження було визначено поняття та принципи державної реєстрації прав як внесення відомостей про права до відповідного Державного реєстру за спеціальною процедурою. З'ясовано місце реєстрації прав на нерухоме майно та значення даного інституту для формування стабільного цивільного обігу. Відзначено, що виняткова цінність нерухомих речей як об'єктів цивільних прав в юридичній літературі є передумовою встановлення законодавчих особливостей оформлення прав щодо таких об'єктів. Визначено, що під цінністю в даному випадку слід розуміти комплекс якостей, серед яких значна вартість таких об'єктів в матеріальному вираженні; значення для виробничих процесів як основних фондів юридичної особи; інвестиційний та комерційний потенціал, пов'язаний з отриманням прибутку в подальшому. Доведено, що схожими властивостями можуть бути наділені і окремі рухомі речі, такі як транспортні засоби та окремі особливо цінні речі (в тому числі предмети розкоші). Визначено, що надзвичайне значення, надане законодавцем реєстрації транспортних засобів та правочинів щодо переходу прав на транспортні засоби, зумовлено значною цінністю такого роду речей, що відповідає тій мотивації, що визначає зміст державної реєстрації прав на нерухомість. Проаналізовано законодавство та надбання юридичної практики у сфері визначення місця реєстрації транспортних засобів в системі майнових відносин, що виникають щодо транспортних засобів. Досліджено основи правового регулювання реєстрації обтяжень рухомого майна. Доведено, що державна реєстрація прав на рухоме майно та їх обтяжень врегульована законодавством і має місце на практиці, а відповідність завдань такої реєстрації загальній меті проведення державної реєстрації вказує на важливість ведення відповідних реєстрів із дотриманням принципів об'єктивності, публічності та відкритості.

Ключові слова: державна реєстрація, реєстрація майнових прав, рухоме майно, реєстрація транспортних засобів, Державний реєстр застав рухомого майна.

**CIVIL LEGAL ASPECT OF REGISTRATION OF RIGHTS
ON MOVABLE PROPERTY AND THEIR BURDEN**

Nepomiashchaia Iryna Olekseevna,
Graduate Student at the Department
of Civil Law
(National University "Odessa Law
Academy", Odessa, Ukraine)

The article is devoted to the issues of state registration of property rights to movables and encumbrances of such property. It is determined that the Civil Code does not explicitly provide for state registration of rights to movable property, but the current civil legislation contains a number of rules that allow to speak about a certain legal regulation of state registration of property rights to movable property. In order to implement the objectives of the study, the concepts and principles of state registration of rights were defined as the introduction of information about the rights in the relevant State Register by a special procedure. The place of registration of real estate rights and the importance of this institution for the formation of a stable civil circulation have been clarified. It is noted that the exceptional value of immovable property as objects of civil rights in the legal literature is a prerequisite for establishing the legislative features of the registration of rights to such objects. It is determined that the value in this case should be understood as a set of qualities, including the significant value of such objects in material terms; importance for production processes as fixed assets of a legal entity; investment and commercial potential associated with future profits. It is proved that certain movable things can be endowed with similar properties, such as vehicles and some especially valuable things (including luxury items). It is determined that the extraordinary importance given by the legislator to the registration of vehicles and transactions for the transfer of rights to vehicles is due to the significant value of such things, which corresponds to the motivation that determines the content of state registration of real estate rights. The legislation and acquisitions of legal practice in the field of determining the place of registration of vehicles in the system of property relations arising in relation to vehicles are analyzed. The basics of legal regulation of registration of encumbrances on movable property are investigated. It is proved that the state registration of rights to movable property and their encumbrances is regulated by law and takes place in practice, and the compliance of the tasks of such registration with the general purpose of state registration indicates the importance of maintaining appropriate registers in compliance with the principles of objectivity, publicity and openness.

Key words: registration of property rights, non-property rights of individuals, personal data, confidential information, public information, State Register of Rights.

Постановка проблеми. Прагнення держави України до перейняття прогресивного досвіду в питаннях реєстрації майнових прав суб'єктів цивільного права знайшли своє відображення у процесах діджиталізації процедур ведення та доступу Державних реєстрів. Стандартизація процедур обліку об'єктів нерухомості та спрощення доступу забезпечують стабільність функціонування реєстрів та публічний відкритий характер цивільних відносин, що виникають щодо об'єктів нерухомості. Однак поряд із Державним реєстром речових прав на нерухоме майно сьогодні функціонують і інші реєстри, такі як Єдиний державний реєстр транспортних засобів, Державний реєстр обтяжень рухомого майна та інші, що зумовлює питання щодо можливості та необхідності виділення державної реєстрації майнових прав на рухоме майно та їх обтяжень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання законодавчого регулювання та процедурних моментів державної реєстрації майнових прав неодноразово розглядалися в юридичній літературі такими дослідниками, як М.М. Бахуринська, О.В. Дзера, Т.О. Коваленко, А.М. Мірошніченко, Ю.Г. Орзіх, Р.О. Стефанчук, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Т.Є. Харитонова, Є.О. Харитонов та іншими, однак основним об'єктом дослідницького інтересу стали законодавство та практика державної реєстрації прав на нерухоме майно. Питання реєстрації прав на рухоме майно та їх обтяжень не знайшли свого висвітлення в юридичній літературі.

Мета даної статті – визначення природи реєстрації майнових прав на рухоме майно та їх обтяжень.

Виклад основного матеріалу. Чинний ЦК України містить положення лише щодо державної реєстрації прав на нерухомість, передбачаючи у ст. 182, що право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

Під реєстрацією (лат. *registratio* – внесення до списку, переліку) розуміється запис, фіксація фактів або явищ із метою обліку та надання їм статусу офіційно визнаних актів; внесення у список, у книгу обліку. Державна реєстрація представляє собою письмовий запис або фіксацію іншим чином фактів, явищ, відомостей чи певних матеріальних об'єктів із метою їх державного обліку та контролю, засвідчення дійсності й надання їм законного (легітимного) статусу, а також вчинення інших реєстраційних дій [15].

Державна реєстрація є доказом обставин, що тягнуть за собою певні юридичні наслідки (наприклад, набуття з моменту реєстрації цивільної правоздатності та дієздатності суб'єктами підприємницької діяльності), та здійснюється у встановленому законодавством порядку уповноваженими державою органами, на які покладено також обов'язки щодо ведення, належного функціонування відповідного реєстру і надання інформації про реєстрацію та зареєстровані права.

Аналіз чинного законодавства дозволяє стверджувати, що державна реєстрація базується на таких основних принципах:

- 1) обов'язковості державної реєстрації;
- 2) публічності державної реєстрації;
- 3) єдності методології державної реєстрації;
- 4) об'єктивності, достовірності та повноти відомостей реєстрів, що гарантується державою;
- 5) відкритості та доступності відомостей державних реєстрів;
- 6) урегульованості процедур державної реєстрації спеціальним законодавством [3; 4].

Реєстрація нерухомості передбачає внесення відомостей про права до Державного реєстру прав за спеціальною процедурою, яка передбачає перевірку достовірності даних [14, с. 298]. Важливим для вирішення питань є те, чому саме державна реєстрація застосовується до нерухомого майна, і, відповідно, чи є актуальним питання реєстрації майнових прав на рухоме майно.

Ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» визначає державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень як офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [3].

Слід зазначити, що положення даного закону не поширюються на державну реєстрацію прав на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні

об'єкти та інші об'єкти цивільних прав, на які іншими законами поширено правовий режим нерухомої речі, а також на державну реєстрацію підприємств та на реєстрацію ділянок надр для видобування корисних копалин. Таким чином, робимо висновок, що державна реєстрація стосується не лише нерухомих речей, але й об'єктів цивільних прав, на які поширено правовий режим нерухомої речі.

О.М. Козир визначає метою державної реєстрації «введення обороту нерухомості в певні цивілізовані рамки, здійснення його на принципах гласності та публічності» [5, с. 292]. Х.А. Григор'єва, аналізуючи функції державної реєстрації прав на землю, приходять до висновку, що серед таких функцій особливо виділяються визнання державою прав на землю; підтримка земельного правопорядку, стабільності земельних правовідносин, здійснення публічного контролю у цій сфері; гарантування та охорона прав законних праволодильців, забезпечення зацікавлених осіб у достовірній інформації щодо прав на землю [2, с. 464]. Незважаючи на той факт, що державна реєстрація майнових прав на нерухоме майно та прав на землю дещо розрізнені законодавчо та процедурно, загалом можна констатувати, що державна реєстрація майнових прав на об'єкти нерухомості має на меті запровадження і підтримання порядку в межах цивільного обігу нерухомості в межах країни. На думку С.О. Слободянюка, державою визнається особлива цінність нерухомого майна, а тому вона бере на себе обов'язок забезпечити безконфліктний оборот нерухомості в суспільстві. Науковець приходять до висновку, що факт державної реєстрації має не технічний, а правостворюючий або правопідтверджуючий характер, і як юридичний факт є ненормативним актом, що здійснюється відповідним реєструючим органом. Таким чином, мета державної реєстрації полягає в мінімізації потенційної можливості порушень прав учасників обороту нерухомості [14, с. 299].

Виняткова цінність нерухомих речей як об'єктів цивільних прав в юридичній літературі найчастіше називається передумовою встановлення законодавчих особливостей оформлення прав щодо таких об'єктів. Під цінністю в даному випадку слід розуміти комплекс якостей, серед яких значна вартість таких об'єктів в матеріальному вираженні; значення для виробничих процесів як основних фондів юридичної особи; інвестиційний та комерційний потенціал, пов'язаний з отриманням прибутку в подальшому. Однак необхідно зауважити, що окремими схожими властивостями або навіть комплексом таких властивостей можуть бути наділені й окремі рухомі речі. До таких речей можуть бути віднесені транспортні засоби та окремі особливо цінні речі (в тому числі предмети розкоші).

Питання визначення природи реєстрації транспортних засобів розглядалися в юридичній літературі неодноразово, однак ключове значення в даному випадку мала висловлена суддями Верховного Суду України позиція, що право власності на транспортний засіб виникає з моменту його державної реєстрації, а не з моменту передачі автомобіля за договором купівлі-продажу (постанова КЦСВС від 30 жовтня 2019 року по справі № 683/2694/16-ц) [10]. Суд прийшов до висновку, що відповідно до ч. 1 ст. 328, ч. 4 ст. 334 ЦК право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. Якщо договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності в набувача виникає з моменту такої реєстрації [6]. Порядком державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 07 вересня 1998 року, № 1388, передбачено положення, згідно з яким власники транспортних засобів та особи, що експлуатують такі засоби на законних під-

ставах, або їх представники зобов'язані зареєструвати (перереєструвати) транспортні засоби протягом десяти діб після придбання, митного оформлення чи тимчасового ввезення на територію України [13].

Дане рішення було критично сприйняте в юридичному середовищі, адже думка щодо необхідності розрізнення державної реєстрації транспортних засобів та державної реєстрації права власності на транспортний засіб висловлювала задовго до винесення рішення Верховним Судом. Так, Т. Колянковською на захист такої позиції наводилися такі аргументи:

1) законодавство не містить вказівок на «реєстрацію прав власності на транспортні засоби», а лише говорить про державну реєстрацію самих транспортних засобів. Цивільним кодексом передбачено лише реєстрацію прав на нерухоме майно, а законодавство про дорожній рух не пов'язує правову природу реєстрації транспортних засобів із переходом права власності на них;

2) метою реєстрації транспортних засобів є контроль за відповідністю конструкції та технічного стану транспортних засобів встановленим в Україні вимогам стандартів, правил і нормативів, дотриманням вимог законодавства, що визначає порядок сплати податків, внесення інших обов'язкових платежів, використання транспортних засобів в умовах воєнного та надзвичайного стану, а також для забезпечення їх обліку та запобігання протиправним діям щодо них [7].

На значне обмеження речових прав особи у випадку визнання реєстрації транспортного засобу невід'ємним елементом юридичного складу переходу права власності на транспортний засіб вказує Т. Глушкова. На думку авторки, правова природа реєстрації транспортного засобу жодним чином не пов'язана з переходом права власності на нього, а підхід, застосований Верховним Судом, повинен стосуватися виключно переходів права власності на транспортні засоби за допомогою договорів у простій письмовій формі. На підтвердження своєї позиції наводиться положення п. 8 Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, який був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 р. № 1388, згідно з яким документами, що підтверджують правомірність придбання транспортних засобів, їхніх складових частин, що мають ідентифікаційні номери, є оформлені в установленому порядку: нотаріально посвідчені договори купівлі-продажу (міни, поставки), дарування транспортних засобів, а також інші договори, на підставі яких здійснюється набуття права власності на транспортний засіб [1].

У контексті нашого дослідження необхідно вказати на ключовий момент, визначений судом та фактично підтверджений дослідниками, що виступали із критикою висловленого судом підходу, – базовою умовою здійснення переходу права власності на транспортний засіб є державна реєстрація самого транспортного засобу чи правочину, за допомогою якого було здійснено такий перехід. Тим більше, необхідно згадати, що сьогодні у світовій практиці виділяються дві системи державної реєстрації майнових прав: титульна та актова. Титульна система передбачає реєстрацію прав на, а актова – реєстрацію правочинів [9, с. 175]. Надзвичайне значення, надане законодавцем реєстрації транспортних засобів та правочинів щодо переходу прав на транспортні засоби, зумовлено значною цінністю такого роду речей, що відповідає тій мотивації, що визначає зміст державної реєстрації прав на нерухомість. Спірним виглядає аргумент щодо визначення мети реєстрації транспортних засобів виключно як контролю за відповідністю конструкції та технічного стану транспортних засобів

встановленим в Україні вимогам стандартів, правил і нормативів, дотриманням вимог законодавства [7]. Аналогічно із транспортними засобами технічна інвентаризація об'єктів нерухомості знаходиться в нерозривному зв'язку з державною реєстрацією прав на нерухомість.

Завершуючи аналіз законодавства щодо реєстрації майнових прав на рухоме майно, важливо також відзначити, що згідно з Інструкцією про порядок ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна та заповнення заяв реєстрація обтяжень рухомого майна в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна здійснюється відповідно до Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» (1255-15) від 18.11.2003 та постанови Кабінету Міністрів України від 05.07.2004 №830 (830-2004-п) «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна» [12]. Реєстрація обтяжень рухомого майна проводиться з метою забезпечення виконання зобов'язань і захисту прав юридичних і фізичних осіб стосовно рухомого майна та надання в інтересах цих осіб інформації про наявність чи відсутність обтяжень рухомого майна.

Нещодавно Верховний Суд у постанові № 202/5584/18 від 18 березня 2020 року встановив, що умови щодо застави зберігають свою силу для нового власника в разі наявності відомостей про обтяження, які внесені до реєстру до відчуження предмета застави [11]. Таким чином, судом було підкреслено значення реєстрації обтяжень прав на рухоме майно для захисту прав власників і забезпечення стабільності відносин власності в Україні. Дана функція реєстрації обтяжень рухомого майна фактично повторює аналогічну функцію для нерухомості.

Отже, державна реєстрація прав на рухоме майно та їх обтяжень врегульована законодавством і має місце на практиці. Відповідність завдань такої реєстрації загальній меті проведення державної реєстрації вказує на важливість ведення відповідних реєстрів із дотриманням принципів об'єктивності, публічності та відкритості. Результати дослідження визначають напрямки та методологію подальших досліджень у сфері державної реєстрації майнових прав на рухоме майно.

Список використаних джерел:

1. Глушкова Т. Перехід права власності на автомобіль: «ламаємо» практику. *ЛІГА.net*. URL : <https://blog.liga.net/user/tglushkova/article/36449>.
2. Григор'єва Х.А. Тенденції розвитку сучасного законодавства у сфері державної реєстрації прав на землю. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 463–467.
3. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#n38>.
4. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 № 755-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.
5. Козырь О.М. Недвижимость в новом Гражданском кодексе России. *Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сборник памяти С.А. Хохлова* / Отв. ред. А.Л. Маковский. Москва, 1998.
6. Коли виникає право власності на автомобіль. *Ліга: Закон*. URL : https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/191222_koli-vinika-pravo-vlasnost-na-avtomobl.
7. Колянковський Т. Коли виникає право власності на автомобіль. *Дебет-Кредит*. 2004. № 35. URL : <https://dtk.com.ua/show/1cid0390.html>.
8. Лист-роз'яснення Міністерства юстиції України від 21 червня 2018 року № 7211/8.4/32-18 «Щодо найпоширеніших питань, що виникають у сфері державної

реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, зокрема, при проведенні державної реєстрації прав на земельні ділянки». URL : <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/12/09/20191209160447-67.pdf>.

9. Мартинюк О.А. Проблеми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 175–177.

10. Постанова Верховного Суду від 30.10.2019 № 683/2694/16-ц. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/85354738?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_campaign=Verdictum_text&utm_content=jl08&_ga=2.157954738.963418289.1597850552-1843218201.1577433016.

11. Постанова Верховного Суду України №202/5584/18 від 18 березня 2020 року. URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88546258&red=10000373ee6f50483e83c28bf775b265ccbaf1&d=5>.

12. Про затвердження Інструкції про порядок ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна та заповнення заяв : Наказ Міністерства юстиції України; Інструкція, Форма типового документа від 29.07.2004 № 73/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0942-04#Text>.

13. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів [...] : Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 07.09.1998 № 1388. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-%D0%BF#Text>.

14. Слободянюк С.О. Місце та роль інституту державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в правовій системі. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 298–303.

15. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемпученко (відп. ред.) [та ін.] Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2. 744 с. Т. 5. 736 с.

УДК 336.74

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.05>

ВАЛЮТНІ ІНТЕРВЕНЦІЇ ЯК ОСНОВНИЙ МЕТОД ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Патерило Ірина Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного,
трудового та господарського права
(Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)

У статті розглянуто класифікація, форми та доцільність проведення валютних інтервенцій. Проаналізовано характер впливу на валютний ринок різних видів валютної інтервенції. Якщо національна валюта не є повністю конвертованою і не володіє досить стійким валютним курсом, центральні банки роблять активні зусилля по регулюванню номінального курсу. У разі режиму фіксованого валютного курсу центральний банк проводить інтервенції для виконання своїх зобов'язань зі збереження валютного курсу в певних рамках. Валютні інтервенції можуть використовуватися для контролю за курсом, зниження швидкості його зміни, підтримки ліквідності валютного ринку, протидії або сприяння ввезенню або вивозу валютних цінностей, а також для накопичення валютних резервів центрального банку. Під час проведення інтервенцій для накопичення міжнародних резервів Національний банк мінімізує власний вплив на процес курсоутворення. Прозорість мотивів присутності Національного банку на валютному ринку забезпечується щоквартальним оголошенням обсягу інтервенцій із купівлі іноземної валюти для поповнення міжнародних резервів. Під час здійснення державою своїх функцій визначального значення набуває формування цілей і завдань валютної політики держави. Валютна політика здійснюється шляхом встановлення системи валютного регулювання і системи валютного контролю. Валютним регулюванням є комплекс здійснюваних компетентними державними органами правотворчих заходів, спрямованих на формування нормативної бази регулювання валютних відносин. Існує ринкове і державне регулювання величини валютного курсу. Ринкове регулювання, засноване на конкуренції і дії законів вартості, а також попиту і пропозиції, здійснюється стихійно. Державне регулювання спрямоване на подолання негативних наслідків ринкового регулювання валютних відносин і на досягнення стійкого економічного зростання, рівноваги платіжного балансу, зниження зростання безробіття і інфляції в країні. Таке регулювання реалізується за допомогою комплексу заходів у сфері міжнародних валютних відносин, що реалізуються відповідно до поточних і стратегічних цілей країни, тобто за допомогою валютної політики. Валютна інтервенція є одним із найбільш дієвих методів валютного регулювання, який використовують для стабілізації курсу національної грошової одиниці, однак який негативно впливає на нормальний хід економіки країни.

Ключові слова: валютні інтервенції, міжбанківський ринок, центральні банки, валютна політика, валютне регулювання, грошово-кредитна політика, органи монетарного регулювання.

FOREIGN EXCHANGE INTERVENTIONS AS THE MAIN METHOD OF FOREIGN CURRENCY REGULATION OF MONETARY POLICY BODIES

Paterylo Iryna Vladimirovna,
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor of Department of Civil,
Labour and Economic Law
(Oles Honchar Dnipro National
University, Dnipro, Ukraine)

The article considers the classification, forms and expediency of foreign exchange interventions. The nature of the impact on the foreign exchange market of different types of foreign exchange intervention is analyzed. If the national currency is not fully convertible and does not have a sufficiently stable exchange rate, central banks make active efforts to regulate the nominal exchange rate. In the case of a fixed exchange rate regime, the central bank intervenes to meet its obligations to maintain the exchange rate within certain limits.

The effective functioning of foreign exchange markets, in which the supply and demand for currency are balanced, as well as exchange rates are determined, is impossible without periodic intervention of central banks. One of the most effective methods of regulating exchange rates is the foreign exchange policy of the central bank, which is carried out through foreign exchange interventions. Although the role and effectiveness of foreign exchange interventions around the world have declined markedly in recent years, they have a strong place in central bank instruments.

The role, scale and frequency of foreign exchange interventions will decrease as the required level of international reserves is reached, financial markets are developed and currency legislation is liberalized. In recent years, monetary authorities have been more active in managing the exchange rates of their currencies. At the same time, these bodies often conduct foreign exchange interventions not only to maintain the competitiveness of national exports and improve trade conditions, but also to maintain financial stability, limit negative effects on national economies, cross-border speculative capital flows, facilitate aggregate foreign currency debt management.

Key words: currency interventions, interbank market, central banks, currency policy, currency regulation, monetary policy, monetary regulators.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування валютних ринків, на яких балансуються попит і пропозиція на валюту, а також визначаються валютні курси, неможливе без періодичного втручання центральних банків. Одним із найбільш дієвих методів регулювання валютних курсів є девізна політика центрального банку, яка здійснюється шляхом проведення валютних інтервенцій. Хоча за останні роки роль і ефективність валютних інтервенцій у всьому світі помітно знизилася, проте вони займають міцне місце в інструментарії центральних банків. Роль, масштаби та частота валютних інтервенцій будуть зменшуватися в міру досягнення необхідного рівня міжнародних резервів, розвитку фінансових ринків та лібералізації валютного законодавства. В останні роки органи монетарної регулювання більш активно управляють обмінними курсами своїх валют. При цьому вказані органи часто проводять валютні інтервенції не тільки з метою підтримки конкурентоспроможності національного експорту та покращення умов торгівлі, але і для підтримки фінансової стабільності, обмеження негативних наслідків для національних економік, транскордонних спекулятивних потоків капіталів, полегшення управління сукупним інвалютним боргом. Для досягнення вказаних цілей

вони удосконалюють тактики та інструментарій інтервенцій, використовуючи засоби пруденційного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий вклад у дослідження проблем ефективності політики валютних інтервенцій центральних банків для країн з трансформаційною економікою внесли відомі учені і практики: Дж. Френкель, А. Гальчинський, А. Дзюблюк, Є. Едісон, П. Кашин, С. Михайличенко, В. Стельмах, В. Ющенко та інші. Представлений ряд учених у своїх працях досліджували та аналізували вплив валютних інтервенцій на валютний ринок. Для того щоб оцінити результативність інтервенцій, слід чітко співвідносити мету втручання (результат) і його стійкість, також важливо враховувати тривалість інтервенцій, об'єм витрачених ресурсів.

З урахуванням викладеного мета статті – розглянути поняття, основні види, а також роль і місце валютних інтервенцій на валютних ринках.

Виклад основного матеріалу. Отже, валютна інтервенція – значна разова цілеспрямована дія Національного банку на валютний ринок і валютний курс, здійснювана шляхом продажу або закупівлі крупних партій іноземної валюти. Валютна інтервенція здійснюється для регулювання курсу іноземних валют (імовірно, на користь держави). НБУ здійснює валютні інтервенції шляхом купівлі, продажу або обміну іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку. Під час покупки валюти Національний банк випускає в обіг гривну, під час продажу валюти – зрозуміло, гривну з обігу вилучає [9].

Щодо нашої держави, то особливості проведення валютних інтервенцій в умовах режиму інфляційного таргетування визначені Стратегією валютних інтервенцій Національного банку України на 2016–2020 роки [4]. Постановою Правління НБУ було прийнято Положення про здійснення валютних інтервенцій Національного банку України на валютному ринку України [2], Постанова набрала чинності із дня введення в дію Закону України «Про валюту і валютні операції» [3]. Із 2018 року Національний банк України перейшов до здійснення валютних інтервенцій за найкращим та за єдиним курсом з використанням Matching – нового функціоналу для укладання угод у торговельно-інформаційних системах (Bloomberg, Thomson Reuters). Переваги функціоналу Matching (анонімність, необмежена кількість учасників, оперативність) створюють умови для більш ринкового, прозорого та точного визначення курсу гривні на міжбанківському валютному ринку [8].

Усі валютні інтервенції, що проводяться Центральними банками різних країн у даний час, можна класифікувати за декількома основними видами. Виділяють три основні види.

Відкрита валютна інтервенція. Заздалегідь оголошується намір Центробанку провести інтервенцію і визначається конкретна дата і час цієї події. Далі у призначений час відбувається покупка або продаж резервної валюти за національну, що робить відповідний вплив на її курс. Проте сила і тривалість цього впливу не завжди передбачені (тут багато що залежить від тієї величини валютних резервів, які ЦБ готовий витратити) [5].

Вербальна валютна інтервенція. Центробанк оповістив намір провести валютну інтервенцію і цим все обмежується. Жодних реальних дій із боку ЦБ не відбувається, проте самого оголошення наміру вистачає для того, щоб вплинути на вирішення основної маси гравців ринку і, відповідно, на курс валюти. Як правило, не дочекавшись реального вливання грошових коштів, ринок, після невеликого зрушення, відкатується назад [5].

Непряма валютна інтервенція. Проводиться Центробанком не безпосередньо, а через посередництво найбільших комерційних банків країни. Комерційні банки, як організації, залежні від ЦБ, вимушені підкорятися.

Кожен із цих трьох типів, у свою чергу, може підрозділятися ще на два види по напрямку:

- 1) у напрямі цінової тенденції, що намітилася, для її прискорення і (або) зміцнення;
- 2) в напрямі проти цінової тенденції, що намітилася, для повернення курсу до колишнього рівня. Застосовується, наприклад, під час виходу курсу за межі валютного коридору (Валютний коридор є кордонами курсу національної валюти, встановленими Центробанком. Досягнення курсом одного з кордонів є сигналом на початок валютної інтервенції з метою повернути курс в межі коридору. Якщо курс досягає нижнього кордону валютного коридору, то ЦБ починає скуповувати національну валюту за резервну (долари і Євро) стимулюючи тим самим її зростання. Якщо курс досягає верхнього кордону коридору, то ЦБ починає скуповувати резервну валюту за національну валюту) [6].

Окрім цього, всі інтервенції класифікують по мірі залучення в них інших учасників.

Однобічні валютні інтервенції проводяться з боку Центробанку однієї лише країни. Успіх такого роду інтервенцій безпосередньо залежить від величини валютних резервів задіяних в ній. Але немає жодних гарантій того, що така ВІ у результаті приведе до наміченої мети.

Двосторонні (спільні). Такі інтервенції проводяться за взаємною домовленістю Центробанків двох країн і мають значно більше шансів на успіх [5].

Багатосторонні валютні інтервенції є найефективнішими зі всіх перерахованих. Прикладом, що став вже хрестоматійним, стали багатобічні валютні інтервенції, направлені на зміцнення курсу японської йени в 2011 році. Ці заходи були зроблені низкою найбільших країн для підтримки економіки Японії після сильного землетрусу події в ній 11 березня 2011 року.

Нарешті всі валютні інтервенції можна класифікувати за впливом на грошову базу держави.

Стерилізована валютна інтервенція супроводжується зворотною операцією на внутрішньому грошовому ринку країни. Наприклад, продаж Євро на зовнішньому ринку супроводжується покупкою короткострокових державних облігацій країн Євросоюзу на внутрішньому грошовому ринку.

Нестерилізована валютна інтервенція – це просто купівля або продаж, без супроводу зворотною операцією на внутрішньому грошовому ринку країни.

Реальна валютна інтервенція – здійснюється відкрито, банк самостійно або через своїх представників виходить на ринок і починає скуповувати лоти. Після проведення операції публікуються її результати з вказівкою конкретних об'ємів [6].

Фіктивна валютна інтервенція відбувається, коли з різних джерел поступають повідомлення про можливу операцію, але сама операція не здійснюється. Такі повідомлення фабрикуються не чесними іграми біржі форекс або самими банками для зниження курсу потрібної ним валюти. Реальна валютна інтервенція здійснюється відкрито, банк самостійно або через своїх представників виходить на ринок і починає скуповувати лоти. Фіктивна інтервенція носить короткостроковий характер і робить менший вплив на підвищення курсу, ніж реальна. Але лише не в тому разі, якщо чутки підкріплені збільшенням об'ємів здійснюваних операцій на валютному ринку [6].

Використовуючи велике кредитне плече крупні, гравці можуть імітувати дії центру банку, створюючи підвищений інтерес тієї або іншої валюти або, навпаки, збільшуючи її пропозицію.

Інтервенції на ринку форекс можуть здійснювати і великі фінансові групи, для задоволення своїх потреб в певній валюті. Головна відмінність цієї операції від зви-

чайної торгівлі – це те, що валютна інтервенція здійснюється в набагато більших масштабах, що обчислюються десятками, сотнями мільярдів доларів.

Керівництво МВФ «Про принципи політики інтервенцій» рекомендує використовувати валютні інтервенції для зниження волатильності (мінливості) валютного курсу, але не для регулювання його рівня. Покупка центральним банком національної валюти і, відповідно, продаж іноземною на валютному ринку зменшує об'єм валютних резервів і монетарну базу. Аналогічним чином покупка іноземних активів і продаж національної валюти веде до зростання валютних резервів і грошової бази.

Подібні операції, що позначаються на монетарній базі, носять назву «Нестерилізовані інтервенції» (unsterilized intervention). Якщо ж центральний банк хоче уникнути підпорядкування грошово-кредитної політики зовнішнім цілям, то йому необхідно усунути коливання грошової маси. Зробити це можна, якщо він одночасно з валютною інтервенцією проводитиме компенсаційні операції на відкритому ринку по покупці (продажу) державних цінних паперів.

З огляду на застосування режиму плаваючого обмінного курсу валютні інтервенції не мають на меті досягнення наперед визначених курсових орієнтирів. Завданнями проведення валютних інтервенцій є:

- 1) нагромадження міжнародних резервів;
- 2) згладжування функціонування валютного ринку;
- 3) підтримання трансмісії ключової процентної ставки як основного інструменту грошово-кредитної політики [1, с. 48].

Валютні інтервенції для накопичення міжнародних резервів здійснюються з метою поступового досягнення ними оптимального рівня. Якщо в короткостроковому періоді ціль щодо досягнення цінової стабільності та завдання щодо накопичення міжнародних резервів є несумісними, пріоритетним є досягнення цінової стабільності. Під час проведення інтервенцій для накопичення міжнародних резервів Національний банк мінімізує власний вплив на процес курсоутворення. Прозорість мотивів присутності Національного банку на валютному ринку забезпечується щоквартальним оголошенням обсягу інтервенцій з купівлі іноземної валюти для поповнення міжнародних резервів. Такий обсяг визначається, виходячи із прогнозу надлишкової пропозиції на валютному ринку, є незначним порівняно із загальним обсягом операцій на міжбанківському ринку. Відповідно, такі операції не мають істотного впливу на ціноутворення на валютному ринку України.

Водночас залежно від ситуації на ринку, інтервенції з купівлі можуть перевищувати оголошений обсяг. Такі інтервенції проводитимуться для виконання інших завдань, передбачених Стратегією валютних інтервенцій, зокрема для згладжування функціонування валютного ринку. У цьому випадку Національний банк не протидіє фундаментальним тенденціям, які зумовлені ринковими факторами. Валютні інтервенції лише вирівнюють тимчасові ефекти, впливаючи на амплітуду та швидкість зміни валютного курсу, але не змінюють напрям його руху.

Стратегія валютних інтервенцій передбачає можливість Національного банку здійснювати валютні інтервенції у чотирьох формах: валютний аукціон, інтервенція за єдиним курсом, інтервенція за найкращим курсом та адресна інтервенція.

Доцільність використання тих чи інших форм інтервенцій визначається Національним банком залежно від ситуації на міжбанківському валютному ринку. Проте сьогодні з огляду на необхідність мінімізувати вплив регулятора на напрям курсового тренду під час проведення інтервенцій для накопичення резервів пріоритет надається тим формам інтервенцій, під час яких Національний банк не пропонує, а приймає запропоновану іншими учасниками валютного ринку ціну. Формами інтервенцій,

в яких Національний банк виступає «прайс-тейкером», є валютний аукціон та інтервенції за найкращим курсом [8].

Висновки. Окрім вказаних мотивів валютних інтервенцій, під час їх проведення в розрахунок можуть прийматися й інші чинники, які лежать поза валютною системою. Центробанки можуть керуватися мотивами, що не мають прямого відношення до коливань валютного курсу; деякі власті обґрунтовують операції на валютному ринку політичними або міжнародними подіями. До них можна віднести військові конфлікти, політичні вбивства, вибори керівництва країни і інші події, які можуть відбитися на економічній політиці. Деякі центральні банки також вказують причиною інтервенцій бажання підсилити або скорегувати сигнал грошово-кредитної політики, а також провести координацію з іншими центральними банками. Не дивлячись на прийняті заходи зі зниження втручання Національного банку України у функціонування внутрішнього валютного ринку, він, як і раніше, використовує офіційні інтервенції як основний інструмент регулювання попиту і пропозиції і, як наслідок, валютного курсу.

Список використаних джерел:

1. Груй А., Лепушинський В. Застосування валютних інтервенцій як додаткового інструменту за режиму таргетування інфляції: приклад України. *Вісник Національного банку України*. № 238. 2018. С. 41–59.
2. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про здійснення валютних інтервенцій Національного банку України на валютному ринку України» від 31.01.2019 № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0026500-19#Text>.
3. Про валюту та валютні операції: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0099500-94>.
4. Стратегія валютних інтервенцій Національного банку України на 2016–2020 роки. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-valyutnih-interventsiy-natsionalnogo-banku-ukrayini-na-2016--2020-roki>.
5. URL: <https://www.azbukatredera.ru/valyutnye-intervencii-centralnogo-banka.html>.
6. URL: <http://forexluck.ru/ponytiy/valutnye-intervensyi>.
7. URL: https://uabs.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K_BOA/Zhuravka_29.pdf.
8. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=85319.
9. URL: <https://index.minfin.com.ua/banks/nbu/intervention/>.

УДК 347.2

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.06>

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ У ПРАВІ УКРАЇНИ

Рябчинська Анастасія Олегівна,
аспірантка кафедри цивільного
та трудового права
(Юридичний інститут Київського
національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна)

У статті досліджується еволюція інституту довірчої власності у цивільному праві України. Акцентується увага на відмінності існуючого в Україні у 90-х роках інституту довірчих товариств від англо-американського трасту, для якого притаманне набуття довірчим власником статусу юридичного власника за загальним правом.

Висвітлюється сучасний стан національного цивільного законодавства, що регулює довірчі правовідносини. Здійснюється аналіз понять «довірче управління майном», «довірча власність». З'ясовано, що право довірчої власності передбачає перехід від установника довірчої власності до довірчого власника речово-правового титулу на передане у довірчу власність майно, на відміну від інституту довірчого управління майном, який характеризується існуванням між установником довірчого управління та довірчим управителем виключно зобов'язальних правовідносин.

Підтримується теза вітчизняних науковців про те, що право довірчого управління майном є квазі-речовим правом, оскільки у правовідносинах з третіми особами довірчий управитель вважається носієм обтяженого метою договору довірчого управління правового титулу на довірене майно. З урахуванням викладеного обґрунтовується доцільність розмежування інституту довірчого управління чужим майном і права довірчої власності як двох різних за своєю природою правових інститутів.

Зазначається, що введене до національного права у 2003 році право довірчої власності існує за моделлю «цільової власності», яка не передбачає «розщеплення» права власності та є прийнятною для країн континентальної системи права. Доведено, що інститут довірчої власності у праві України існує не лише як одна із правових форм управління майном, а й як спосіб забезпечення виконання зобов'язання. Пропонується авторське визначення права довірчої власності як різновиду довірчих правовідносин, а також як способу забезпечення виконання зобов'язання (довірчої забезпечувальної власності).

Ключові слова: довірчі правовідносини, довірче товариство, довірча власність, довірче управління майном, довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язання.

EVOLUTION OF FIDUCIARY OWNERSHIP INSTITUTION IN UKRAINIAN LAW

Riabchynska Anastasia Olehivna,
Postgraduate Student of the Department
of Civil and Labour Law
(Law Institute of Kyiv National Economic
University named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine)

The evolution of fiduciary ownership institution in the Ukrainian civil law is examined in the article. The article draws attention to differences between the institution of fiduciary companies in Ukraine in the 90s from the Anglo-American trust, which tends to acquisition by the trustee a legal owner status under common law. The article highlights the current state of the national civil legislation governing fiduciary relationships.

The analysis of the concepts "fiduciary property management", "fiduciary ownership" is carried out. It is revealed that the right of fiduciary ownership provides for the transition from the founder of fiduciary ownership to fiduciary the proprietary right to property transferred into fiduciary ownership, in contrast to fiduciary property management institution which is characterized by the existence of exclusively obligatory legal relationships between the founder of fiduciary property management and the fiduciary.

The viewpoint of national scientists about quasi-proprietary nature of fiduciary property management is being maintained, since fiduciary is a holder of limited to purpose of the fiduciary management contract legal title to fiduciary property within relationship with third parties. It is noted that the fiduciary ownership incorporated into national law in 2003 exists according to the model of fiducia, which does not provide for the "splitting" ownership and is acceptable to the continental law countries.

It has been proved that the fiduciary ownership institution in Ukrainian law exists not only as one of the legal forms of property management, but also as a way to ensure the fulfillment of an obligation. In the light of the foregoing the expediency of differentiating the fiduciary another's property management institution and the fiduciary ownership institution as two different legal institutions is substantiated. The author is offering definition of fiduciary ownership as a kind of fiduciary legal relationships and as a means of ensuring the fulfillment of the obligation (fiduciary ownership for security purposes).

Key words: fiduciary relationships, fiduciary company, fiduciary ownership, fiduciary property management, fiduciary ownership as a means of ensuring the fulfillment of the obligation

Постановка проблеми. Виникнення довірчих правовідносин в Україні на початку 90-х років зумовлено розвитком ринкової економіки та потребою вдосконалення національного законодавства у сфері управління майном. Введений у 1993 році у право України інститут довірчих товариств за своєю правовою природою відрізнявся від англо-американського трасту, оскільки передбачав здійснення такими товариствами лише представницьких функцій під час управління довіреним майном на користь довірительів без переходу права власності на нього.

Як інструмент довірчого управління довірчі товариства виявилися нездатними забезпечити інтереси довірительів з огляду на відсутність ефективного державного контролю за здійсненням довірчих операцій з управління майном громадян і недосконалість нормативно-правового законодавства, яким була врегульована діяльність таких товариств. Упровадження до Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України)

речово-правового інституту довірчої власності у 2003 році було викликано необхідністю захисту майнових інтересів довірительів (інвесторів) насамперед у сфері житлового будівництва. Проте положення згаданого нормативно-правового акту свідчать про те, що в межах інституту управління майном право довірчої власності та довірче управління майном існують як дві різні за своєю природою правові форми правовідносин довірчого управління майном.

З метою зменшення ризиків кредиторів під час виконання кредитних зобов'язань і стимулювання інвестиційної діяльності до ЦК України наприкінці 2019 року введено інститут довірчої забезпечувальної власності. Таким чином, право довірчої власності нині не обмежується лише сферою управління майном, а й становить інструмент забезпечення виконання договірних зобов'язань, що передбачає перехід речово-правового титулу від боржника до довірчого власника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти інституту довірчої власності у праві України вивчали науковці Г.В. Буяджи, В.В. Луць, Р.А. Майданик та інші.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є інститут довірчої власності у праві України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження процесу становлення та розвитку правового інституту довірчої власності у праві України.

Виклад основного матеріалу. Під довірчими правовідносинами здебільшого розуміються правовідносини, які виникають під час передачі майна довірительом (власником майна) у власність або в управління довірчому власнику / управителю з метою управління цим майном в інтересах вказаної власником особи (бенефіціарія або вигодонабувача) або для досягнення певної мети і ґрунтуються на особливій довірі власника майна (довірителя) до довірчого власника / управителя. [1, с. 15]

Історія розвитку довірчих правовідносин у праві України бере початок з прийняття Кабінетом Міністрів України у 1993 році Декрету «Про довірчі товариства» (втратив чинність). Під довірчим товариством розумілося товариство з додатковою відповідальністю, яке здійснювало представницьку діяльність відповідно до договору, укладеного з довірительами майна щодо реалізації їх прав власників (ч. 2 ст. 1). Тобто передбачалася передача довірчим товариствам повноважень власника належного довірительам майна.

Довірчі товариства могли здійснювати збереження майна та надання представницьких послуг для обслуговування майна довірительів (для фізичних осіб), а також розпорядження майном, агентські послуги, введення рахунків для власників їх цінних паперів та управління голосуючими акціями (для юридичних осіб) [2].

Особливості діяльності довірчих товариств в Україні на той період А.І. Щетинін вбачав у недосконалості законодавчої бази, яка б регулювала здійснення трастових операцій, та відсутності у більшості населення майна, що могло б слугувати основою для подальшого розвитку широкого спектру довірчих операцій [3, с. 323–324].

У червні 1995 року Кабінет Міністрів України у Постанові «Про недоліки в роботі довірчих товариств» № 455 від 26 червня 1995 року зазначив про грубі порушення законодавства, факти шахрайства з боку довірчих товариств. [4] У свою чергу Верховна Рада України визнала становище, яке склалося у сфері діяльності трастових компаній щодо захисту інтересів довірительів під час здійснення довірчими товариствами операцій з їхніми коштами, недопустимим [5].

Виникненню широкомасштабного фінансового шахрайства та активізації негативної діяльності псевдовірчих товариств, трастів у частині залучення майна громадян сприяли законодавча невизначеність, відсутність чіткої системи контролю у сфері діяльності фінансових посередників, непроведення юридичної експертизи проекту

Декрету, а також неприйняття своєчасних оперативних запобіжних заходів з боку владних структур. Таким чином, законодавчий орган України засвідчив неспроможність Декрету вирішити проблеми створення та нормального функціонування первинного ринку приватизаційних цінних паперів і знизити ризики покупців (довірителів) у процесі розміщення вкладів в об'єкти приватизації [6, п. 2].

Як у науковому середовищі, так і на рівні законодавства інститут довірчих товариств ототожнювався з трастом. Однак з такою позицією важко погодитися з огляду на те, що траст, або довірча власність – це довірчі правовідносини, які виникають між власником майна та довірчим власником (трасті) внаслідок передачі майна останньому у власність для досягнення певної мети та/або для управління ним в інтересах наперед визначених осіб (вигодонабувачів, бенефіціаріїв) на засадах добросовісності, розумності, чесності та розсудливості. При цьому для трасту є характерним «розщеплення» права власності на майно між довірчим власником (власник за загальним правом) і вигодонабувачем (є власником згідно з правом справедливості) [1, с. 17].

Аналіз викладеного дозволяє виокремити відмінності згаданих інститутів: по-перше, траст як правовий інститут речового права англо-американської системи права передбачає набуття довірчим власником статусу юридичного власника переданого у довірчу власність майна відповідно до положень загального права, на відміну від інституту довірчих товариств, який передбачав існування виключно зобов'язальних правовідносин між довірцем і довірчим товариством як його представником під час здійснення управління довіреним майном і не призводив до переходу права власності на передані в управління активи; по-друге, діяльність довірчих товариств щодо реалізації прав власників майна обмежувалася суто представницькими функціями, водночас сфера застосування інституту трасту є набагато ширшою; по-третє, згідно із Декретом довірчим товариством міг виступати лише суб'єкт підприємницької діяльності, зокрема товариство з додатковою відповідальністю, водночас довірчим власником у межах трасту може виступати як фізична, так і юридична особа; по-четверте, довірча власність характеризується наявністю третьої особи, наділеної «справедливим інтересом» у праві власності на довірене майно – бенефіціаром, у той час як дії довірчих товариств спрямовувалися виключно на реалізацію інтересів довірителів. Отже, інститут довірчих товариств за своєю правовою природою значно відрізнявся від права довірчої власності (трасту), з яким його неодноразово намагалися ототожнити.¹

Наступним етапом розвитку довірчих правовідносин в Україні стало введення до національного законодавства у сфері житлового будівництва інституту довірчого управління майном. У Законі України «Про проведення експерименту в житловому будівництві на базі холдингової компанії «Київміськбуд» № 1674-III від 20 квітня 2000 року довірче управління коштами визначалося як юридичні й фактичні дії уповноваженого банку щодо розпорядження активами фонду банківського управління від свого імені, проте в інтересах учасників фонду банківського управління, що передбачає об'єднання уповноваженим банком коштів учасників фонду банківського управління в єдиний майновий комплекс.

Довірче управління коштами виникає на підставі договору довірчого управління, за яким учасник фонду банківського управління передає уповноваженому банку кошти у довірче управління, а уповноважений банк об'єднує кошти учасників фонду

¹ У контексті викладеного необхідно звернути увагу на те, що введений у 2003 році до ЦК України інститут довірчої власності є відмінним від трасту (довірчої власності за англо-американським правом) правовим інститутом, який не передбачає «розщеплення» права власності й існує у прийнятній для країн континентальної системи права моделі «цільової власності» (fiducia, fiduciary ownership).

банківського управління у єдиний майновий комплекс і здійснює управління цими коштами в інтересах учасників фонду банківського управління та за його рахунок [7].

Таким чином, здійснюючи управління активами учасників фонду банківського управління (довірителів, установників) в інтересах останніх, уповноважений банк (довірчий управитель) не набуває право власності на такі активи, а лише реалізує повноваження власника. Йдеться про зобов'язальні правовідносини між установниками фонду банківського управління та довірчим управителем щодо розпорядження останнім фінансовими активами установників з метою управління коштами в їхніх інтересах на підставі договору довірчого управління.

Такі правовідносини за своєю правовою природою не відповідають праву довірчої власності, яке є речовим і передбачає перехід права власності від установника управління до довірчого власника. Йдеться про здійснення довірчим управителем (уповноваженим банком) довірчого управління чужим майном (активами фонду банківського управління) в інтересах установника управління (учасників фонду).

Інститут довірчої власності запроваджено до цивільного права України на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 980-IV від 19 червня 2003 року. Згідно з ч. 2 ст. 316 ЦК України (у редакції від 1 січня 2004 року) право довірчої власності є особливим видом права власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном. Норми ст. 1029 ЦК України доповнено положенням про те, що договір управління майном може засвідчувати виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно. При цьому законом чи договором управління майном можуть бути передбачені обмеження права довірчої власності управителя [8].

На думку З.Е. Беневоленської, закладена у цивільному праві України модель, за якою право довірчої власності існує поруч із правом власності, є речовим правом, однак виникає на підставі договору управління майном, є новаторською для континентального права [9, с. 138]. Р.А. Майданик і Г.В. Онищенко слушно зауважують, що можливість виникнення на підставі договору управління майном як відносин довірчого управління, так і довірчої власності є особливістю виникнення довірчих правовідносин в Україні [10, с. 160; 1, с. 26].

Незважаючи на відсутність визначення законодавцем права довірчої власності в ЦК України, у першій редакції Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» № 979-IV від 19 червня 2003 року (втратив чинність) (далі – Закон № 979-IV) довірчу власність було визначено як особливу форму договірних майнових відносин, яка регулює розпорядження платежами за іпотечними активами, переданими установником у володіння, користування і розпорядження управителю (ч. 1 ст. 26) [11]. Таким чином, у 2003 році склалася ситуація, коли в ЦК України право довірчої власності було визнано особливим видом права власності (тобто визнано речовим правом), водночас у законодавстві в сфері іпотечного кредитування довірчу власність кваліфіковано як особливий вид договірних відносин (як зобов'язальне право).

На підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів» № 3201-IV від 15 грудня 2005 року зазначену норму виключено. Цим же Законом до ст. 1033 ЦК України внесено положення про те, що «договір про управління майном не тягне за собою переходу права власності до управителя на майно, передане в управління» (ЦК України у редакції від 14 січня 2006 року) та доповнено ч. 2 ст. 4 Закону України «Про власність» № 697-XII від 7 лютого 1991 року (втратив чинність від 27 квітня 2007 року на підставі Закону України № 997-V) нормою, яка передбачала право власника передавати майно у довірчу власність іншим особам.

У Законі України № 979-IV довірча власність визначалася як вид довірчих правовідносин з управління іпотечним майном, що виникає між установником управління та управителем на підставі договору, який засвідчував право довірчої власності управителя на такі іпотечні активи та встановлював обмеження цього права власності (ч. 4 ст. 26). Обмеження права довірчої власності зумовлювали зобов'язання управителя щодо розпорядження платежами в інтересах власників сертифікатів (ч. 4 ст. 27). Управління іпотечними активами здійснювалося з метою отримання доходу власниками сертифікатів відповідно до умов інформації про їх випуск (ст. 28) [11].

Можливість виникнення права довірчої власності у сфері житлового будівництва передбачено Законом України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» № 978-IV від 19 червня 2003 року. Підставою виникнення довірчої власності згідно із зазначеним нормативним актом є договір управління майном, за яким установник управління передає управителю у довірчу власність з метою досягнення визначених ним цілей і встановлює обмеження щодо окремих дій управителя з управління майном. Об'єкт управління майном перебуває у довірчій власності управителя, який є довірчим власником отриманого ним в управління майна та здійснює управління ним згідно із Правилами фонду та умовами договору управління майном (ст. 6). Право довірчої власності управителя обмежується використанням отриманого в управління майна лише за визначеним у договорі цільовим призначенням (ст. 7) [12].

У грудні 2006 року інститут довірчої власності введено у законодавство в сфері управління цінними паперами. Згідно із п. 5 Розділу XI Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Правил (умов) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами» № 1449 від 12 грудня 2006 року договір про управління цінними паперами може передбачити виникнення у торговця цінними паперами права довірчої власності на передані йому в управління цінні папери, а також виникнення права довірчої власності на грошові кошти, цінні папери, інші фінансові інструменти, отримані торговцем цінними паперами від управління цінними паперами та іншими фінансовими інструментами.

Управитель, якщо це визначено договором про управління майном, є довірчим власником цього майна, яким він володіє, користується і розпоряджається відповідно до закону та договору управління майном. Договір про управління майном не тягне за собою переходу права власності до управителя на цінні папери, інші фінансові інструменти та грошові кошти, передані в управління [13]. Варто зазначити, що положення законодавця, яке засвідчує відсутність переходу права власності до торговця цінними паперами (управителя, довірчого власника) у межах довірчої власності суперечить правовій природі довірчої власності як особливого виду права власності згідно з ч. 2 ст. 316 ЦК України.

У цивільному праві України довірчі правовідносини можуть виникати як у формі довірчого управління чужим майном, яке передбачає існування між установником (довірителем) та довірчим управителем виключно зобов'язальних правовідносин, так і у формі довірчої власності, що зумовлює набуття довірчим власником обмеженого метою договору речово-правового титулу у вигляді «цільового» права власності на передане в управління майно.

Наведене дозволяє погодитися із науковою позицією Г.В. Онищенко щодо доцільності внесення змін до ч. 2 ст. 1029 ЦК України таким чином, щоб передбачити припинення права власності установника управління під час передачі майна управителю у довірчу власність. Учена наголошує, що така «чітка вказівка у законодавстві на пере-

хід права власності від довірителя до довірчого власника необхідна для запобігання трактуванню інституту довірчої власності в Україні як аналога трасту, що передбачає «розщеплення» права власності між суб'єктами трасту та є абсолютно неприйнятним для вітчизняної системи права» [1, с. 21].

Отже, довірче управління майном виникає на підставі договору довірчого управління майном; передбачає існування зобов'язальних правовідносин між установником управління та довірчим управителем і свідчить про виникнення в останнього права управління довірчим майном (чужим майном); не зумовлює переходу права власності до довірчого управителя. Повноваження управителя щодо реалізації прав власника в інтересах установника чи вигодонабувача здійснюються з визначеною установником управління метою.

Науковці М.М. Брагінський, В.І. Вітрянський, В.В. Луць, Р.А. Майданик зазначають щодо існування в межах конструкції довірчого управління майном не лише зобов'язальних правовідносин (між установником управління та довірчим управителем), а й речових (між довірчим управителем і третіми особами, перед якими він виступає як власник майна) [14, с. 275; 15, с. 54; 10, с. 159].

Варто погодитися з науковою позицією щодо речово-правової природи правовідносин між довірчим управителем і невизначеним колом осіб, адже у таких правовідносинах довірчий управитель вважається носієм обтяженого метою договору довірчого управління титулу на довірене майно та має право на захист цього титулу за правилами захисту речового права на чуже майно згідно із положеннями глави 29 ЦК України. Йдеться про передачу довірчому управителю з визначеною установником метою повноважень власника, які у відносинах із третіми особами надають йому абсолютне право.

З огляду на те, що регулювання зазначених відносин здійснюється згідно із положеннями речового права на чуже майно, право довірчого управління майном можна назвати квазі-речовим, тобто непоіменованим («прихованим») речовим правом, що кваліфікується як особливий вид суб'єктивних прав на майно, на які поширюється правовий режим речових прав за винятками, що випливають із закону чи сутності такого права [16, с. 792]. Таким чином, довірче управління чужим майном слід розглядати як квазі-речове право довірчого управління майном, яке передбачає наділення довірчого управителя правовим титулом на чуже майно та зумовлює здійснення останнім управління переданим майном у чужому інтересі.

На відміну від довірчого управління майном, виникнення в управителя (довірчого власника) права довірчої власності призводить до набуття ним речово-правового титулу на передане в управління майно: правовідносини як з установником довірчої власності, так і з третіми особами є абсолютними. Йдеться про обмежений речово-правовий титул у чужому інтересі, сутність якого полягає у наділенні довірчого власника обмеженими метою договору повноваженнями власника, що передбачає здійснення управління юридично власним майном, однак у чужому інтересі.

Викладене дозволяє визначити право довірчої власності як різновид довірчих правовідносин, які передбачають перехід права власності на довірене майно від установника довірчої власності до довірчого власника, який реалізує свої власницькі повноваження (речово-правовий титул) в інтересах установника та/або вигодонабувача відповідно до мети договору, що встановлює довірчу власність і визначені у ньому обмеження.

У грудні 2015 року Кабінетом Міністрів України з метою забезпечення істотного покращення умов ведення бізнесу було затверджено запропонований групою Світового банку «План дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного

регулювання» (далі – План), який передбачав введення до національного законодавства інституту «довірчої передачі права власності на майно кредиторю з метою забезпечення виконання вимоги такого кредитора» (право власності повертається боржникові після виконання зобов'язання перед кредитором) [17, п. 14].

Виконання зазначеного завдання згідно із Планом супроводжувалося прийняттям Верховною Радою України проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань» від 10 березня 2016 року № 4188 (далі – Проект Закону України № 4188). Його метою було зменшення ризиків, пов'язаних із кредитною діяльністю, шляхом надання можливості скористатися новим механізмом забезпечення виконання зобов'язання.

У зазначеному законопроекті законодавець визначав право довірчої власності як «різновид права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права користуватися та самостійно розпоряджатися таким майном, окрім як у випадку звернення стягнення на нього у порядку, встановленому законом» і запропонував передбачити довірчу власність серед видів забезпечення виконання зобов'язання у ч. 1 ст. 546 ЦК України [18].

У Пояснювальній записці до згаданого нормативного акту йшлося про те, що «кредитор виступає довірчим власником майна (на відміну від застави) та може реалізувати об'єкт забезпечення від свого імені у випадку невиконання боржником своїх зобов'язань» [19]. Право довірчої забезпечувальної власності згадувалося також у Проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні» від 6 червня 2017 року № 6540, що містив аналогічне визначення права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання.

Інститут довірчої власності введено до Глави 49 ЦК України «Забезпечення виконання зобов'язання» та визнано способом забезпечення виконання зобов'язання на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» № 132-IX від 20 вересня 2019 року. Необхідність впровадження інституту довірчої забезпечувальної власності у право України законодавець пояснив незадовільним станом бізнес-кредитування з огляду на високі ризики неповернення боржниками отриманих кредитів і нездатність існуючих способів забезпечення виконання зобов'язання ефективно захистити права кредиторів (йдеться про неможливість кредитування національних підприємств через високі кредитні ставки, які встановлюються банками з метою захисту власних інтересів).

При цьому недоцільність реформування «традиційних» механізмів забезпечення зобов'язання він пов'язав з порушенням балансу інтересів кредиторів і позичальників за вже укладеними договорами застави (іпотеки): «встановлення будь-яких додаткових прав кредиторів призведе до порушення законних інтересів боржників, оскільки під час укладення договорів їхні очікування та договірні позиції були сформовані на підставі іншого законодавства. Те саме стосується і встановлення додаткових прав боржників у кредитних відносинах» [20].

У зв'язку із введенням до ЦК України інституту довірчої забезпечувальної власності до ч. 2 ст. 316 ЦК України на підставі Закону України № 132-IX від 20 вересня 2019 року внесено зміни, відповідно до яких довірча власність виникає на підставі закону або договору.

Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання у ст. 597-1 ЦК України визначено як різновид права власності на майно, за яким кре-

дитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом.

Договір про встановлення довірчої власності передбачає передачу майна однією стороною (довірчим засновником) другій стороні (довірчому власнику) на праві довірчої власності для забезпечення зобов'язання боржника за кредитним зобов'язанням і припинення права власності особи, яка передала своє майно у довірчу власність (ч. 1 ст. 597-1 ЦК України) [21].

Аналіз змісту положень ст.ст. 597-1–597-13 ЦК України дає можливість охарактеризувати довірчу забезпечувальну власність як речове право (різновид права власності), яке встановлюється з метою забезпечення виконання зобов'язання боржника на користь кредитора (тобто є «цільовим»); передбачає припинення права власності довірчого засновника та перехід такого права до довірчого власника; речово-правовий титул довірчого власника обмежений метою договору про встановлення довірчої власності та зобов'язує його повернути об'єкт довірчої власності у випадку належного виконання зобов'язання боржником; передане у довірчу власність майно становить окремий майновий фонд і є відокремленим від особистого майна довірчого засновника та довірчого власника, а тому не підпадає під дію мораторію на задоволення вимог кредиторів у межах процедури банкрутства.

З урахуванням викладеного, під довірчою забезпечувальною власністю слід розуміти довірчі правовідносини, у межах яких з метою забезпечення виконання зобов'язання боржника здійснюється перехід права власності (речово-правового титулу) на майно від довірчого засновника (боржника) до довірчого власника (кредитора) та передбачається повернення останнім речово-правового титулу на довірене майно боржнику після належного виконання ним зобов'язання.

Висновки. Отже, введений у 1993 році у право України інститут довірчих товариств, який ототожнювали з довірчою власністю (трастом), не відповідав правовій природі англо-американського трасту, оскільки передбачав здійснення ними представницьких функцій в інтересах довірительів. Запроваджений у 2002 році у сфері житлового будівництва інститут довірчого управління чужим майном передбачає існування виключно зобов'язальних правовідносин між установниками управління (довірцями) та довірчим управителем, що також суперечить юридичній природі довірчої власності як речового права.

Довірча власність як особливий вид права власності існує у цивільному праві України з 2003 року та регулюється ЦК України, законодавством у сфері управління цінними паперами, управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю. З 2019 року у ЦК України довірча власність регламентована не лише Главою 70 «Управління майном», а й Главою 49 «Забезпечення виконання зобов'язання», що засвідчує можливість передачі майна на праві довірчої власності не лише в управління, а й у забезпечення виконання кредитного зобов'язання – право довірчої власності на отримане в управління майно виникає на підставі договору управління майном, водночас підставою виникнення довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання є договір про встановлення довірчої власності.

Встановлене національним законодавством право довірчої власності є речовим, адже передбачає перехід речово-правового титулу на майно від установника довірчої власності / довірчого засновника та набуття довірчим власником «цільового» права власності, що підлягає поверненню після досягнення мети договору.

Список використаних джерел:

1. Онищенко Г.В. Довірчі правовідносини з іноземним елементом : монографія. Київ, 2012. 268 с.
2. Про довірчі товариства : Декрет Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 року № 23-93 / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 19. ст. 207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-93#Text>.
3. Щетинін А.І. Гроші та кредит : підручник / изд. 4-те, перероб та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 440 с. URL: https://pidruchniki.com/14860110/finansii/dovirchi_tovaristva_forma_nebankivskih_kreditnih_institutiv.
4. Про недоліки в роботі довірчих товариств : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 1995 року № 455 // Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/455-95-%D0%BF#Text>.
5. Про заходи щодо впорядкування діяльності трастових компаній : Постанова Президії Верховної Ради України від 26 червня 1995 року № 403/95-ПВ / Президія Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/403/95-%D0%BF%D0%B2#Text>.
6. Про звіт Тимчасової депутатської слідчої комісії по перевірці фактів фальсифікації окремих положень Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» та контролю за виконанням пункту 3 Постанови Верховної Ради України від 6 липня 1995 року «Про проект Закону України про внесення змін і доповнень до Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» : Постанова Верховної Ради України від 31 жовтня 1996 року № 452/96-ВР / *Верховна Рада України. Голос України*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Про проведення експерименту в житловому будівництві на базі холдингової компанії «Київміськбуд» : Закон України від 20 квітня 2000 року № 1674-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 30. ст. 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1674-14#Text>.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20040101> (у редакції від 1 січня 2004 року).
9. Беневоленская З.Э. Доверительное управление имуществом в сфере предпринимательства : монография. М. : Проспект, 2017. 421 с.
10. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ, 2016. 226 с.
11. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати : Закон України від 19 червня 2003 року № 979-IV (втратив чинність) / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 1. ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/979-15#Text>.
12. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю : Закон України від 19 червня 2003 року № 978-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 52. ст. 377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-15#Text>.
13. Про затвердження Правил (умов) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами : рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 12 грудня 2006 року № 1449 / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. *Офіційний вісник України*. 2007. № 6. с. 139. ст. 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-07#Text>.
14. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: общие положения / 3-е изд., стереотип. Книга первая. М. : Статут, 2001. 848 с.

15. Луць В.В. Договірне право України: сучасний стан і тенденції розвитку. *Юридичний вісник*. 2009. Вип. 2(11). С. 52–55.
16. Майданик Р.А. Речове право : підручник. Київ, 2019. 1102 с.
17. Про затвердження плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку у методології рейтингу «Ведення бізнесу» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1406-р / Кабінет Міністрів України. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1406-2015-%D1%80#Text> (втратив чинність).
18. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань від 10 березня 2016 року № 4188. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=58359.
19. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань від 10 березня 2016 року № 4188. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58359.
20. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» від 29 серпня 2019 року № 1059. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66289.
21. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n6360>.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 351.741:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.07>

ДІЛЬНИЧНІ ОФІЦЕРИ ПОЛІЦІЇ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКІ ГРОМАДИ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Бондар Валерія Валеріївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Сучасне вітчизняне суспільство корінним чином відрізняється від попередніх епох, оскільки основною цінністю визнає саме Людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та інші права, свободи й законні інтереси невіддільних фізичних і юридичних осіб. З метою забезпечення зазначених чеснот об'єктивно функціонує публічний апарат, вершиною якого з погляду ефективності діяльності є правоохоронні органи, які мають здійснювати захист громадян від найбільш значних видів небезпеки. Складником цього апарату є дільничні офіцери поліції, а нині до них хочуть додати ще й поліцейських громади.

Цей факт є важливим кроком у будівництві правової держави, адже правоохоронна діяльність країни є провідною гарантією забезпечення принципу верховенства права і здійснюється через систему правоохоронних органів, на які безпосередньо покладено функції забезпечення прав і свобод людини та громадянина від найбільш небезпечних видів небезпеки, охорони громадського порядку; попередження, виявлення, розкриття та припинення правопорушень; надання адміністративних послуг.

Серед проблем, які вирішує народ України, однією з найгостріших є проблема здійснення прав людини та громадянина, а дільничні офіцери поліції та поліцейські громади здійснюють захист цих прав безпосередньо на місцях. Разом з органами державної влади та органами місцевого самоврядування дільничні офіцери поліції та поліцейські громади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Європейська інтеграція України зобов'язує нашу державу забезпечити ефективне функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини та громадянина, їх ефективний захист.

Ключові слова: дільничний офіцер поліції, поліцейські громади, інтеграція, національна поліція, законодавчі новації.

DISTRICT POLICE OFFICERS AND POLICE COMMUNITIES: REALITIES OF TODAY

Bondar Valeriia Valeriivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of Administrative
Law and Administrative Procedure
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Modern domestic society is radically different from previous epochs, because the basic value is recognized by Man, his life, health, honor, dignity, inviolability and other rights, freedoms and legitimate interests of non-governmental individuals and legal entities. In order to ensure these virtues, the public apparatus objectively functions, the top of which, in terms of efficiency, are law enforcement agencies that must protect citizens from the most important types of danger.

Part of this apparatus are district police officers, and now they want to add another component to them, "police communities". This fact is an important step in building the rule of law prevention, detection, disclosure and termination of offenses; provision of administrative services. Among the problems addressed by the people of Ukraine, one of the most pressing is the issue of human and civil rights, and district police officers and police communities protect these rights directly on the ground. Together with state authorities and local self-government bodies, district police officers and police communities are obliged to act only on the basis, within the powers and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine.

Ukraine's European integration obliges our state to ensure the effective functioning of institutions that will guarantee the rule of law, respect for human and civil rights and freedoms and their effective protection. For example, the precinct officer was not always in the territorial communities. The police community also has solidarity funding. That is, the community partially covers the costs associated with its work. Accordingly, this officer is accountable to this community, but reports to the top management of the National Police. The police commission is responsible for the competitive selection of applicants.

Key words: district police officer, community policeman, integration, national police, legislative innovations.

Інтеграція до європейських інституцій відкриває Україні шлях до більш широкої участі в структурах міжнародної безпеки, забезпечує можливість спільних дій України та ЄС щодо боротьби зі злочинністю. У цьому контексті ефективна та цілеспрямована діяльність дільничних офіцерів поліції та впровадження такого інституту як поліцейські громади стає важливим чинником стабільності й безпеки.

Багато вітчизняних вчених досліджують це питання: В. Авер'янов, І. Арістова, О. Бандурка, В. Басс, В. Бевзенко, О. Безпалова, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, В. Білоус, І. Бородін, В. Галуцько, В. Гаращук, Ю. Гаруст, І. Голосніченко, С. Гончарук, І. Гриценко, Т. Гуржій, С. Гусаров, В. Гуславський, В. Демченко, О. Джафарова, Є. Додін, М. Дорогих, А. Єлістратов, В. Заросило, А. Іванищук, Р. Калюжний, В. Ковальська, А. Комзюк, С. Ківалов, В. Коваленко. Однак через постійні зміни в суспільному житті та недосконалому законодавству це питання залишається актуальним.

Основним відомчим нормативним актом, який регламентує діяльність дільничного офіцера поліції в умовах сьогодення, є наказ МВС України від 28.07.2017 № 650 «Про

затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: наказ МВС України». Крім того, дільничні офіцери поліції здійснюють свою діяльність відповідно до Конституції України [2], Законів України «Про Національну поліцію» [3] та низки інших нормативно-правових актів України.

Завданнями дільничного офіцера поліції під час виконання функціональних обов'язків є діяльність, яка ґрунтується на принципі взаємодії з населенням на засадах партнерства і має на меті співпрацю з громадянами, громадськими організаціями, установами, підприємствами різних форм власності; взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування, населенням й утвореними відповідно до чинного законодавства громадськими формуваннями з охорони громадського порядку; виконання завдань, спрямованих на дотримання прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; вжиття заходів для взяття на облік осіб, щодо яких здійснюється превентивна робота, підтримання в актуальному стані інформаційних підсистем ЄІС МВС; співпраця з групами реагування патрульної поліції щодо застосування превентивних заходів стосовно осіб, які схильні до вчинення правопорушень та/або перебувають на превентивних обліках поліції; інформування чергової частини органу (підрозділу) поліції у разі отримання від населення відомостей про осіб, які мають наміри вчинити кримінальні правопорушення або їх учинили, розшукуваних злочинців, осіб, які зникли безвісти.

Дільничний офіцер поліції є громадянином України, який перебуває на відповідній штатній посаді органу поліції та має спеціальне звання. Діяльність працівників служби дільничних офіцерів поліції спрямована на вирішення таких завдань:

1. Проведення загальної та індивідуальної профілактичної роботи серед жителів адміністративної дільниці, підтримання публічної безпеки та порядку на території, що обслуговується.

2. Робота з населенням та громадськими формуваннями на адміністративній дільниці щодо підтримання публічної безпеки та порядку, профілактика правопорушень та боротьба зі злочинністю.

3. Участь разом з іншими службами та підрозділами територіальних органів поліції у виявленні, попередженні, припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, а також у розкритті злочинів, вчинених на території адміністративної дільниці.

Радник міністра внутрішніх справ Володимир Мартиненко, коли звітував перед суспільством щодо поліцейських громади, зазначав, що «поліцейські офіцери громади мають у подальшому замінити дільничних інспекторів в Україні». Також поліцейський офіцер громади має перебувати у громаді 98% часу, тобто там жити, постійно працювати, спілкуючись із громадою, займатися превенцією правопорушень у цій громаді і розслідувати дрібні злочини, які не потребують залучення слідчо-оперативних підрозділів.

Обов'язки поліцейського громади подібні до дільничних інспекторів, але відмінність між ними все ж є. Наприклад, дільничний не завжди був на території громади. Також у поліцейського громади відбувається солідарне фінансування, тобто громада частково покриває витрати, пов'язані з його роботою. Такий офіцер підзвітний цій громаді, але підпорядковується вищому керівництву Національної поліції, хоча контроль за його діяльністю є з боку керівництва громади та її жителів. За результатами цього контролю й оцінюється його діяльність.

Проект «Поліцейський громади» запущено у травні 2019 року в Дніпропетровській області, а закінчити його планують його до кінця 2020 року [4]. Завдання національного проекту «Поліцейський офіцер громади» – зробити такого правоохоронця функціонально й процесуально самостійним. Він має стати першим, до кого звертаються люди, які зіткнулися зі злочиним чи несправедливістю, першим, хто запобі-

гатиме кримінальним діянням і правопорушенням на підзвітній території. Причому територія ця буде обмежена лише однією ділянкою, де правоохоронець і сам мешкатиме, а не відвідуватиме її, як більшість дільничних, «наїздами». Словом, такий офіцер має стати невід'ємною частиною самої громади.

Поліцейський офіцер громади матиме службовий автомобіль, який обіцяють забезпечити спільними зусиллями Нацполіції і місцевої влади, «зацікавлених» громад (у тому числі і з допомогою держави за рахунок інфраструктурної субвенції). Також у його розпорядженні будуть облаштоване необхідною офісною технікою приміщення і планшет для дистанційного отримання завдань (причому не щодня, як нині, а відразу на два тижні) та ведення документації. В електронний вигляд перейде весь документообіг. При цьому поліцейський офіцер громади має орієнтуватися на потреби місцевого населення, постійно контактувати із мешканцями, щоденно забезпечувати порядок на підзвітній території, а в разі необхідності при виникненні небезпечних ситуацій на допомогу офіцерові приходять групи реагування патрульної поліції.

За конкурсний відбір претендентів відповідає поліцейська комісія. За законом такі комісії створюють на обласному рівні за участі представників громадськості, яких обирає облрада. Тобто вплив громади на ухвалення рішення щодо того, хто працюватиме офіцером на її території, мінімальний. Натомість було б правильно, якби представники громад могли самі вирішувати, хто їм найбільше підходить, а поліція відповідала б за їх навчання. Якщо кандидат не має проблем зі здоров'ям, за відсутності у нього судимості, а також у випадку позитивного результату антикорупційної перевірки, його призначатимуть на посаду. У разі потреби громада мала б право відкликати «свого» офіцера, але поки що така можливість не передбачена [4].

Можна зробити висновок, що створення такого інституту як «поліцейський офіцер громади» є позитивним явищем, яке забезпечить якіснішу взаємодію з населенням. Проте основним його недоліком є відсутність чіткого нормативного забезпечення діяльності поліцейських офіцерів громади. Звичайно ж вони можуть користуватися на загальних засадах нормами закону України «Про Національну поліцію» та іншими нормативно-правовими актами, але, на мою думку та думку багатьох науковців України, законодавче закріплення є украй необхідним.

Список використаних джерел:

1. Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: наказ МВС України» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text> (зі змінами і доповненнями станом на 28.07.2017).
2. Конституція України // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (зі змінами і доповненнями станом на 01.01.2020).
3. Закон України «Про Національну поліцію» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (зі змінами і доповненнями станом на 03.07.2020).
4. В Україні запустили проєкт «Поліцейський офіцер громади» // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-zapustili-proekt-policejskij-oficer-gromadi>.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Захаров Є. Реформування органів внутрішніх справ і права людини. URI: <http://khp.org/index.php?id=1488907079>.

УДК 342.98+34.038.2

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.08>

ДЕРЖАВНІ ПРИРОДОРЕСУРСНІ КАДАСТРИ ЯК ФОРМА ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Діхтієвський Володимир Петрович,
аспірант кафедри адміністративного
та господарського права
(Запорізький національний
університет,
м. Запоріжжя, Україна)

У науковій статті охарактеризовано державні природоресурсні кадастри як форми доступу до публічної інформації. Метою дослідження є визначення державних природоресурсних кадастрів як форми доступу до публічної інформації. У науковій статті визначено адміністративно-правові засади реалізації доступу до інформації про стан використання природних ресурсів. До системи джерел інформації про стан використання природних ресурсів відносяться дані моніторингу довкілля, реєстри, автоматизовані бази даних, кадастри природних ресурсів, архіви, а також довідки, видані органами державної влади та їх посадовими особами.

Встановлено, що адміністративно-правове забезпечення доступу до інформації про стан використання природних ресурсів об'єктивується в нормах права, які містяться в нормативних актах – офіційних документах правотворчого характеру органів державної законодавчої та виконавчої влади. Підкреслено, що правове регулювання доступу до інформації про стан використання природних ресурсів здійснюється відповідним комплексом нормативно-правових документів, які можуть бути класифіковані за юридичною силою, за предметом правового регулювання, за сферою поширення, за суб'єктом прийняття, за характером нормативно-правового впливу.

Визначено, що нормативно-правова база режиму доступу до інформації про стан використання природних ресурсів в Україні характеризується надмірною розгалуженістю відомчого регулювання з домінуванням актів підзаконної юридичної сили, що свідчить про ситуативний і фрагментарний підходи до вирішення існуючих колізійних проблем правозастосування.

До системи джерел інформації про стан використання природних ресурсів віднесено дані моніторингу довкілля, реєстри, автоматизовані бази даних, кадастри природних ресурсів, архіви, а також довідки, видані органами державної влади та їх посадовими особами. Обґрунтовано необхідність активізації процесів систематизації інформаційного законодавства у напрямі розробки та прийняття проекту Інформаційного кодексу України.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, доступ, інформація про стан використання природних ресурсів, інформаційне суспільство, кадастр.

STATE NATURAL RESOURCES CADASTRE AS A FORM OF ACCESS TO PUBLIC INFORMATION

Dikhtievsky Vladimir Petrovich,
Postgraduate Student at the Department
of Administrative and Commercial Law
(Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The scientific article describes the state natural cadastres as forms of access to public information. The purpose of the study is to define state natural resource cadastres as a form of access to public information. The scientific article defines the administrative and legal basis for access to information on the state of use of natural resources. The system of sources of information on the state of use of natural resources includes environmental monitoring data, registers, automated databases, cadastres of natural resources, archives, as well as certificates issued by public authorities and their officials.

It is established that the administrative and legal provision of access to information on the state of use of natural resources is objectified in the rules of law contained in regulations – official documents of the law-making nature of the state legislative and executive authorities. It is emphasized that the legal regulation of access to information on the state of use of natural resources is carried out by an appropriate set of legal documents that can be classified by legal force, subject of legal regulation, scope, subject of adoption, the nature of regulatory impact.

It is determined that the legal framework of access to information on the state of use of natural resources in Ukraine is characterized by excessive branching of departmental regulation with the dominance of bylaws, which indicates a situational and fragmentary approaches to solving existing conflict of law enforcement problems.

The system of sources of information on the state of use of natural resources includes environmental monitoring data, registers, automated databases, cadastres of natural resources, archives, as well as certificates issued by public authorities and their officials. The necessity of intensifying the processes of systematization of information legislation in the direction of development and adoption of the draft Information Code of Ukraine is substantiated.

Key words: administrative and legal regulation, access, information on the state of use of natural resources, information society, cadastre.

Постановка проблеми. Реалізація пасивної форми доступу до інформації про стан використання природних ресурсів здійснюється й у вигляді формування баз відкритих даних. До відкритих даних належать відомості, що стали відомими суб'єкту владних повноважень внаслідок здійснення ним організаційно-владних і розпорядчих функцій. Поширення публічної інформації у формі відкритих даних здебільшого реалізується шляхом формування наборів даних – електронних документів, які містять відкриті дані та складаються зі структурованої сукупності однорідних значень (записів), включають поля даних і метаінформацію про них [1]. Зазвичай оприлюднення відкритих даних здійснюється шляхом організації ведення державних реєстрів.

В Україні станом на 1 вересня 2020 року функціонує значна кількість баз даних – понад 13 тисяч баз даних, ведення яких закріплено за 1383 розпорядниками інформації. Умовно такі бази даних може бути класифіковано за сферами їх групування, що дозволяє виділити такі категорії ведення державних реєстрів: «транспорт», «держава», «фінанси», «юстиція», «податки», «екологія», «будівництво», «земля», «сільське господарство», «охорона здоров'я», «соціальний захист», «освіта та культура», «молодь і спорт», «стандарти», «економіка» [2].

Ступінь наукової розробки проблеми. Окремі проблеми забезпечення доступу до публічної інформації, здійснення характеристики нормативно-правового регулювання його реалізації досліджувалися у наукових працях Т.О. Коломоець, Г.В. Кадникової, Ю.О. Легези, В.А. Ліпкан, О.А. Мандзюк, Л.І. Рудник, В.С. Цимбалюк та інших. Однак питанню реалізації доступу до інформації про стан використання природних ресурсів, оптимізації його нормативно-правового регулювання комплексних досліджень не присвячено.

Метою наукової статті є визначення державних природоресурсних кадастрів як форми доступу до публічної інформації.

Виклад основного матеріалу. З метою реалізації вимог нормативних положень Закону України «Про доступ до публічної інформації» та постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 року № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» створено Єдиний державний веб-портал відкритих даних, у якому міститься 19 реєстрів: 1) Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство; 2) Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; 3) Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади»; 4) Реєстр адміністративно-територіального устрою; 5) Єдиний реєстр арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України; 6) Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення; 7) Реєстр методик проведення судових експертиз; 8) Державний реєстр друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності; 9) Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів; 10) Державний реєстр атестованих судових експертів; 11) Єдиний реєстр нотаріусів; 12) Реєстр громадських об'єднань; 13) Реєстр громадських формувань; 14) Інформація про кількість проведених планових / позапланових перевірок та їх результати; 15) Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів; 16) Інформація про суми переplat за податковими зобов'язаннями загалом та в розрізі основних податків; 17) Інформація про нарахування податків і зборів; 18) Інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування; 19) Електронний реєстр чинних, блокованих і скасованих посиленних сертифікатів відкритих ключів засвідчувальних центрів і центрів сертифікації ключів [2].

Законом України «Про доступ до публічної інформації» виділено, що відкриті дані є формою публічної інформації, яка поширюється на засадах безоплатності та вільного доступу. Характерними ознаками відкритих даних як форми публічної інформації є імперативність оприлюднення відкритих даних, що є підставою для їх подальшого використання без необхідності отримання додаткового погодження із розпорядником публічної інформації та інформації про стан використання природних ресурсів; допустимим є поширення відомостей, які містяться у базах відкритих даних як з метою отримання прибутку, так і без такої.

У сфері використання природних ресурсів визначено обов'язок ведення загальнонаціональних реєстрів таких об'єктів. Таким реєстром баз даних є відповідні природоресурсні кадастри. Попри надзвичайно важливе значення ведення природоресурсних загальнодержавних кадастрів існує низка науково-теоретичних і практичних прогалин визначення їх сутності як методів здійснення функцій публічного управління [3, с. 69–70]. Ускладнення дослідження характеристики категорії «державний кадастр» поглиблюється наявністю проблеми її відмежування від таких суміжних категорій як «юридичний кадастр», «фінансовий кадастр», «фіскальний кадастр», «правовий кадастр» тощо.

Кадастр (у перекладі із фр. “cadastre” – «реєстр») є систематизованим списком, обліком, реєстром певних об'єктів права власності, інших майнових чи особистих немайнових прав, а також відомостей, отриманих під час здійснення публічно-управлінської діяльності адміністративних органів, збір та інформаційне оброблення яких покладається на спеціально уповноваженого суб'єкта публічного управління [4, с. 11].

Необхідно визначити особливості ведення окремих видів природоресурсних державних кадастрів. Зокрема, таким є Державний земельний кадастр, який розуміється як «єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристики земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами» (ст. 1 Закону України «Про Державний земельний кадастр» [5]).

Відповідно до ч. 19 ст. 21 Закону України «Про Державний земельний кадастр» «інформація про дату реєстрації заяв про внесення відомостей до Державного земельного кадастру, вхідний номер, стислий зміст заяви, а також інформація про наслідки її розгляду підлягає оприлюдненню на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері земельних відносин» [5].

До Державного земельного кадастру вносяться такі відомості: відомості про межі земельної ділянки; відомості про цільове призначення; відомості про економічну оцінку земель; відомості про угіддя земельної ділянки; відомості про обмеження у використанні земель; відомості про межі частини земельної ділянки, на яку поширюється право суборенди, сервітуту; відомості про нормативну грошову оцінку земель; відомості про межі адміністративно-територіальних одиниць; відомості про речові права на земельні ділянки, які виникли до 1 січня 2013 року; відомості про розподіл земель за формами власності і видами речових прав; відомості про масив земель сільськогосподарського призначення; відомості про бонітування ґрунтів на підставі затвердженої технічної документації з бонітування ґрунтів; відомості про державний кордон України (ч.ч. 2-11 ст. 21 Закону України «Про Державний земельний кадастр» [5]).

Згідно зі ст. 30 Закону України «Про Державний земельний кадастр» [5] визначено імперативність обов'язку суб'єктів владних повноважень щодо забезпечення інформаційної взаємодії між адміністративними органами, до компетенції яких віднесено ведення Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно за допомогою програмних засобів ведення інформаційних систем, які забезпечують його роботу у режимі реального часу.

Стаття 31 Закону України «Про Державний земельний кадастр» [5] містить вимогу про забезпечення ведення Державного земельного кадастру, містобудівного кадастру, кадастрів інших природних ресурсів та інших інформаційних систем з урахуванням вимог інформаційної взаємодії. З цією метою Кабінетом Міністрів України розроблено та затверджено Порядок інформаційної взаємодії між кадастрами та інформаційними системами, а також перелік відомостей, обмін якими може здійснюватися в порядку такої взаємодії [6].

Облік кількості земель та якості земельних угідь ведеться щодо власників і користувачів земельних ділянок. Облік кількості земель відображає дані, які характеризують земельні ділянки за площею, складом земельних угідь відповідно до затвердженої класифікації, розподілом земель за власниками (користувачами). Облік якості земельних угідь відображає дані, що характеризують землі за природними і набутими властивостями, впливають на їх продуктивність та економічну цінність, а також за ступенем техногенного забруднення ґрунтів (ст. 33 Закону України «Про Державний земельний кадастр» [5] та ст. 203 Земельного кодексу України [7]).

Принципами ведення Державного земельного кадастру є принцип об'єктивності, достовірності та повноти оприлюднення відповідних відомостей; принцип безперервності ведення природоресурсного кадастру; принцип відкритості та доступності відомостей Державного земельного кадастру, законності їх одержання, поширення і зберігання (ст. 3 Закону України «Про Державний земельний кадастр» [5]).

Прогресивним є нормативне положення, яке вказує на необхідність дотримання принципу відкритості систематизації відомостей про стан використання природних ресурсів. Це – надзвичайно важлива новела, адже вона дозволяє зробити доступними для здійснення функції громадського контролю щодо розпорядження земель як загальнодержавного, так і місцевого характеру. Натомість недоступність відомостей про стан використання природних ресурсів загалом і земельних ресурсів зокрема є перешкодою для визначення необхідних природоохоронних заходів, перспектив розвитку місцевостей, а також здійснення функцій громадського контролю.

Варто зазначити, що природні ресурси належать до еколого-економічної категорії, а тому вони можуть ставати предметом рейдерських протиправних дій, які виникають і через недобросовісність діяльності державних реєстраторів та інших осіб, уповноважених на здійснення адміністративних процедур у сфері використання природних ресурсів. Так, починаючи з 2 січня 2020 року дані Державного геокадастру є доступними для представників професійної спільноти землеустрою (зокрема, для інженерів-землевпорядників, інженерів-геодезистів, оцінювачів за експертною грошовою оцінкою та органів місцевого самоврядування) у частині отримання відомостей про земельні ділянки з використанням Публічної кадастрової карти [8; 9].

Адміністративна процедура забезпечення доступу до відомостей, що містяться у Державному геокадастрі, реалізується шляхом користування відомостями, розміщеними за посиланням на сайті Держгеокадастру шляхом звернення до розділу «Публічна кадастрова карта», розташованому в переліку «Електронних послуг» [9]. Шляхом використання ресурсу «пошукового вікна» можливо знайти за кадастровим номером чи населеним пунктом, за ким закріплена земельна ділянка, з'ясувати її тип власності, цільове призначення та площу земельної ділянки. За необхідності можна замовити витяг про земельну ділянку та її нормативну грошову оцінку.

Від рівня правової свідомості та добросовісності осіб, які використовують дані державних природоресурсних реєстрів, залежить захищеність відомостей, що розміщуються у відкритих базах даних. Однак наявність правових колізій у сфері державної реєстрації речових прав на використання природних ресурсів є передумовами вчинення численних рейдерських захоплень таких еколого-економічних об'єктів.

Шляхами подолання проблем рейдерства у державних реєстрах (кадастрах) природних ресурсів є визначення критеріїв професійної відповідності осіб, які мають доступ до інформації про облік об'єктів природокористування, їх цільове використання, сервітутні права та інші речові права. Нині відсутні спеціальні вимоги, які висуваються до осіб, уповноважених на ведення державних реєстрів природних ресурсів.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про Державний земельний кадастр» державним кадастровим реєстратором може бути громадянин України, який має вищу землевпорядну або юридичну освіту та стаж землевпорядної або юридичної роботи не менш як два роки [5]. Відповідно до вимог службового законодавства, яке має застосовуватися з урахуванням визнання кадастрового реєстратора державним службовцем, особа, яка претендує на заняття вакантної посади кадастрового реєстратора, має бути повнолітнім громадянином України, вільно володіти державною мовою, мати ступінь вищої освіти не нижче «магістра» для посад категорій «А» і «Б»; бакалавра, молодшого бакалавра – для посад категорії «В».

Додатково висуваються вимоги щодо вікового цензу обмеження перебування на посаді – особа, яка досягає 65-річного віку має припинити своє перебування на посаді та звільнитися за віком. Крім того, кадастровим реєстратором може бути особа з повною цивільною дієздатністю, у якої відсутня судимість за вчинення умисного кримінального правопорушення чи така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку; відповідно до рішення суду позбавлена права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або займати відповідні посади; піддавалася адміністративному стягненню за правопорушення, пов'язане з корупцією, протягом трьох років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили; має громадянство іншої держави; не пройшла спеціальну перевірку або не надала згоду на її проведення; підпадає під заборону, встановлену Законом України «Про очищення влади» [10].

Забезпеченню ефективності діяльності кадастрових реєстраторів сприятиме передбачення імперативних вимог до їх кваліфікації, зокрема шляхом доповнення чинного законодавства такими положеннями (зокрема, ст. 9 Закону України «Про Державний земельний кадастр»): «Кадастровий реєстратор діє на підставі державного свідоцтва, виданого на підставі складання державного експертного оцінювання, проведеного у порядку, визначеному чинним законодавством України». Крім того, з урахуванням значення діяльності державного кадастрового реєстратора доцільно переглянути підхід до визначення обмежень щодо наявності професійного стажу у сфері права, збільшивши вимогу щодо наявності юридичного стажу з двох років до шести років.

Висновки. Отже, до шляхів подолання рейдерства у державних кадастрах природних ресурсів необхідно віднести і забезпечення належного рівня правової свідомості населення, в тому числі користувачів земельних, водних, лісових об'єктів тощо. Однією з гарантій забезпечення речових прав особи на користування природним ресурсом (зокрема, земельною ділянкою) є присвоєння такому об'єкту кадастрового номеру. Крім того, є необхідним внесення даних щодо укладення договору оренди земельної ділянки, що захищає суб'єкта господарювання від розірвання правочину у разі, якщо він був укладений із державною установою, у статуті якої передбачено можливість розірвання правочину у разі зміни її керівництва.

Подолання виявів рейдерських атак на державні кадастри природних ресурсів пов'язується із позбавленням кадастрового реєстратора повноважень на скасування акту про державну реєстрацію земельної ділянки за умови «поділу чи об'єднання земельних ділянок; <...> якщо протягом одного року з дня здійснення державної реєстрації земельної ділянки речове право на неї не зареєстровано з вини заявника» (ч. 10 ст. 24 Закону України «Про Державний земельний кадастр» [5]).

В умовах неналежного рівня здійснення громадського контролю за веденням державних кадастрів природних ресурсів надання повноважень кадастровим реєстраторам скасовувати попередній запис про належність ресурсу тому чи іншому суб'єкту створює корупційні ризики для маніпуляцій із публічною кадастровою картою України.

Список використаних джерел:

1. Дурман М.О., Тохтарова І.М. Відкриті дані як інструмент інформаційного забезпечення прозорості публічної влади. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2017. № 1. URL: nbuv.gov.ua/j-pdf/Ttpdu_2017_1_15.pdf.
2. Система відкритих даних у дії: Уряд відкриває понад 300 реєстрів та наборів даних. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248569951.
3. Гоштинар С. Сучасні цілі Державного земельного кадастру та їх науково-практична актуальність. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 69–73.

4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К-М. 792 с.
5. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 8. Ст. 61.
6. Про затвердження Порядку інформаційної взаємодії між Державним земельним кадастром, іншими кадастрами та інформаційними системами : постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2013 року № 483. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2013-п#n10>.
7. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №№ 3-4. Ст. 27.
8. Публічна кадастрова карта. URL: https://map.land.gov.ua/?cc=3461340.1719504707,6177585.367221659&z=6.5&l=kadastr&bl=ortho10k_all.
9. Рейдерство через Держгеокадастр: як запобігти та зберегти землю? URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/rejderstvo-cerez-derzgeokadastr-ak-zapobigti-ta-zberegiti-zemlu>.
10. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.09>

**АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА
(АНАЛІЗ ПРОЄКТІВ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
(РЕЄСТР. № 3908 ВІД 17.07.2020
ТА РЕЄСТР. № 3908-1 ВІД 03.08.2020))**

Дорохіна Юлія Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
помічник голови
(Касаційний адміністративний суд у
складі Верховного Суду,
м. Київ, Україна)

Легеза Юлія Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного,
господарського та екологічного права,
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна)

У науковій статті здійснено дослідження адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства. Метою наукової статті є здійснення загальнотеоретичної розробки питань застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства, зокрема шляхом проведення правової характеристики проєктів законодавчих актів.

Обґрунтовано, що ефективність адміністративних штрафів має вказувати на їх якісну характеристику, яка визначається результатами застосування, враховуючи, що адміністративні штрафи впливають на свідомість осіб, розраховані на досягнення раніше запланованих результатів, тому співвідношення запланованого (мети) й досягнутого (результату) дає якісну характеристику такого стягнення. До проблемних питань, подолання яких вимагається в умовах сучасності, віднесено необхідність перегляду розмірів наявних штрафних санкцій.

Визначено, що проблематика домашнього насильства пов'язується із його виявами у прихованих формах, зокрема у формі психологічного насильства під час примушування дитини вживати спиртні напої або економічного насильства, коли батьки (або особами, які їх замінюють) не забезпечують дитину необхідним одягом, їжею, позбавляють її житла чи залишають без догляду дитину, яка через малолітній вік та обмежені можливості перебуває у безпорадному стані.

Наголошено, що нині залишається невирішеною проблема невиконання як постанов про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу, так і судових рішень. Основними причинами таких проблем визначено прогалини в адміністративно-деліктному законодавстві; недоліки в діяльності органів адміністративно-штрафної юрисдикції; порушення правил оформлення матеріалів адміністративної справи; неможливість виконання постанови через низку чинників економічного характеру (наприклад, через відсутність грошових коштів і майна у правопорушника).

Ключові слова: адміністративна відповідальність, домашнє насильство, сім'я, стягнення, штраф.

**ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE
(ANALYSIS OF THE DRAFT LAW OF UKRAINE
(REGISTER. № 3908 FROM 17.07.2020
AND REGISTR. № 3908-1 FROM 03.08.2020))**

Dorokhina Yuliia Anatoliyivna,
Doctor of Law Sciences, Professor,
Assistant to the Chairman
(Administrative Court of Cassation of the
Supreme Court, Kyiv, Ukraine)

Legeza Yuliia Oleksandrivna,
Doctor of Law Sciences, Professor,
Professor at the Department of Civil,
Commercial and Environmental Law
(National Technical University "Dnipro
Polytechnic", Dnipro, Ukraine)

In the scientific article the research of Administrative responsibility for commission of domestic violence is carried out. The purpose of the scientific article is to carry out general theoretical development of issues of application of measures of administrative responsibility for committing domestic violence, in particular, by conducting a legal description of draft legislation.

It is substantiated that the effectiveness of administrative fines should indicate their qualitative characteristics, which are determined by the results of application, given that administrative fines affect the minds of individuals designed to achieve previously planned results, so the ratio of planned (goal) and achieved (result) and gives a qualitative characteristic such a penalty. Among the problematic issues that need to be overcome in modern conditions is the need to review the size of existing fines.

It is determined that the problem of domestic violence is associated with its manifestations in covert forms, in particular, in the form of psychological violence when forcing a child to drink alcohol, or economic violence when parents (or persons replacing them) do not provide the child with necessary clothing, food, deprive her of her home, or leave unattended a child who is helpless due to her young age and disabilities.

It is emphasized that today the problem of non-compliance with both decisions on imposition of administrative penalties in the form of fines and court decisions remains unresolved. The main causes of such problems are: gaps in administrative tort law; shortcomings in the activities of administrative and penal jurisdiction; violation of the rules of registration of administrative case materials; the impossibility of enforcing the decision due to a number of economic factors (for example, due to lack of money and property of the offender).

Key words: administrative liability, domestic, violence, family, fines, fine.

Постановка проблеми. Подолання насильства в сім'ї є однією з найбільш болючих і важливих загальносвітових проблем. Потерпілими від виявів фізичного домашнього насильства в Україні є понад 1,8 млн жінок, що складає близько 5% населення. Лише у 2019 році внаслідок таких насильницьких дій загинуло близько 600 українських жінок.

З метою попередження виявів насильства в сім'ї 15 листопада 2001 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про попередження насильства у сім'ї» [1]. Згідно з його положеннями попередження насильства в сім'ї – це система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства у сім'ї, припинення насильства у сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства у сім'ї.

У 2017 році відбулася реформа законодавства з питань запобігання насильства в сім'ї. Так, 7 грудня 2017 року було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», де було запроваджено відповідальність за вчинення сексуального домашнього насильства тощо [2]. Однак існуючі статистичні показники ефективності запобігання виявів насильства в сім'ї свідчать про низький рівень реалізації правових норм загалом і з питань застосування заходів юридичної відповідальності як форми та методу його запобігання.

Ступінь наукової розробки проблеми. Загальні проблеми юридичної відповідальності неодноразово перебували в центрі уваги науковців-правників, проте, незважаючи на ґрунтовні дослідження, не втратили своєї актуальності. При цьому наявність різночитань і полісемантичність трактувань поняття адміністративної відповідальності посилюються відсутністю його законодавчого визначення, а також дефініцій суміжних понять «адміністративна правосуб'єктність», «адміністративне правопорушення», якими оперують судова практика та юридична наука.

Певні аспекти відповідальності відобразили у своїх працях вчені С.С. Алексєєв, Б.С. Антимонов, О.С. Іоффе, М.С. Малєїн, Г.К. Матвєєв, В.О. Тархов та інші. Серед вітчизняних правників дослідження правової регламентації адміністративної відповідальності досліджувалися В.М. Бєвзенком, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаковим, А.Т. Комзюком, О.І. Миколенко, М.І. Смоковичем, С.Г. Стеценко та іншими.

Теоретичні опрацювання проблем юридичної відповідальності дозволяють охарактеризувати її як складне багатоаспектне явище. Теоретико-правові дослідження, спрямовані на визначення сутності юридичної відповідальності, дозволили виокремити певні її риси. Як справедливо зазначає С.С. Алексєєв, сутністю юридичної відповідальності є застосування до винної особи заходів державного примусу за вчинене правопорушення [3, с. 48].

Різні аспекти адміністративної відповідальності завжди належали до найбільш обговорюваних у юридичних колах питань, причому особливі різночитання в науковому співтоваристві спостерігаються щодо проблеми відповідності санкцій за вчинене діяння ступеню суспільної небезпечності цього діяння. Не сприяє теоретичній усталеності цієї тематики у вигляді розробки єдиного підходу до її розуміння й відсутність законодавчого визначення поняття адміністративної відповідальності, тому вона залишається предметом постійних наукових досліджень.

В.Б. Авер'янов розглядав адміністративну відповідальність як різновид юридичної відповідальності, яка є сукупністю адміністративних правовідносин, що виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами чи їх посадовими особами до осіб, які вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [4, с. 430-431]. Однак попри наявні загальнотеоретичні розробки питань застосування заходів адміністративної відповідальності актуалізується здійснення науково-практичних досліджень проблеми забезпечення ефективності застосування адміністративних стягнень за вчинення домашнього насильства, що й зумовило мету цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Триваюча діяльність із оптимізації правового регулювання механізму адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства своїм результатом мала розробку проекту Закону України «Про внесення змін до статті 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо збільшення адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства» (реєстр. № 3908 від 17.07.2020) [5] та альтернативного проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі» (реєстр. № 3908-1 від 03.08.2020) [6]. В межах цієї наукової роботи буде здійснена порівняльно-правова характеристика двох зазначених проектів Законів України.

Щодо проекту Закону України «Про внесення змін до статті 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо збільшення адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства» (реєстр. № 3908 від 17.07.2020). Згідно пояснювальної записки метою проекту є «законодавче врегулювання питання збільшення адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства для відновлення запобіжної та каральної функції санкції за це правопорушення» (п. 2).

У зв'язку з цим для досягнення вказаної мети у законопроекті пропонують внести зміни до ст. 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Зокрема, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення, тягнуть за собою накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або адміністративний арешт на строк до семи діб.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, тягнуть за собою накладення штрафу від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

1. Адміністративний штраф – найпоширеніший вид адміністративного стягнення, є досить дієвим заходом впливу на психіку та майнове становище правопорушника. Водночас у процесі гуманізації, а також у контексті реформування системи адміністративних стягнень, зокрема поступового підвищення ролі адміністративних штрафів, постає питання щодо посилення їх ефективності, усунення факторів, які гальмують і знижують результативний вплив цієї санкції шляхом удосконалення законодавства й практики.

Ефективність адміністративних штрафів має вказувати на їх якісну характеристику, яка визначається результатами застосування, враховуючи, що адміністративні штрафи впливають на свідомість осіб, розраховані на досягнення раніше запланованих результатів, отже співвідношення запланованого (мети) й досягнутого (результату) й дає якісну характеристику такого стягнення.

Слід зазначити, що останніми роками проведено багато ґрунтовних наукових досліджень, які показали, що досить значною проблемою є ефективність застосування

такого адміністративного стягнення за вчинення домашнього насильства як штраф, оскільки стягнення у вигляді штрафу майже не здійснює дієвого впливу на особу правопорушника. Більше того, надвеликі штрафи можуть бути бар'єром для звернення особи, яка потерпає від домашнього насильства до правоохоронного органу, оскільки суттєво можуть вплинути на спільний бюджет сім'ї.

Крім того, залишається невирішеною проблема невиконання як постанов про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу, так і судових рішень. Основними причинами цього є прогалини в адміністративно-деліктному законодавстві; недоліки в діяльності органів адміністративно-штрафної юрисдикції; порушення правил оформлення матеріалів адміністративної справи; неможливість виконання постанови через низку чинників економічного характеру (наприклад, через відсутність грошових коштів і майна у правопорушника). Таким чином порушується дотримання принципу невідворотності такого стягнення, а отже й притягнення до відповідальності.

Доцільно зазначити, що наукові дослідження з аналізованої проблематики вказують на дієвість такого стягнення як громадські роботи, які полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. По-перше, вони не є стягненням, що обмежує майнові права особи (що може вплинути на мотиваційний аспект звернення особи, яка потерпає від домашнього насильства до правоохоронного органу). По-друге, застосування такого виду робіт матиме значний виховний ефект, оскільки, як засвідчує практика, основною роботою, яку призначають органи місцевого самоврядування, є наведення порядку в громадських (тобто людних) місцях.

2. Відсутність системного підходу та вибірккові зміни адміністративно-деліктного законодавства порушує принцип співмірності адміністративного стягнення рівню суспільної шкідливості вчиненого правопорушення. Зокрема, законопроект запропоновані зміни тільки до ст. 173² КУпАП, проте доцільно звернути увагу за низку суміжних адміністративних правопорушень, а саме правопорушень, передбачених ст. 180 КУпАП («Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння») та ст. 184 КУпАП («Невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»).

Такі дії, хоча і виступають у більш прихованих формах, проте фактично є виявом домашнього насильства. Зокрема, створюють небезпеку для здоров'я і навіть життя дитини випадки психологічного насильства під час примушування її вживати спиртні напої або економічного насильства, коли батьки (або особами, які їх замінюють) не забезпечують дитину необхідним одягом, їжею, позбавляють її житла або залишають без догляду дитину, яка через малолітній вік та обмежені можливості перебуває у безпорадному стані.

Проте штрафні санкції за вказані правопорушення нині є досить м'якими. Зокрема, ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей тягне за собою попередження або накладення штрафу від п'ятидесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами тягне за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Хоча за даними судової статистики вказані правопорушення займають питому вагу серед правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

3. Юридична термінологія як мовно-знакова система складається протягом усієї історії державно-правового розвитку людства і віддзеркалює різноманітні способи осмислення, визначення, класифікації правових явищ і категорій, шляхи еволюції правового знання, національно-мовні традиції термінотворення.

Особливості термінологічної системи права зумовлені специфікою позначування правових явищ і понять, їх неповторною історією розвитку в системі національного права. У цьому аспекті слід звернути увагу на використання у назві законопроекту поняття «збільшення». Доцільно вказати, що традиційним терміном у науці адміністративного та адміністративно-деліктного права щодо зміни санкції шляхом збільшення є термін «*посилення*».

Щодо альтернативного проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі» (реєстр. № 3908-1 від 03.08.2020).

У пункті 2 пояснювальної записки до законопроекту закріплено, що проект розроблено з метою «удосконалення правового регулювання притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування, а також практичної реалізації права постраждалої особи на відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих внаслідок домашнього насильства».

Для досягнення вказаної мети у законопроект пропонується внести такі зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП): доповнити санкцію ст. 173² стягненням у виді суспільно корисних робіт; встановити, що військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи рядового і начальницького складів Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, поліцейські несуть адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування на загальних підставах (зміни до ст. 15); змінити строк накладення адміністративного стягнення за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173² КУпАП (зміни до ст. 38); виключити необхідність участі особи, яка вчинила порушення ст. 173² КУпАП, при розгляді справ про адміністративні правопорушення (зміни до ст. 268).

Проведений аналіз названого законопроекту дає підстави позитивно оцінити його мету, проте варто висловити певні міркування щодо його змісту:

Доцільно вказати, що пропозиція проекту щодо встановлення суспільно корисних робіт як одного з видів адміністративних стягнень за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (зміни до ст. 173² КУпАП) викликає сумніви.

Ефективність цього виду стягнень здається досить обмеженою, оскільки на практиці вкрай ускладненим є виконання стягнення у виді суспільно корисних робіт, оскільки механізм відновлення прав постраждалої особи є досить обтяженим. Крім того, такий вид стягнень було введено в якості санкції за несплату аліментів і для іншого виду правопорушення, ніж несплата аліментів. Тому воно повинно супроводжуватися відповідними змінами до ст. 325³ КУпАП.

Права людини (як особисті немайнові, так і майнові) можуть бути обмежені як захід правового характеру, який встановлюється рішенням суду. Водночас положення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» свідчать

про запровадження адміністративного та процесуального (судового) порядку тимчасового обмеження окремих майнових та особистих немайнових прав особи у спосіб, визначений цим Законом.

У зв'язку з цим пропонується доповнити положення чинного законодавства стосовно особи, яка вчинила домашнє насильство, нормами, що містять особливі вимоги до поведінки. Сутність цих вимог може мати як характер обмеження певних прав правопорушника, так і зобов'язальний характер (наприклад, заборона купувати, зберігати, носити і використовувати вогнепальну й інші види зброї, або норми щодо обмеження права на заняття підприємницькою діяльністю, або позбавлення / обмеження права на господарську діяльність, яка пов'язана з видами, що підлягають ліцензуванню тощо).

Термінологічний апарат, який використовується при нормотворенні або внесенні змін до нормативно-правових актів, має узгоджуватися з традиційно визнаними / закріпленими термінами, зокрема й у нормативно-правовому акті, який пропонується змінити. Так, терміни «кривдник» і «постраждала особа» закріплені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Разом із тим для КУпАП притаманні такі терміни як «порушник» і «потерпіла особа». У зв'язку з цим пропонується уніфікувати норми законодавства, які містять вказані терміни.

Висновки. Узагальнюючи здійснену правову характеристику анонсованих проєктів законодавчих актів, прийняття яких має на меті оптимізацію механізму адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства, можна зробити певні висновки. По-перше, до проблемних питань, подолання яких вимагається в умовах сучасності, варто віднести перегляд розмірів наявних штрафних санкцій.

По-друге, проблематика домашнього насильства пов'язується з його виявами у прихованих формах, зокрема у формі психологічного насильства під час примушування дитини вживати спиртні напої, або економічного насильства, коли батьки (або особами, які їх замінюють) не забезпечують дитину необхідним одягом, їжею, позбавляють її житла, або залишають без догляду дитину, яка через малолітній вік та обмежені можливості перебуває у безпорадному стані.

По-третє, нині залишається невирішеною проблема невиконання як постанов про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу, так і судових рішень.

Список використаних джерел:

1. Про попередження насильства у сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (втратив чинність).
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. Ст. 35.
3. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл.: у 2 т. / [В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк та ін.]; за ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.
5. Про внесення змін до статті 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо збільшення адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства : проєкт Закону України № 3908 від 17.07.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69559.
6. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі : проєкт Закону України № 3908-1 від 03.08.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69632.

УДК 342.95:347.998.85:35.072.22(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.10>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Зелінська Яна Сергіївна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри
адміністративного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Стаття присвячена головним проблемам вияву зловживань процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи. Зловживання процесуальними правами є феноменом, який має різні форми вияву у процесі реалізації процесуальних прав під час розгляду адміністративної справи.

Головною метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів явища зловживання процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи крізь призму аналізу наукових розвідок вчених і рішень Європейського суду з прав людини. Автор за основу для наукової розвідки використовує здобутки вчених, які пов'язували свої дослідження із вивченням такого явища як зловживання правами та зловживання процесуальними правами з метою комплексного дослідження юридичної природи існування такого явища.

Актуалізується значення рішень Європейського суду з прав людини для правозастосовчої діяльності національних судів під час розгляду публічно-правових спорів. Зокрема, у статті окреслюються можливі вияви зловживань процесуальними правами на стадіях розгляду адміністративної справи. Аналіз рішень Європейського суду з прав людини дає можливість проаналізувати з практичної точки зору юридичну природу зловживань процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи, дослідити можливі вияви зловживань процесуальними правами.

Автором підкреслюється, що, враховуючи етимологію походження зловживання прав, учасники розгляду адміністративної справи використовують свавільно, недобросовісно суб'єктивні права. Суд та учасники справи наділені відповідними процесуальними правами, які безпосередньо визначені у Кодексі адміністративного судочинства України.

У статті зловживання процесуальними правами безпосередньо пов'язується із недобросовісною поведінкою. Зокрема, під недобросовісним використанням процесуальних прав розуміють активну поведінку учасників справи, яка може мати різні форми вияву та спрямовуватися на задоволення власних інтересів, які наносять шкоду інтересам правосуддя та інтересам осіб, які беруть участь у розгляді справи, та тягне за собою застосування заходів примусу.

Ключові слова: адміністративне судочинство, зловживання правами, процесуальні права, суд, учасники справи, принцип рівності.

ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Zelinska Yana Sergeevna,
Candidate of Juridical Sciences,
Assistant at the Department of
Administrative Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the main problems of abuse of procedural rights during the administrative case. Abuse of procedural rights is a phenomenon that has various forms of manifestation in the process of realization of procedural rights during the consideration of an administrative case. The main purpose of the article is to study the theoretical and practical aspects of the phenomenon of abuse of procedural rights during the administrative case through the prism of the analysis of scientific intelligence and decisions of the European Court of Human Rights.

The author uses the scientific achievements of scientists who have linked their research with the study of such phenomena as abuse of rights and abuse of procedural rights as a basis for scientific research in order to comprehensively study the legal nature of such a phenomenon. The significance of the decisions of the European Court of Human Rights for the law enforcement activities of national courts during the consideration of public law disputes is updated.

In particular, the article outlines the possible manifestations of abuse of procedural rights at different stages of the administrative case. The analysis of the decisions of the European Court of Human Rights provides an opportunity to analyze from a practical point of view the legal nature of abuses of procedural rights during the administrative case, to investigate possible manifestations of abuse of procedural rights.

The author emphasizes that, given the etymology of the origin of abuse of rights, the participants in the administrative case use arbitrary, unfair subjective rights. The court and the parties to the case are endowed with the relevant range of procedural rights, which are directly defined in the Code of Administrative Procedure of Ukraine.

In the article, the abuse of procedural rights is directly related to dishonest behavior. In particular, the unfair use of procedural rights means the active behavior of the parties, which may take various forms and aimed at satisfying their own interests that harm the interests of justice and the interests of the person involved in the case, and entails coercive measures.

Key words: administrative proceedings, abuse of rights, procedural rights, court, participants in the case, principle of equality.

Постановка проблеми. Зловживання процесуальними правами є феноменом, який має різні форми вияву у процесі реалізації процесуальних прав під час розгляду адміністративної справи. Нині в адміністративному судочинстві сформовано основоположний принцип адміністративного судочинства – це недопустимість зловживання процесуальними правами, якого повинні дотримуватися суд та учасники розгляду адміністративної справи.

Головною метою статті є дослідження явища зловживання процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи шляхом аналізу думок вчених і крізь призму аналізу рішень Європейського суду з прав людини. У ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» регламентується, що суди застосовують при роз-

гляді справ Конвенцію та практику суду як джерело права [1]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) від 04.11.1950 [2] є живим інструментом, який комплексно застосовується під час захисту прав, свобод та інтересів людини. Конвенційне положення ст. 17 Конвенції окреслює заборону зловживання правами.

Рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є джерелом права та є обов'язковими для виконання Україною. Відповідно до ст. 46 Конвенції суди при розгляді адміністративних справ зобов'язані враховувати практику ЄСПЛ. Детальний аналіз рішень ЄСПЛ дасть можливість проаналізувати з практичної точки зору юридичну природу зловживань процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи, дослідити види зловживань процесуальними правами. Так, у запропонованій статті автором поставлено мету дослідження теоретичних і практичних аспектів зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Стан дослідження. Питанням зловживання правами приділяли увагу вчені В.Н. Васильєв, В.П. Грібанов, О.О. Малиновський, В.В. Резнікова, Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров та інші. Узагальнення наукових здобутків свідчить про те, що вчені звертали увагу саме зловживання правами в різних галузях права, однак головна увага була приділена проблемі протидії зловживанню правами. Втім зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві не піддавалося спеціальному дослідженню, що й зумовило актуальність цієї статті в теоретичному та практичному аспектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пріоритетним значенням для адміністративного судочинства є ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Змістом завдання адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин. Вказане положення регламентовано у ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) [3].

Ефективного вирішення адміністративної справи не можливо досягти без гармонійного поєднання та дотримання принципів адміністративного судочинства. Зокрема, закріплення принципу недопустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві є однією з гарантій дотримання принципу верховенства права як конвенційного принципу.

Насамперед зосередимо увагу на етимології зловживання правами. Якщо звернутися до походження слова «зловживання», то це – вчинок, який полягає в незаконному, злочинному використанні своїх прав і можливостей [4, с. 356]. Етимологія зловживання правом свідчить про те, що то під ним розуміють свавільне використання права фізичною чи юридичною особою – суб'єктом права [5, с. 323]. З огляду на етимологію зловживання правами можна зробити висновок, що зловживати правами можуть особи, які безпосередньо наділені суб'єктивними правами, а зловживання правами виникає внаслідок неналежного їх використання.

Так, у зазначеному контексті вчений П.Н. Грібанов розкриває зловживання правом як особливий вид цивільного правопорушення, який здійснюється особою, якій належать відповідні права, пов'язаний із використанням недозволених форм в рамках дозволеного їй законом загального типу поведінки [6, с. 68]. У зазначеному визначенні наголошується саме на категорії «зловживання правом», яке ототожнюється із цивільним правопорушенням.

На думку О.О. Малиновського, зловживання правами перешкоджає встановити фактичні обставини справи, тому для зловживання характерне неналежне здійснення

суб'єктивного права, наявність мети нанести шкоду, наявність негативних наслідків [7, с. 49]. Так, дослідник зосереджує увагу на наслідках, які виникають внаслідок зловживання правами.

Сформувала теоретичну дефініцію зловживання правами і В.В. Резнікова, яка визначила, що під зловживання правом розуміють як вольову та усвідомлену діяльність (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності [8, с. 35]. Це визначення стосується і зловживання процесуальними правами.

Схожий науковий підхід, який також заснований на людиноцентристській теорії, є у вчених Л.В. Тихомирової та М.Ю. Тихомирова, які під зловживанням правом (англ. *abuse of law*) розуміють використання суб'єктивного права у протиріччі з його соціальним призначенням, що тягне за собою порушення прав та інтересів особи, які охороняються законом, суспільних та державних інтересів [9, с. 172]. У цьому контексті йдеться про використання прав тільки за соціальним призначенням.

С.В. Васильєв формулює визначення зловживання процесуальним правом як особливий різновид процесуального правопорушення, яке полягає у протиправному, недобросовісному та неналежному використанні особою, яка бере участь у справі (її представником), належних їй прав, що виявляються у винних процесуальних діях (бездіяльності), які ззовні відповідають вимогам процесуальних норм, але здійснюються з корисливих особистих мотивів, що наносять шкоду інтересам правосуддя та інтересам особи, які беруть участь у розгляді справи, або недобросовісна поведінка в інших формах, яка тягне за собою застосування заходів процесуального примусу [10, с. 308–309].

Вказане визначення стосується саме процесуальних прав, що конкретизує їх вид і дає можливість їх ототожнити з процесуальними діями. Розглянувши деякі дефініції вчених, слід зробити висновок, що юридична природа понять «зловживання правом» і «зловживання процесуальними правами» схожа між собою, тому що полягає у наявності обов'язкових ознак: 1) наявності суб'єкта, якому належить процесуальне право; 2) неналежне використання процесуального права; 3) наявність негативних наслідків. Вказані розвідки вчених тільки підкреслюють складність і невичерпний характер наукового пошуку у виділеному напрямі.

Комплексне пізнання феномену зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві складно зробити без звернення до положень КАС. Зокрема, у вказаному аспекті слід зазначити, що у КАС відсутнє визначення зловживання процесуальними правами, що породжує проблему під час розгляду адміністративної справи. Однак відповідно до ч. 1 ст. 45 КАС учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. У законі встановлюється пряма заборона зловживань процесуальними правами і вказується, що таке явище не допускається.

Види вияву зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві окреслюються у ч. 2 ст. 45 КАС. Зокрема, до них відносять: 1) подання кількох позовів до одного й того ж відповідача (відповідачів) з тим же предметом та з тих же підстав, або подання кількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 2) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 3) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або

завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією ж метою (ч. 2 ст. 45 КАС).

Як бачимо, законодавцем окреслюються тільки деякі види зловживань процесуальними правами, які можуть виникати під час подання позовної заяви до адміністративного суду. Однак зловживання процесуальними правами можуть виявлятися на будь-якій стадії розгляду адміністративної справи. У вказаному контексті слушно навести правову позицію Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. Необхідно враховувати, що наведений у ч. 2 ст. 45 КАС перелік дій, які можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами, не є вичерпним, суд може визнати таким зловживанням також інші дії, які мають відповідну спрямованість і характер (постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13.03.2019 у справі № 814/218/14) [11].

Керуючись нормами чинного КАС, зосередимо увагу на зловживаннях процесуальними правами, які можуть виникати під час подання позовної заяви. В адміністративному судочинстві гарантується, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист (ч. 1 ст. 5 КАС).

Конвенційною нормою закріплюється, що держава гарантує на національному рівні доступність засобу юридичного захисту, здатного забезпечити втілення в життя змісту конвенційних прав і свобод незалежно від того, в якій формі вони закріплені в національному правовому порядку (ст. 13). У рішенні ЄСПЛ у справі «Зінченко проти України» вказується, що подання адміністративного позову є єдиним можливим способом захисту порушених з боку суб'єкта владних повноважень прав позивача, а тому відмова в його прийнятті та розгляді по суті заявлених вимог означатиме порушення його права на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, що є порушенням вимог як національного законодавства, так і приписів Конвенції і обов'язкової до застосування практики ЄСПЛ [12]. У вказаному рішенні ніби-то йдеться про абсолютизацію права на звернення до адміністративного суду.

Така ж позиція підкреслюється і у наведеному нижче рішенні ЄСПЛ. Так, у справі «Чуйкіна проти України» суд нагадує, що процесуальні гарантії, викладені у ст. 6 Конвенції, забезпечують кожному право звертатися до суду з позовом щодо своїх цивільних прав та обов'язків. Таким чином, ст. 6 Конвенції втілює право на суд, у якому є право на доступ до суду, тобто право ініціювати в судах провадження з цивільних питань становить один із його аспектів. Крім того, порушення судового провадження саме по собі не задовольняє всіх вимог п. 1 ст. 6 Конвенції. Ціль Конвенції – гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними або ілюзорними.

Право на доступ до суду включає в себе не лише право ініціювати провадження, а й право отримати вирішення спору судом (п. 50) [13]. Однак у практиці ЄСПЛ зловживання процесуальними правами не допускається, зокрема, під час подання позовної заяви. Обґрунтування позову з використанням образливих і дискредитуючих висловлювань виходить за межі нормальної, коректної та легітимної критики, що у розумінні Європейського суду з прав людини констатується як зловживання правом на подання заяви.

Так, цей суд, застосовуючи пп. «а» п. 3 ст. 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі ст. 34, якщо він вважає, що ця заява є зловживанням правом на її подання. Так, суд вказав на зловживання правом на подання заяви, коли заявник під час спілкування з ЄСПЛ вживав образливі, погрозливі або провокативні вислов-

лювання проти уряду-відповідача, його представника, органів влади держави-відповідача, проти Європейського суду з прав людини, його суддів, Секретаріату ЄСПЛ або його працівників (рішення у справі “Guntis Arpinis проти Латвії” від 20 вересня 2011 року, заява № 46549/06) [14]. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що неправомірна поведінка може бути виявлена і в самій позовній заяві з позиції обґрунтування позовних вимог і вживання образливих, погрозливих або провокативних висловлювань є недопустимим під час обґрунтування позову.

Про недопустимість будь-яких зловживань процесуальними правами та їх наслідки йдеться у ще одному рішенні ЄСПЛ. У справі «Мушта проти України» від 18 листопада 2010 року суд нагадав, що право на суд, одним із аспектів якого є право на доступ до суду, не є абсолютним, воно за своїм змістом може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги на рішення [15]. Однак такі обмеження не можуть обмежувати реалізацію цього права у такий спосіб або до такої міри, щоб саму суть права було порушено. Ці обмеження повинні переслідувати легітимну мету, має бути розумний ступінь пропорційності між використаними засобами та поставленими цілями. З цього вбачається, що одним із аспектів обмеження права на прийняття заяви є наявність будь-яких зловживань процесуальними правами.

Під час відкриття провадження на суд також покладається обов'язок дотримання процесуальних прав з метою недопущення їх зловживання. У рішенні від 08 листопада 2018 у справі «Созонов та інші проти України», в якій ЄСПЛ зазначив, що загальна концепція справедливого судочинства, що охоплює основний принцип, згідно з яким провадження має бути змагальним, вимагає, щоб особа була поінформованою про порушення справи. Принцип рівності вимагає, щоб кожній стороні була надана розумна можливість представити свою справу за умов, які не ставлять її в істотно несприятливе становище порівняно з іншою стороною.

ЄСПЛ дійшов висновку, що на національні суди покладено обов'язок з'ясувати, чи були повістки чи інші судові документи завчасно отримані сторонами та, за необхідності, зобов'язані фіксувати таку інформацію у тексті рішення. У разі невручення стороні належним чином судових документів, вона може бути позбавлена можливості захищати себе у провадженні [16]. Наведені положення означають, що на суд покладається обов'язок надавати рівні можливості для реалізації процесуальних прав учасників. Недотримання судом вказаного обов'язку буде свідчити про наявність зловживань з боку суду.

Так, у п. 26 рішення ЄСПЛ у справі «Надточій проти України» та п. 23 рішення ЄСПЛ «Гурепка проти України № 2» наголошено, що принцип рівності сторін – один зі складників ширшої концепції справедливого судового розгляду, за змістом якого кожна сторона повинна мати розумну можливість відстоювати свою позицію у справі в умовах, які не ставлять її у суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом [17, 18].

У вказаному аспекті слід наголосити, що рівні можливості учасників справи теж мають свої межі реалізації. Так, учасники справи мають право брати участь у судових засіданнях (п. 2 ч. 3 ст. 44 КАС). Вказане право кореспондує обов'язок учасників судового процесу, а також інших осіб беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 3 ст. 198 КАС). Аналізуючи рішення ЄСПЛ, слід зробити висновок, що право на звернення до адміністративного суду не є абсолютним і будь-які вияви зловживань процесуальними правами мають наслідок – неприйняття заяви.

Висновки. З наведеного випливає, що законодавець окреслює тільки деякі види вияву зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві, пов'я-

зані з реалізацію права на звернення до адміністративного суду. Зауважимо, що зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві притаманне для всіх стадій розгляду адміністративної справи. Ознакою зловживання процесуальними правами є не просто конкретні дії, а дії, спрямовані на затягування розгляду справи, створення перешкод іншим учасникам процесу. Існуюча прогалина в законодавстві потребує вирішення з метою якісного та ефективного захисту прав, свобод та інтересів.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11496>.
4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: терминов и фразеологических выражений. 27-е изд. М. : ООО «Издательство Оникс», ООО «Издательство «Мир и образование», ООО «Издательство Астрель». 2011. 1360 с.
5. Великий енциклопедичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., перероб. і доповн. К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
6. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Москва : Моск. гос. ун-т, 1972. 284 с.
7. Малиновский А.А. Злоупотребление субъективным правом (теоретическо-правовое исследование) : монография. Москва : Юрлитинформ, 2007. 352 с. URL: <https://mgimo.ru/files/33503/33503.pdf>.
8. Резнікова В.В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. 1(№ 45). С. 23–35. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Literatura-9.pdf>.
9. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М. : Изд. М.Ю. Тихомирова. 1988, 526 с.
10. Васильев С.В. Энциклопедия гражданского процесса. Х. : Харьков юрид., 2009. 816 с.
11. Постанова Верховного Суду від 13.03.2019 у справі № 814/218/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80481133>.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зінченко проти України» від 13.03.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_999#Text.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чуйкіна проти України» від 13.01.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_864#Text.
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Guntis Arpinis проти Латвії” від 20.09.2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106602>.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мушта проти України» від 18.11.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text.
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Созонов та інші проти України» від 08.11.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c92#Text.
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України» від 15.05.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404#Text.
18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гурепка проти України № 2» від 08.04.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_565#Text.

УДК 342.951:631.95(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.11>

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ Й РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Новак Наталія Петрівна,
доктор економічних наук,
докторант
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

Актуальність статті полягає в тому, що Україна завжди вважалася аграрною державою, де сконцентровано значні обсяги родючих земель, є достатній рівень виробничої інфраструктури та великий потенціал щодо розвитку сільського господарства, основою якого є органічна продукція. Саме розвиток органічного виробництва є основою для виходу України на міжнародні ринки продовольства з екологічно-чистою, якісною продукцією, що дозволить державі стати одним із найбільших конкурентоспроможних світових постачальників такої продукції.

На сучасному етапі розвитку органічного виробництва існує маса теоретичних прогалин, які впливають на практичне забезпечення громадян України якісними і безпечними продуктами харчування. Вирішення цих викликів не можливо вирішити без виявлення та узагальнення історичних чинників успіхів і невдач в аналізованій сфері.

Мета статті полягає у тому щоб на основі теорії адміністративного права та пам'яток законодавства проаналізувати розвиток виробництва і обігу органічної продукції.

У статті виявлені та узагальнені історичні аспекти виникнення і розвитку виробництва та обігу органічної продукції. З'ясовано, що виробництво та обіг органічної продукції несуть у собі певну відповідальність виробника. Особливого значення набуває органічна продукція, яка пройшла обов'язкову сертифікацію за всіма стандартами. Сертифікація органічного виробництва та обігу дозволяє підтвердити відповідність усім технологічним процесам, а саме вирощування та переробки, а звідси вільний доступ на ринок не тільки внутрішній, а і зовнішній органічних продуктів. Підприємець же буде внесений до реєстру виробників органічної продукції.

Не зважаючи на молодий історичний вік, органічна продукція набуває важливості для всього населення Землі. В Україні, не дивлячись на недосконале законодавство, корупцію серед суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють контроль і сертифікацію, домовання великих виробників, неналежну публічну підтримку з боку держави малих виробників і непоодинокі випадки фальсифікації органічної їжі органічне виробництво переживає період динамічного зростання.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, виробництво, історичні аспекти, історичний вік, обіг, органічна продукція.

HISTORICAL ASPECTS OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF PRODUCTION AND DISTRIBUTION OF ORGANIC PRODUCTS

Novak Nataliia Petrivna,
Doctor of Economic Sciences,
Doctoral Student
(Scientific Institute of Public Law, Kyiv,
Ukraine)

The relevance of the article is that Ukraine has always been considered an agrarian state, where significant amounts of fertile land are concentrated, there is a sufficient level of production infrastructure and great potential for agricultural development, which is based on organic products. It is the development of organic production that is the basis for Ukraine's entry into international food markets with environmentally friendly, high-quality products, which will make it one of the world's most competitive suppliers of such products.

But at the present stage of development of organic production there are a lot of theoretical gaps that directly affect the practical provision of citizens of Ukraine with quality and safe food. Solving these challenges cannot be solved without identifying and summarizing the historical factors of successes and failures in the analyzed area. The purpose of the article is to analyze the development of production and circulation of organic products on the basis of the theory of administrative law and monuments of legislation.

The article identifies and summarizes the historical aspects of the origin and development of production and circulation of organic products. It has been found that the production and circulation of organic products has a certain responsibility of the producer.

Of particular importance are organic products that have passed mandatory certification to all standards. Certification of organic production and circulation allows to confirm compliance with all technological processes, namely cultivation and processing, and hence free access to the market, not only domestic but also external organic products. Accordingly, the entrepreneur himself will be included in the register of producers of organic products.

It is concluded that despite the young historical age, organic products are becoming important for the entire population of the Earth. In Ukraine, despite imperfect legislation, corruption among public administration entities that control and certify, housing of large producers, inadequate public support from the state of small producers and frequent cases of falsification of organic food, organic production is experiencing a period of dynamic growth.

Key words: administrative and legal support, circulation, historical age, historical aspects, organic products, production.

Постановка проблеми. Україна завжди вважалася аграрною державою, де сконцентровано значні обсяги родючих земель, є достатній рівень виробничої інфраструктури та великий потенціал щодо розвитку сільського господарства, основою якого є органічна продукція. Саме розвиток органічного виробництва є основою до виходу України на міжнародні ринки продовольства з екологічно-чистою, якісною продукцією, що дозволить державі стати одним із найбільших конкурентоспроможних світових постачальників такої продукції.

Однак на сучасному етапі розвитку органічного виробництва існує маса теоретичних прогалин, які впливають на практичне забезпечення громадян України якісними і безпечними продуктами харчування. Вирішення цих викликів не можливо вирішити без виявлення та узагальнення історичних чинників успіхів і невдач в аналізованій сфері.

Аналіз публікацій на тему дослідження. Науково-теоретичну основу склали праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців: В. Авер'янова, О. Андрійко, В. Андрушенка, М. Ануфрієва, В. Артиша, Г. Атаманчука, Ф. Бавеса, В. Бакуменка, Г. Баоуракіс, О. Бандурки, Р. Безуса, А. Берлача, Н. Берлач, І. Білоткача, Ю. Битяка, В. Бондарь, Н. Борд, Н. Буги, Т. Брагіна, А. Васіної, А. Васильєва, Х. Віллера, В. Галунька, В. Гарашука, Д. Гутмана, І. Голосніченка, В. Грановської, Т. ДеГрегорі, Є. Додіна, А. Дубгарда, М. Драга, Д. Йосифовича та інших. Однак в умовах сьогодення вказана проблема потребує подальшого наукового аналізу та узагальнення.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі теорії адміністративного права та пам'яток законодавства проаналізувати розвиток виробництва і обігу органічної продукції.

Виклад основних положень. Останніми роками ставлення українського населення до охорони навколишнього середовища, до вживання якісних екологічно чистих продуктів харчування та до свого здоров'я значно змінилося. Вперше термін «органічний» було застосовано в 1940 році у книзі В. Норзборна «Покладатися на землю», у якій він вказував, що живі істоти і рослини повинні знаходитися в гармонії між собою [1].

Офіційно більшість науковців вважають, що органічне виробництво бере свій початок у першій половині ХХ століття на фоні розвитку біохімії, хімічних добрив та інженерії. Останніми роками сільське господарство стало стрімко змінюватися із «традиційного» на «промислове» і ГМО виробництво. На фоні таких технологічних змін у виробництві сільськогосподарської продукції у суспільстві з'явився попит на здорове харчування.

Органічне виробництво спрямоване на забезпечення споживача безпечною та якісною харчовою продукцією, яка має особливе маркування на полиці та чітко відрізняється від неорганічних продуктів харчування. Україна входить у двадцятку країн у світі з найбільшим земельним банком під органічним виробництвом, що складає лише 1% у загальній структурі с/г угідь (410 550 га – площа сертифікованої органічної землі). Однак сертифіковані землі в Україні становлять тільки 20% від показника в Іспанії, яка має найбільшу площу сертифікованих органічних земель у ЄС (1 968 570 га) [2].

У 1963 році Організацією із сільського господарства та продовольства (FAO) ООН було створено комісію під назвою Codex Alimentarius, якою розроблено вимоги до конкретних видів харчової продукції, а у 1999 році було затверджено Вимоги щодо виробництва, переробки, маркування та реалізації органічної сільськогосподарської продукції. Термін «органічне сільське господарство» (Organic Agriculture) запровадила Міжнародна федерація органічного руху (далі – IFOAM), який став узагальнюючим терміном в усьому світі.

У своєму дослідженні Артиш зазначала, що в 60-70-х роках минулого століття вже відбувався розвиток органічного руху у світі. Тоді світова спільнота активно почала приділяти увагу проблемі збереження довкілля та пошуку засобів піклування про навколишній стан і для досягнення здорового способу життя. Для 80-90-х років ХХ століття характерним є зростання популярності екологічних ідей у світі; формування ринку органічних продуктів; збільшення кількості ековиробників; поява магазинів органічної продукції. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття посилюється увага урядовців і бізнесменів різних країн до перспективного ринку органічної продукції, розробляються системи державного регулювання ринку, створюються національні стандарти й системи сертифікації, відбувається динамічний розвиток ринку органічної продукції, фіксуються щорічні темпи її приросту [3].

Органічне сільське господарство – це система виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє або обмежує використання синтетичних комбінованих добрив, пестицидів, регуляторів росту та харчових добавок до кормів під час відго-

дівлі тварин. Така система максимально базується на сівозмінах, використанні рослинних решток, гною та компостів, бобових рослин і рослинних добрив, органічних відходів виробництва, мінеральної сировини та на механічному обробітку ґрунтів і біологічних засобах боротьби зі шкідниками для підвищення родючості й покращення структури ґрунтів, забезпечення повноцінного живлення рослин і боротьби з бур'янами й різноманітними шкідниками [4].

Органічне виробництво в Україні розвивається з 1997 року насамперед завдяки попиту з боку трейдерів ЄС і переробників органічного зерна, олійних, бобових культур і дикоросів. У 2007 році ситуація почала злегка змінюватися – на внутрішньому ринку розширився асортимент органічних продуктів: з'явилися органічний хліб, молоко, ковбаси, фрукти, овочі, соки, напої, сиропи, джеми, мед і крупи [5].

Виробники такої продукції не використовують пестициди і добрива, а тварини ростуть без використання антибіотиків і гормонів, адже штучні (промислові) хімічні речовини можуть викликати багато захворювань при їх постійному вживанні. Також коли тварини і рослини ростуть природним шляхом, у них значно збільшується кількість вітамінів та антиоксидантів. Органічна їжа часто більш свіжа, адже не містить консервантів. Органічні продукти не тільки безпечні й корисні – вони мають особливий насичений аромат при споживанні [6]. Тим самим забезпечення виробництва та належного обігу органічної продукції є актуальним питанням для публічної влади, адже згідно з природним правом і Конституцією людина, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою цінністю [7].

Виробництво та обіг органічної продукції несе у собі певну відповідальність виробника. Особливого значення набуває органічна продукція, яка пройшла обов'язкову сертифікацію за всіма стандартами. Сертифікація органічного виробництва та обігу дозволяє підтвердити відповідність усім технологічним процесам, а саме вирощування та переробки, а звідси вільний доступ на ринок не тільки внутрішній, а і зовнішній органічних продуктів. Підприємець же буде внесений до реєстру виробників органічної продукції.

В Україні як великій аграрній країні ефективно розвивається виробництво органічної продукції. За підсумками 2019 року країна посіла 2 місце за обсягами експортованої до Європейського Союзу органічної продукції. Зокрема, за минулий рік до ЄС було ввезено 3,24 млн тонн органічної агропродукції, понад 10% якої припадає на Україну. Український експорт органічної продукції до Євросоюзу зріс за минулий рік на 27% порівняно з 2018 роком до 337,86 тис. тонн. Загалом органічна продукція складає близько 2% загального імпорту агропродовольчих товарів до ЄС [8].

З цього приводу О. Томашевська дійшла висновку, що протягом останніх десятиліть відбувається стрімкий розвиток органічного сектору в більшості країн світу. Проведене дослідження дозволило встановити такі тенденції розвитку світового ринку органіки: 1) попит концентрується в розвинених країнах; 2) зростає попит у країнах, які розвиваються; 3) відбувається консолідація гравців ринку; 4) посилюється державна підтримка виробників органічної продукції; 5) постійно розширюється асортимент органічних продуктів і товарів.

Загалом органічне виробництво у світі має значні перспективи розвитку та величезний потенціал, враховуючи постійне підвищення кількості екологічних катастроф, наявність періодичних конфліктів навколо харчових продуктів, зростання рівня свідомості споживачів щодо майбутнього та майбутнього своїх дітей, стану навколишнього середовища [9].

Висновки. Не зважаючи на молодий історичний вік, органічна продукція набуває важливості для всього нашого населення, не дивлячись на те, що в Україні залиша-

ється недосконале законодавство, існує корупція серед суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють контроль і сертифікацію, домування великих виробників, неналежна публічна підтримка з боку держави малих виробників і непоодинокі випадки фальсифікації органічної їжі.

Список використаних джерел:

1. Асоціація учасників органічного виробництва «БІОЛан Україна». URL: <http://www.biolan.org.ua>.
2. Зелена книга. Ринок виробництва та обігу органічної продукції / укл. Мануел Айрапетов, Ірина Грузінська, Альона Смагіна. Київ. 52 с.
3. Артиш В.І. Особливості органічного агровиробництва в концепції сталого розвитку АПК України. *Економіка АПК*. 2012. № 7. С. 19–23.
4. General Accreditation Policies and Procedures on National Organic Program. URL: <http://www.ams.usda.gov/nop/NoticesPolicies/MasterList.html>.
5. Органічне виробництво має шанс подолати голод і глобальне потепління. *Український органік журнал "Organic UA"*. URL: <http://organic.ua>.
6. Why organic? 2019. URL: <https://organicinfo.ua/en/why-organic/>.
7. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Україна на другому місці за експортом органічної продукції до ЄС. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3040089-ukraina-na-drugomu-misci-za-eksportom-organichnoi-produkcii-do-es.html>.
9. Томашевська О.А. Органічне виробництво у світі: реалії та перспективи. *Інноваційна економіка*. № 6. 2013(44). С. 161–164.

УДК 340.132

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.12>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Олійник Аріна Владиславівна,
здобувач кафедри публічного
управління та митного адміністрування
(Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

У статті визначено нормативно-правові засади забезпечення захисту соціально-економічних прав людини. Систему соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина визначено як сукупність прав і свобод, заснованих на конституційних принципах свободи економічної діяльності з метою створення, забезпечення та захисту ринкових відносин, свободи праці, єдиного економічного простору, рівності й захисту всіх форм власності, підтримки конкуренції та обмеження монополій.

Соціально-економічні права віднесено до системи конституційних прав. До системи соціально-економічних прав особи віднесено право на працю; право на відпочинок; право на страйк; право на власність (приватну); право на підприємницьку діяльність; право на охорону здоров'я; право на соціальний захист; право на житло; право на освіту; свободу літературної, художньої, технічної та наукової діяльності; право на достатній життєвий рівень; право на безпечне довкілля.

Наголошено, що нормативне закріплення міжнародних стандартів забезпечення реалізації соціально-економічних прав у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конституції України свідчить про їх універсальний характер як критерій відповідності розвитку та формування правової держави. Підкреслено, що реалізація та захист соціально-економічних прав, закріплених у зазначених вище актах, повинні бути забезпечені державою незалежно від рівня економічного розвитку.

До проблем нормативно-правового регулювання застосування законодавства з питань забезпечення реалізації соціально-економічних прав віднесено відсутність єдиного комплексного підходу до вирішення питання дії нормативно-правових актів у часі. Обґрунтовано, що врегулювання спорів, пов'язаних із реалізацією особою соціально-економічних прав, вимагає від суду вирішення проблеми правової невизначеності правозастосування законодавчих та підзаконних актів.

Ключові слова: конституційні права, принципи, право на соціальний захист, право на пенсійне забезпечення, стандарти, принципи права.

REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES FOR ENSURING PROTECTION OF SOCIO-ECONOMIC HUMAN RIGHTS

Oliynyk Arina Vladislavivna,
Applicant at the Department of
Public Management and Customs
Administration
(University of Customs and Finance,
Dnipro, Ukraine)

The article defines the legal framework for ensuring the protection of socio-economic human rights. The system of socio-economic rights and freedoms of man and citizen is defined as a set of rights and freedoms based on the constitutional principles of freedom of economic activity, in order to create, ensure and protect market relations, freedom of work, single economic space, equality and protection of all forms of ownership, support competition and restriction of monopolies. Socio-economic rights are referred to the system of constitutional rights.

The system of socio-economic rights of a person includes the right to work; the right to rest; right to strike; property rights (private); the right to entrepreneurial activity; the right to health care; the right to social protection; the right to housing; the right to education; freedom of literary, artistic, technical and scientific activity; the right to an adequate standard of living; the right to a safe environment.

It is emphasized that the normative enshrinement of international standards to ensure the implementation of socio-economic rights in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Constitution of Ukraine testifies to their universal character rule of law. It is emphasized that the implementation and protection of socio-economic rights enshrined in the above acts must be ensured by the state regardless of the level of economic development.

The problems of regulatory and legal regulation of the application of legislation on ensuring the implementation of socio-economic rights include the lack of a single comprehensive approach to addressing the issue of regulatory legal acts in time. It is substantiated that the settlement of disputes related to the exercise of socio-economic rights requires the court to resolve the issue of legal uncertainty in the application of laws and regulations.

Key words: constitutional rights, principles, right to social protection, right to pension provision, standards, principles of law.

Постановка проблеми. Визначення у статті 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю людини, її прав та свобод стало закріпленням міжнародних стандартів формування та розвитку правової держави. Визначальними міжнародними актами у сфері забезпечення та охорони прав і свобод людини стали Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року, Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії і переконань 1981 року та інші міжнародно-правові документи щодо прав людини.

Попри проголошену ідею правової соціальної держави в Україні процес реформування соціальних відносин українського суспільства відбувається досить суперечливо, із недостатнім рівнем правової ефективності. Визначений відповідно до конституційних положень пріоритет відмови від контролю держави над особистістю

і проголошення особистої ініціативи в реалізації інтересів людини був розпочатий від імені та за рахунок держави в умовах триваючих процесів економічної та суспільно-політичної стагнації.

Захист соціально-економічних прав залишається досить дієвим складником політичних гасел під час проведення виборчої агітації, є безумовним елементом програмних документів політичних партій в Україні. Однак, на жаль, більшість із цих проголошених соціальних гарантій і стандартів залишаються декларативними, що значно ускладнює реалізацію проголошеного євроінтеграційного курсу України. Адже в Європейському Союзі на цих правових нормах засновано всі дії держави в соціальній сфері. Причому чітко закріплені соціальні стандарти життя не можуть переглядатися жодним новим урядом. Визначені проблеми правореалізації вимагають здійснення науково-практичних пошуків їх подолання, актуалізуючи здійснення такого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що питання формування соціальної держави, забезпечення соціально-економічних прав людини як її складника досліджуються як представниками загальнотеоретичної юридичної науки (С.С. Алексєєв [1, с. 56–67], П.М. Рабінович [2, с. 19–29], О.В. Склипнюк, Ю.С. Шемшученко [3, с. 62–69]), так і представниками галузевих юридичних наук.

Так, в межах науки трудового права варто назвати наукові розробки з питань нормативно-правового регулювання соціально-економічних інтересів Н.Б. Болотіна [4, с. 3–10], Л.О. Золотухіна [5, с. 108–112], Т.Г. Маркіна [6], С.М. Синчук [7, с. 132–138] та інших вчених.

В межах науки адміністративного права науково-практичні дослідження спрямовуються на пошук шляхів удосконалення забезпечення соціальних гарантій проходження публічної служби в Україні (вартими уваги в цьому сенсі є розробки Т.О. Коломоєць [8, с. 153–160], О.Г. Мовчун [9, с. 56–60], А.Ю. Осадчого [10], Ю.С. Педько [11, с. 249–252]). Однак визначення нормативно-правових засад забезпечення захисту соціально-економічних прав людини з урахуванням сучасних умов впровадження євроінтеграційного курсу України здійснено фрагментарно, що обґрунтовує актуальність цієї наукової розробки.

Метою статті є визначення нормативно-правових засад забезпечення захисту соціально-економічних прав людини.

Виклад основного матеріалу. У соціально-економічних правах розкривається важливий аспект соціальної, правової держави. Конституція України (стаття 1) встановлює, що Україна – соціальна держава. Соціальною є така держава, яка зобов'язується піклуватися про соціальну справедливість, благополуччя своїх громадян, їх соціальну захищеність, а її головне завдання – досягнення суспільного прогресу, заснованого на закріплених правом принципах соціальної рівності, загальної солідарності і взаємної відповідальності [12, с. 156–160].

Завдання соціальної держави полягає у перерозподілі доходів між різними соціальними групами суспільства шляхом встановлення доцільної системи пільг, Державного бюджету, фінансування соціальних програм. Політика соціальної держави спрямована на створення умов, які забезпечують гідний рівень життя, вільний і всебічний розвиток кожного, тобто на забезпечення рівності усіх громадян. Завдання демократичної, соціальної держави полягає в тому, щоб зменшити вплив тих чи інших обставин на існуючу нерівність. Саме держава може впливати на розвиток економіки, щоб протидіяти незахищеності і економічній нерівності окремих прошарків населення [13, с. 3–12].

Якісне вирішення соціальних програм в українському суспільстві можливе лише паралельно з процесом побудови правової держави з усіма її особливостями, компо-

нентами та принципами, коли верховенство права стане нормою його життя. У дослідженні взаємозв'язку соціальної і правової держави слід віддавати перевагу верховенству останньої з її демократичними принципами, спрямованими на законодавче забезпечення соціального захисту населення, задоволення соціально-економічних прав людини. Саме в цьому вбачаємо досягнення не тільки юридичної та політичної, а й соціальної рівності громадян.

Україна як суб'єкт міжнародного права, одна із засновниць ООН проводить активну роботу, спрямовану на використання не тільки національних, а й міжнародних інститутів захисту прав людини. Цьому сприяють положення Конституції України, згідно з якими «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (стаття 9), а також визначення зовнішньої політичної діяльності України як такої, що «спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновищезгаданими принципами і нормами міжнародного права» (стаття 18) [14].

З огляду на подальшу демократизацію в Україні процесу захисту прав і свобод людини у статті 55 Конституції записано, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна [14]. Таким чином, міжнародно-правове забезпечення прав людини – це система міжнародних органів та організацій, а також форм і методів, які вони застосовують з метою вироблення реалізації міжнародних стандартів прав і свобод людини та їх поновлення в разі порушення з боку держав.

Міжнародні стандарти щодо основних прав і свобод людини і громадянина регулюється низкою міжнародно-правових актів, які визначають політичні, природні, культурні, соціальні права. Тому вирішення питання про міжнародні стандарти щодо основних прав, свобод і обов'язків є актуальним напрямом сучасної правової науки [15, с. 4–18]. Насамперед слід розпочати зі Статуту ООН, який став першим в історії міжнародних відносин багатостороннім договором, що заклав основи широкого розвитку співробітництва держав з прав людини.

Статут ООН, не конкретизуючи поняття прав людини, містить кілька принципів, які певною мірою цьому сприяють. Він зобов'язує держави розвивати міжнародне співробітництво з метою сприяння «загальній повазі і дотриманню прав людини та основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови і релігії» [16, с. 32–39]. Статут ООН покладає на держави юридичне зобов'язання дотримуватися основних прав і свободи людини, не допускаючи при цьому дискримінації.

Першим міжнародним універсальним документом, прийнятим Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, була Загальна декларація прав людини, до виконання якої повинні прагнути усі держави і народи [17, с. 9–11]. У 70-ті роки минулого століття комісія з прав людини розробила два найважливіших документи: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права робиться серйозне попередження про те, що жодне його положення не може трактуватися так, ніби якась група чи якась особа має право зайнятися якою б то не було діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення будь-яких прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або які обмежують їх у більшій мірі, ніж передбачено в цьому документі. У Пакті закріплюються право людини на працю (стаття 6), право кожного на сприятливі і справедливі умови праці (стаття 7), право на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (стаття 9), право

кожного на гідний рівень життя (стаття 11), освіту (стаття 13). Всі ці права, як і багато інших, закріплених у Пакті, нині набули характеру "jus cogens" (незаперечне право). Їх повинні дотримуватися всі держави світу незалежно від того, чи є вони учасниками Пакту.

Роль міжнародних стандартів у захисті соціально-економічних прав і свобод людини є пріоритетною для створення та формування демократичного ладу країн. Зусилля, спрямовані на приведення внутрішнього національного законодавства країн у відповідність до вимог міжнародних стандартів, позитивно вплинуть на всю систему права.

Забезпечення реалізації та захисту міжнародних стандартів соціально-економічних прав втілюється у національній системі нормативно-правових актів України, яка складається із сукупності законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. Система нормативно-правових актів з питань забезпечення реалізації та захисту соціально-економічних прав в Україні є досить розгалуженою. Законодавчі акти з питань забезпечення реалізації соціально-економічних прав людини можуть бути умовно класифіковані за об'єктом впливу на: 1) акти, що визначають засади соціального захисту: а) для осіб із загальним статусом (Закони України «Про соціальні послуги», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку»); б) для осіб зі спеціальним статусом (Закони України «Про жертви нацистських переслідувань», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальний захист дітей війни»); 2) акти, що визначають засади пенсійного забезпечення: а) для осіб із загальним статусом (Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування»); б) для осіб зі спеціальним статусом (Закони України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про судоустрій і статус суддів»); 3) акти, які забезпечують право особи на освіту (Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту»); 4) акти, що забезпечують право особи на охорону життя та здоров'я (Закони України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань організації освітнього процесу у сфері охорони здоров'я»); 5) акти, що забезпечують право особи на житло (Закон України «Про житловий фонд соціального призначення»).

Механізм розгляду та вирішення спорів у сфері захисту соціально-економічних прав передбачає здійснення нормативно-правового регулювання не лише на законодавчому, а і на підзаконному рівнях. Масив нормативно-правових актів у сфері захисту соціально-економічних прав людини характеризується надзвичайним рівнем розгалуженості і складається із постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, наказів центральних органів виконавчої влади, нормативно-правових актів місцевого рівня.

Значну частину системи підзаконних нормативно-правових актів з питань регулювання реалізації та захисту соціально-економічних прав займають постанови Кабінету Міністрів України, які за своєю змістовною характеристикою є досить багатовекторними. Відповідно до нормативних положень постанов Кабінету Міністрів України можуть бути визначені процедурні аспекти набуття права особи на пенсійне забезпечення, характер і розмір соціальних виплат, регламентуються порядки та переліки підстав реалізації права на отримання соціальних послуг тощо. Таким чином, роль і значення постанов Кабінету Міністрів України у врегулюванні полягає у реалізації регулятивної функції адміністративного права.

До проблем нормативно-правового регулювання застосування законодавства з питань забезпечення реалізації соціально-економічних прав необхідно віднести від-

сутність комплексного підходу до вирішення питання дії нормативно-правових актів у часі. Врегулювання спорів, пов'язаних із реалізацією особою соціально-економічних прав, часто вимагає від суду вирішення проблеми правової невизначеності правозастосування законодавчих і підзаконних актів. Попри те, що вивчення дії законодавства у часі є вже загальноновизнаними знаннями, без яких здійснення юридичної практики не уявляється можливим в сучасних умовах, є категорією аксіоматичного характеру, базовим компонентом професійної правової свідомості, однак в умовах відсутності сталої судової практики застосування такого принципу дії права як принцип зворотної дії закону у часі функціонування національної правової системи не є позбавленою колізій і прогалин.

Практика правозастосування законодавства у сфері реалізації соціально-економічних прав пов'язується, як зазначає В. Косович, зі складнощами застосування нормативно-правових положень новоприйнятих нормативно-правових актів до правовідносин, регламентованих іншими діючими нормативно-правовими актами (якщо у новому нормативному документі чітко не визначено його дії) [18, с. 12].

Крім того, практика правозастосування ускладнюється одночасним визнанням доцільності застосування двох таких правових принципів регулювання суспільних відносин – принципу верховенства за законом, що прийнятий пізніше, і принципу верховенства норми спеціального закону. Фактично один правозастосовчий принцип протирічить іншому. Прикладом застосування спеціального закону є рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 09 квітня 2020 року у справі № 446/1525/16-а [19].

У досліджуваній справі предметом позовних вимог став порядок застосування положень пенсійного законодавства з питань нарахування надбавок особі за наявність у неї спеціального статусу – особи, яка необґрунтовано зазнала політичних репресій і згодом була реабілітована. Правове регулювання досліджуваних відносин здійснюється відповідно до положень Закону України «Про пенсійне забезпечення» (пункт «г» статті 77), де було визначено станом на момент виникнення спірних відносин, що громадянам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані, призначені пенсії підвищуються на 50%, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, – на 25% мінімальної пенсії за віком [20].

16 липня 2008 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян» [21], відповідно до положень якої встановлено, що з 1 вересня 2008 року громадянам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані, до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, яка виплачується замість пенсії, підвищення проводиться в розмірі 54,4 грн, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, – 43,52 грн.

У таких спірних відносинах необхідно застосовувати принцип верховенства права, який встановлюється відповідно до статті 8 Конституції України, де визначено, що Конституція має найвищу юридичну силу; при цьому закони України та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Відповідно до статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [22] визначається розмір мінімальної пенсії за віком, що дорівнює прожитковому мінімуму, встановленому для осіб, які втратили працездатність.

Встановлено, що відповідно до вимог частини першої статті 2 Закону України «Про прожитковий мінімум» [23] прожитковий мінімум застосовується для встановлення розмірів мінімальної заробітної пенсії за віком. За чинним законодавством України розмір мінімальної пенсії за віком визначається лише за правилами статті 28 Закону

України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Разом із тим статтею Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що мінімальний розмір пенсії за віком, встановлений абзацом 1 частини першої цієї статті, застосовується виключно для визначення розмірів пенсії, призначених згідно з цим Законом.

Згідно із вимогами частини шостої статті 7 КАС України [24] у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, який регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права), тому поняття мінімальної пенсії за віком, наведене у статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», необхідно застосовувати для визначення розміру підвищення до пенсії відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Таким чином, у досліджуваній справі з урахуванням загальних засад пріоритетності законів над підзаконними актами при визначенні розміру підвищення до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачуються замість пенсії громадянам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані та членам їх сімей, яких було примусово переселено, було встановлено доцільність застосування норм Закону України «Про пенсійне забезпечення», який має вищу юридичну силу порівняно із положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 року № 654 «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян», з огляду на те, що останній звужує розмір сум, які підлягають виплаті реабілітованим громадянам, і суперечить наведеним нормам Закону.

Висновки. Таким чином, впровадження загальноновизнаних світових стандартів реалізації та захисту соціально-економічних прав є однією з пріоритетних задач здійснення реформи чинного національного законодавства. Актуальність досягнення ефективності нормативно-правових положень з питань реалізації та захисту соціально-економічних прав обґрунтовується необхідністю забезпечення дії норм Основного Закону України, у статті 1 якого визнано в якості характеристики нашої держави її соціальний складник.

На жаль, стан нормативно-правового регулювання відносин у сфері забезпечення реалізації та захисту соціально-економічних прав характеризується як перевантажений різноманітними підзаконними актами, застосування яких протирічить вимогам законодавчих актів, що своїм наслідком має виникнення численної кількості публічно-правових спорів, спричиняючи негативні соціальні наслідки, ускладнюючи реалізацію проголошеного євроінтеграційного курсу України.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
2. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної Академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29.
3. Шемшученко Ю.С., Скрипнюк О.В. Сучасний конституційний процес і проблеми вдосконалення регулювання захисту прав людини в Конституції України (частина друга). *Публічне право*. 2015. № 4. С. 62–69.
4. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 13–20.

5. Золотухіна Л.О. Щодо форм захисту інтересів сторін трудових правовідносин. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2. С. 108–112.
6. Маркіна Т.Г. Право громадян на зайнятість та форми його реалізації в умовах становлення ринкової економіки : автореф. дис. к. юрид. наук. Харків, 2000. 20 с.
7. Синчук С.М. До питання про поняття та особливості соціального страхування. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2003. Вип. 38. С. 132–138.
8. Коломоєць Т. Визначеність поняття «адміністративний процес» – умова ефективності нормопроектної та правозастосовної (в тому числі судової) діяльності. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1(1). С. 153–160.
9. Мовчун О.Г. Суб'єкти службового спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 56–60.
10. Осадчий А. Юрисдикція судів із розгляду публічно-правових спорів. *Юридичний вісник*. 2013. № 3. С. 101–106.
11. Педько Ю.С. Публічно-правовий спір – предмет юрисдикції адміністративних судів України. *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 січня 2007 року) : тез. допов. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 249–252.*
12. Тодька Ю.Н. Основы конституционного строя Украины. Х. : Факт, 2000. 318 с.
13. Крылов В.С. Проблемы равноправия и равенства в российском конституционном праве. *Журнал российского права*. 2002. № 11. С. 3–12.
14. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Литвин В. Європейська Конвенція з прав людини: уроки і перспективи. *Право України*. 2013. № 3. С. 4–18.
16. Рабінович С. Міжнародне судочинство як спосіб позитивації природно-правових підходів (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Вісник Академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 32–39.
17. Берендєєва А.І. Значення загальної декларації прав людини для становлення правової держави в Україні. *Південно-український правничий часопис*. 2016. № 2. С. 9–11.
18. Косович В. Напрямок дії нормативно-правових актів України у часі: теоретичні та практичні аспекти, необхідність вдосконалення. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2013. Випуск 58. С. 11–26.
19. Справа № 446/1525/16-а : рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 09 квітня 2020 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88676051>.
20. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/T178800?an=83397&ed=2020_01_23.
21. Про підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян : постанова Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 року № 654. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP080654?ed=2019_02_23.
22. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49-51. Ст. 376.
23. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15 липня 1999 року № 966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 348.
24. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №№ 35-36, 37. Ст. 446.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.13>

ПРАВОВА ПРИРОДА ПУБЛІЧНИХ ФОНДІВ

Тулянцева Валерія Андріївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна)

У науковій статті зазначено, що побудова соціальної держави передбачає створення певних умов, у межах яких забезпечуються соціально-економічні права людини й громадянина. Наголошено, що подальша розбудова української державності та утвердження України як соціальної держави безпосередньо пов'язується з реформуванням системи публічних фінансів країни загалом і системи позабюджетних цільових фондів зокрема. Підкреслено, що наявність фінансових ресурсів детермінує рівень ефективності реалізації моделі соціальної та економічно розвиненої держави. Визначено, що саме за рахунок акумуляції коштів у власності держави й територіальних громад та формування публічних фондів можливе існування самої держави. Розглянуто підходи до визначення поняття «фінанси». Встановлено, що фінанси – це економічні відносини, які виникають у процесі розподілу й перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту та частини національного доходу; мають грошовий характер; є планомірними; забезпечують реалізацію публічного інтересу; є динамічними (передбачають рух грошових коштів у відповідних напрямках, а саме акумулювання, розподіл і використання, при цьому такий рух коштів опосередковує утворення фондів); реалізуються з метою функціонування фондів, коштами яких забезпечується реалізація завдань і функцій держави та територіальних громад. Підкреслено, що публічність – це перманентна властивість сукупності саме тих економічних відносин, які є фінансами. З огляду на правові позиції Європейського суду з прав людини констатовано оціночний характер визначення поняття публічного інтересу. Встановлено залежність змісту публічного інтересу від декількох чинників: а) напрямів державотворення відповідного історичного етапу; б) цілей, завдань і цінностей, що закріплені в конституції держави; в) загальноновизнаних у світі цінностей. Правова природа публічних фондів визначається з урахуванням змісту публічного інтересу, який полягає також у задоволенні відповідних потреб людини, що визначають сутність соціальної й економічно розвиненої держави.

Ключові слова: позабюджетний державний цільовий фонд, Пенсійний фонд України, публічний фонд, фінансова система, фінансово-правове регулювання, фінанси, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування України.

LEGAL NATURE OF PUBLIC FUNDS

Tulyantseva Valeria Andreevna,
Candidate of Law Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Civil,
Commercial and Environmental Law
(National Technical University "Dnipro
Polytechnic", Dnipro, Ukraine)

The scientific article states that the construction of the welfare state involves the creation of certain conditions within which the socio-economic rights of man and citizen are ensured. It is emphasized that the further development of Ukrainian statehood and the establishment of Ukraine as a welfare state is directly related to the reform of the public finance system of the country in general and the system of extra-budgetary trust funds in particular. It is emphasized that the availability of financial resources determines the level of efficiency of the model of socially and economically developed state. It is determined that the existence of the state itself is possible due to the accumulation of funds owned by the state and territorial communities and the formation of public funds. Approaches to the definition of "finance" are considered. It is established that finance is an economic relationship that arises in the process of distribution and redistribution of the value of gross domestic product and part of national income; have a monetary nature; are planned; ensure the realization of the public interest; are dynamic (provide for the movement of funds in the relevant areas, namely the accumulation, distribution and use, with such a movement of funds mediates the formation of funds); are realized for the purpose of functioning of funds by means of which realization of tasks and functions of the state and territorial communities is provided. It is emphasized that publicity is a permanent property of the set of economic relations that are finance. Given the legal position of the European Court of Human Rights, the evaluative nature of the definition of the concept of public interest was stated. The dependence of the content of public interest on several factors is established: a) directions of state formation of the corresponding historical stage; b) goals, objectives and values enshrined in the state constitution; c) universally recognized values. The legal nature of public funds is determined taking into account the content of public interest, which also consists in meeting the relevant human needs that determine the essence of a socially and economically developed state.

Key words: Compulsory State Social Insurance Fund of Ukraine against unemployment, Deposit Guarantee Fund of individuals, extra-budgetary state trust fund, finance, financial and legal regulation, financial system, fund, Pension Fund of Ukraine, public fund, Social Insurance Fund of Ukraine.

Постановка проблеми. Зважаючи на положення ст. 1 Конституції України, де зазначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, одним із найважливіших завдань нашої країни є подальше становлення її як соціальної та економічно розвинутої держави. Стаття 1 Конституції України має основоположне значення для визначення розвитку української державності. Науковці зазначають, що соціальною вважається така держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, своє призначення вбачає в забезпеченні громадянського миру і злагоди в суспільстві, надає на субсидіарних засадах соціальну допомогу інвалідам та іншим громадянам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя. Пряме визнання держави соціальною дозволяє стверджувати, що конституційному устрою Української держави притаманний принцип соціальної дер-

жави, через що він набуває вищої імперативної сили і стає загальнозначущим, у тому числі й щодо соціальної спрямованості законодавства [1, с. 7, 11; 2, с. 67–90].

Україна як соціальна держава має створювати умови для: зниження соціальної напруги в суспільстві; забезпечення громадян у разі настання несприятливих умов (наприклад, громадян, які отримали шкоду здоров'ю); шляхом перерозподілу коштів через бюджети і позабюджетні фонди забезпечення прожитковим мінімумом соціально незахищених верств населення; захисту від безробіття; підтримки сім'ї; соціального забезпечення за віком та інвалідності; безоплатного або соціального житла; безкоштовної або за доступну плату освіти; збереження фізичного та духовного здоров'я нації; сприяння розвитку підприємництва, а також піднесенню певних галузей виробництва [3, с. 25]. Тож, подальша розбудова української державності та утвердження України як соціальної держави безпосередньо пов'язано з реформуванням системи публічних фінансів країни загалом і системи позабюджетних цільових фондів зокрема, а також удосконаленням правового регулювання діяльності органів і установ, що здійснюють у межах своєї компетенції публічну фінансову діяльність.

Стан наукової розробки проблеми. Теоретичним підґрунтям наукової статті стали праці таких науковців – представників вітчизняної та зарубіжної фінансово-правової доктрини, як Є.О. Алісов, Д.О. Білінський, І.В. Біт-Шабо, Д.В. Вінницький, Л.К. Воронова, Д.О. Гетьманцев, О.О. Дмитрик, О.Б. Зайчук, Л.М. Касьяненко, Д.А. Кобильнік, А.Т. Ковальчук, А.Т. Комзюк, І.Є. Криницький, М.П. Кучерявенко, О.А. Лукашев, О.В. Макух, Н.Ю. Мелян, А.О. Монаєнко, О.А. Музика-Стефанчук, А.С. Нестеренко, А.А. Нечай, С.О. Ніщимна, О.А. Ногіна, О.П. Орлюк, М.О. Перепелиця, З.І. Перощук, Н.Ю. Пришва, Ю.А. Ровинський, Г.В. Россіхіна, Л.А. Савченко, А.О. Селіванов, О.О. Семчик, Є.М. Смичок, О.В. Солдатенко, К.О. Токарева, Н.І. Хімичева, О.І. Худяков, В.Д. Чернадчук, Н.Я. Якимчук та ін. Отже, теоретичне підґрунтя наукової роботи становлять розробки вітчизняних і зарубіжних науковців, які висвітлюють різні аспекти функціонування публічних фондів.

Метою статті є визначення правової природи публічних фондів.

Виклад основного матеріалу. Водночас очевидно, що створення таких умов і взагалі забезпечення реалізації внутрішніх і зовнішніх функцій держави неможливо без використання фінансових ресурсів. Саме за рахунок акумуляції коштів у власності держави, формування спеціальних фондів можливе існування самої держави [4, с. 5], тим більше – соціальної держави. «Фінансові ресурси є однією з головних умов, необхідних для виконання покладених на державу функцій, а наявність їх у необхідному обсязі багато в чому детермінує рівень ефективності реалізації останніх» [5, с. 48] – пише Д.О. Білінський.

Фінансове забезпечення функцій соціальної держави може реалізовуватися коштами різних фондів, приміром, державного бюджету, місцевих бюджетів. Окрім того, до цього процесу можуть залучатися й кошти інших грошових фондів, правова природа яких є відмінною від бюджетів. Йдеться передусім про позабюджетні фонди. Таким чином, без відповідних грошових коштів, акумульованих у численних фондах, будь-яка сучасна держава існувати не в змозі. Водночас просто наявність грошей у таких фондах не є самоціллю існування держави. Тож справедливою є теза, що «ефективність публічних фінансів становить собою одну із основних умов реалізації конституційних прав і свобод громадян, забезпечення їх безпеки, підвищення добробуту та рівня їх життя. Публічні фінанси не можуть вважатися ефективними, якщо не забезпечені інтереси громадян; якщо їх доходи не дозволяють задовольнити мінімальний рівень їх потреб; якщо держава не в змозі гарантувати дотримання їх прав і свобод» [6, с. 26].

У цьому контексті можна навести й слова О.А. Лукашева, що фінансове гарантування виконання функцій держави, взагалі можливість існування такого явища здійснюється за рахунок державних фінансів, державних грошових фондів. Їх рух виражається через динаміку фінансових відносин щодо формування, розподілу та витрачання суспільного сукупного продукту, тієї його частки, яка залишається в розпорядженні держави. Саме завдяки цьому і забезпечується реалізація державних завдань та функцій [7, с. 56]. Очевидно, що наведені відносини набувають характеристики фінансів, а такий рух передбачає консолідацію грошових коштів у відповідних фондах. Тож, з метою визначення правової природи відносин стосовно руху коштів відповідних фондів і особливостей їх правового регулювання необхідно визначити поняття фінансів, фінансової системи, фонду.

Характерно, що майже кожен дослідник, який вдається до аналізу проблем фінансово-правового регулювання, тією чи іншою мірою звертається до розгляду категорії «фінанси». Л.К. Воронова фінанси розглядає насамперед як сукупність економічних відносин, що виникають із появою держави, завдяки яким забезпечуються джерелами фінансування всі сектори економіки, сфера виробництва та невиробнича сфера. При цьому дослідниця підкреслює суспільне значення фінансів, оскільки вони виступають фундаментом, матеріальною основою існування держави. У підсумку правниці констатує, що фінанси України – це система економічних відносин, пов'язаних із планомірним утворенням і розподілом публічних централізованих і децентралізованих фондів коштів, необхідних для функціонування держави й органів місцевого самоврядування та інших утворень, визнаних державою необхідними [8, с. 10, 17]. Подібно міркує й Н.І. Хімичева, яка визначає фінанси як економічні грошові відносини щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів держави, її територіальних підрозділів, а також підприємств, організацій, установ, необхідних для забезпечення розширеного відтворення та соціальних потреб, у процесі здійснення яких відбувається розподіл та перерозподіл суспільного продукту та контроль за задоволенням потреб суспільства [9, с. 15]. Як бачимо, вчені зробили акцент на таких властивостях фінансів: сукупність економічних відносин; через реалізацію таких відносин забезпечується грошове фінансування виробничої і невиробничої сфер; планомірність; опосередкування утворення і розподілу фондів коштів; передбачають рух коштів централізованих і децентралізованих фондів; провідна роль держави в таких відносинах [3, с. 28–29].

Подібно трактує фінанси й С.О. Ніщिमна з тією відмінністю, що вона розрізняє економічний і матеріальний аспект в їхньому змісті. Так, дослідниця пише, що фінанси відіграють важливу роль у керівництві економікою, оскільки призводять до формування необхідних фондів грошових коштів. За допомогою фінансів та інших економічних важелів держава забезпечує розвиток національного господарства. У кожній державі розподіл і перерозподіл валового суспільного продукту та національного доходу здійснюється в грошовій формі. У цілому національний дохід, виражений у грошовій формі, формується за рахунок фондів грошових коштів, якими є централізовані та децентралізовані фінанси. За матеріальним змістом фінанси представляють собою централізовані та децентралізовані фонди коштів [10, с. 26].

Близькою до позначених і такою, що передбачає виокремлення у змісті розглядуваного поняття також двох аспектів, є позиція В.В. Сісуарі. Дослідник пише, що, по-перше, фінанси – це економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання власних функцій і завдань держави й місцевого самоврядування, а також делегованих повноважень держави і забезпечення умов розширеного відтво-

рення, в процесі яких здійснюються розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту і контроль за задоволенням потреб спільноти. По-друге, фінанси розглядаються ним як грошові фонди держави, державно-територіальних і муніципальних утворень, підприємств, установ, організацій та інших господарюючих суб'єктів, які використовуються для матеріального забезпечення потреб суспільства і розвитку виробництва [11, с. 4, 5].

У наведених позиціях автори одноставно вказують на характеристики фінансів як економічної категорії, а також вони єдині в міркуванні, що реалізація таких відносин передбачає функціонування відповідних фондів коштів. При цьому науковці вказують на зв'язок певних фондів і відповідних суб'єктів, якими можуть бути держава, інші територіальні утворення, підприємства, установи, організації [3, с. 30].

М.П. Кучерявенко вбачає у змісті поняття «фінанси» декілька площин. По-перше, вчений наголошує, що фінанси являють собою відносини, які регулюють формування, розподіл та використання централізованих та децентралізованих грошових фондів. І тут він наводить такі ознаки фінансів: (1) зв'язок із природою і функціями держави; (2) це відносини між державою, юридичними і фізичними особами з приводу формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів; (3) пов'язаність з існуванням товарно-грошових відносин і розподілом і перерозподілом частини сукупного суспільного продукту; (4) дозволяють формувати фонди грошових ресурсів суспільного призначення як у централізованій, так і в децентралізованій формі [12, с. 8]. По-друге, фінанси як правову категорію вчений розглядає у двох аспектах: широкому (міжгалузевому) і вузькому (фінансово-правовому). У першому значенні фінанси затребувані багатьма галузями права і мають загальногалузеве значення. У другому випадку йдеться про публічне значення фінансів, виключно про грошові фонди держави і територіальних громад [12, с. 9].

У цілому погоджуючись із зазначеними позиціями вчених-фінансистів, зробимо декілька зауважень. По-перше, правники справедливо акцентують увагу на економічній сутності розглядуваного поняття. Справді, фінанси – це насамперед поняття, яке віддзеркалює певні економічні відносини. Водночас не всі економічні відносини можуть бути фінансами. Тож, в їх визначенні суттєвого значення набуває вказівка, що це економічні відносини, в яких обов'язково бере участь публічний суб'єкт, яким може бути держава, територіальна громада або інша спеціально уповноважена особа. У цьому контексті позначимо, що останнім часом учені-фінансисти пишуть не просто про фінанси, а про публічні фінанси [3, с. 31].

Наприклад, В.М. Світлицька говорить саме про публічні фінанси, які визначає як суспільні відносини, які пов'язані із задоволенням усіх видів публічного інтересу й виникають у процесі утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання фондів коштів держави, місцевого самоврядування та фондів коштів, за рахунок яких задовольняються суспільні інтереси, визнані державою або органами місцевого самоврядування, незалежно від форми власності таких фондів [13, с. 82].

Під час проведення дисертаційного дослідження Н.Ю. Мелян доходить висновку, що під поняттям «публічні фінанси» необхідно розуміти «систему формування, розподілу та використання грошових фондів, що спрямовуються на формування відповідних фондів, які у свою чергу покликані реалізувати різні соціально-економічні функції держави» [14, с. 21–22]. А.А. Нечай, аналізуючи публічні фінанси, підкреслює що їх акумуляція спрямована на задоволення «усіх видів публічного інтересу» за рахунок утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання фондів коштів держави, місцевого самоврядування та фондів коштів [15, с. 145]. Інші науковці стверджують, що складниками публічних фінансів є кошти державного

бюджету й місцевих бюджетів, які є головними, але не єдиними ланками фінансової системи, що підлягають постійному регулюванню з боку держави на засадах імперативності [16, с. 236].

Характерно, що С. Клімова з цього приводу зазначає, що критичний огляд української наукової літератури щодо фінансової системи в Україні дав можливість зробити висновок про те, що термін «публічні фінанси» не є загальнозживаним, однак останнім часом намітилася стратегія до поділу суспільних відносин на «публічні» й «приватні», тому використання згаданого терміна є виправданим та своєчасним [17]. Ми в цілому погоджуємося з тим, що фінанси можна і потрібно характеризувати як публічні відносини. Це обґрунтовується тим, що, як ми вже писали, обов'язковим їхнім суб'єктом виступає держава, територіальна громада чи інша спеціально уповноважена особа. І тут можна також констатувати, що названі суб'єкти будуть виступати власниками і розпорядниками тих коштів, що акумулюються у відповідних фондах. Невипадково у ст. 1 Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» надається таке визначення публічних коштів: це кошти державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності [18]. Справді, з таких позицій логічним є висновок, що пріоритет у публічно-правовому регулюванні мають особи, які організують регулювання рухом публічних коштів та є власниками цих коштів, а саме держава і територіальні громади. Саме з цією метою вони наділяють відповідними повноваженнями органи публічної влади, які мають забезпечувати правову охорону та захист інтересів усіх учасників фінансових відносин. Звісно, при цьому йдеться про врахування власних публічних фінансових інтересів, але не за рахунок ігнорування інтересів інших суб'єктів фінансових правовідносин, а шляхом досягнення балансу інтересів учасників фінансових відносин [19, с. 44].

По-друге, такі відносини пов'язані з реалізацією саме публічного інтересу. І в цьому контексті потребує вирішення питання, що являє собою публічний інтерес, як його ідентифікувати. На наш погляд, поняття «публічний інтерес» можна віднести до оціночних понять у фінансовому праві. Останні О.О. Семчик визначає як нормативні положення, встановлені в найбільш загальному вигляді із вказівкою на сутнісні характеристики та якості певного правового явища, зв'язки між правовими явищами та процесами, завдяки чому вони не мають однозначного розуміння чи розгорнутого значення, а тому передбачають необхідність їх оцінки суб'єктами, що застосовують ці положення з певною мірою власного переконання та розсуду (дискреції) [20].

Висновок. Таким чином, публічні інтереси необхідно визначати як загальновизнані потреби держави та територіальної громади, що залежать від напрямів державотворення відповідного історичного етапу, цілей, завдань і цінностей, які закріплені в конституції держави, а також загальновизнаних у світі цінностей.

Підкреслимо, що публічність – це перманентна властивість сукупності саме тих економічних відносин, які називаються фінансами. Це значить, що приватних фінансів не може бути. Застосовуючи термінологічний зворот «приватні фінанси», відбувається ототожнення з тією сукупністю економічних відносин, що є грошовими за своєю сутністю, але не передбачають обов'язкову участь у таких відносинах держави, територіальної громади або іншого публічного суб'єкта [3, с. 32].

Список використаних джерел:

1. Барабаш Ю.Г. Принцип соціальної держави: окремі питання конституційно-правової доктрини та практики на сучасному етапі. *Правова доктрина України* : у 5 т. / за заг. ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2013. Т. 2: Публічно-правова доктрина України. С. 67–90.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (голова редкол.) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків : Право, 2011. 1128 с.
3. Тулянцева В.А. Фінансово-правове регулювання діяльності позабюджетних цільових фондів в Україні : дис. ... к.ю.н. 12.00.07. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. 224 с.
4. Фінансове право : підручник / М.П. Кучерявенко та ін. ; за ред. М.П. Кучерявенка. Харків : Право, 2013. 400 с.
5. Білінський Д.О. Правова природа публічної фінансової системи України (методологічний аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 445 с.
6. Емельянов А.С. Реализация охранительной функции финансового права : дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2005. 400 с.
7. Лукашев О.А. Теоретичні проблеми системи фінансового права : монографія. Харків : Право, 2010. 304 с.
8. Воронова Л.К. Фінансове право України : підручник. Київ : Прецедент. Моя книга, 2006. 448 с.
9. Финансовое право : учебник / отв. ред. Н.И. Химичева. 5-е изд., перераб. и доп. Москва : НОРМА – ИНФРА-М, 2013. 752 с.
10. Ніщимна С.О. Принципи публічної фінансової діяльності в бюджетній сфері : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 400 с.
11. Сисуари В.В. Финансы как объект правового регулирования. *Финансовое право*. 2005. № 3. С. 4–5.
12. Фінансове право : підручник / М.П. Кучерявенко та ін. ; за ред. М.П. Кучерявенка. Харків : Право, 2013. 400 с.
13. Світлицька В.М. Правовий зміст публічних фінансів як складової фінансової системи України. *Право та державне управління*. 2011. № 4. С. 77–82.
14. Мелян Н.Ю. Правове регулювання функціонування публічних фондів соціального призначення України в умовах сучасних перетворень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 220 с.
15. Нечай А.А. Правові проблеми регулювання публічних видатків у державі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2005. 558 с.
16. Роль В.Ф., Сергієнко В.В., Попова С.М. Фінансове право : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 392 с.
17. Клімова С. Розвиток наукової думки щодо сутності фінансів. *Публічне управління: теорія та практика* : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з державного управління. 2010. № 1. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/3/03.pdf>
18. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України від 11.02.2015 р. *Законодавство України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/183-19>
19. Бит-Шабо И.В. Финансово-правовое регулирование функционирования государственных внебюджетных фондов : монография. Москва : Юрлитинформ, 2013.
20. Семчик О.О. Сучасні концепції оціночних понять у праві: до постановки питання. *Наук. вісн. Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2012. № 1. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Nvamu_pr_2012_1_28.pdf

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.14>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА УЧАСТЬ В УХВАЛЕННІ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Чуб Антон Володимирович,
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри адміністративного та
господарського права
(Запорізький національний
університет, м. Запоріжжя, Україна)

Статтю присвячено розкриттю сутності та визначенню змісту механізму адміністративно-правового регулювання участі громадян у прийнятті управлінських рішень. У дослідженні надано визначення низці термінів, пов'язаних з участю громадськості у вказаному процесі, проаналізовано їх співвідношення, виокремлено класичні та сучасні форми досліджуваної участі. З'ясовано, що класичними формами участі громадян у прийнятті управлінських рішень є: внесення пропозицій; одержання необхідної інформації шляхом звернень; проведення зборів, мітингів, демонстрацій; створення громадських об'єднань чи входження в них; участь в розробленні законопроекту; оскарження дій/бездіяльності посадових осіб органів виконавчої влади; участь громадськості в заходах консультативного характеру; участь у проведенні експертиз тощо. Сучасними формами участі громадян у прийнятті управлінських рішень було визначено електронні консультації під час вивчення громадської думки; подання громадянами електронних петицій; е-голосування; е-референдумів; е-консультації; е-опитування; онлайн-обговорення проектів нормативно-правових актів; відкритий бюджет, громадський бюджет; електронні форми зворотного зв'язку на офіційних веб-сайтах органів влади тощо.

Визначено ознаки механізму адміністративно-правового регулювання участі громадян у прийнятті управлінських рішень. Обґрунтовано, що зміст цього механізму складають сукупність адміністративно-правових засобів, що реалізують право громадян на участь у прийнятті управлінських рішень в інформаційній, консультативній, експертній, інспекційній, дорадчій, оперативній та інших формах. Доведено, що об'єктом впливу механізму адміністративно-правового регулювання участі громадян у прийнятті управлінських рішень є публічні суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації права громадян на участь у прийнятті управлінських рішень.

Ключові слова: адміністративне оскарження, захист, механізм, реалізація, суб'єктивні публічні права.

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION
OF THE RIGHT OF A PERSON TO PARTICIPATE IN THE ADOPTION
OF MANAGEMENT DECISIONS**

Chub Anton Volodymyrovych,
Candidate of Law,
Applicant at the Department of
Administrative and Commercial Law
(Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The article is devoted to the disclosure of the essence and definition of the content of the mechanism of administrative and legal regulation of citizen participation in management decisions. The study provides a definition of a number of terms related to public participation in this process, analyzes their relationship, highlights the classical and modern forms of research. It was found that the classic forms of citizen participation in management decisions are: making proposals; obtaining the necessary information through appeals; holding meetings, rallies, demonstrations; creation of public associations or joining them; participation in the development of the bill; appeal against actions / inaction of officials of executive bodies; public participation in consultative activities; participation in examinations, etc. Modern forms of citizen participation in management decisions have identified electronic consultations in the study of public opinion; submission of electronic petitions by citizens; e-voting; e-referendums; e-consultations; e-survey; online discussion of draft regulations; open budget, public budget; electronic feedback forms on official government websites, etc.

The signs of the mechanism of administrative and legal regulation of citizens' participation in making administrative decisions are determined. It is substantiated that the content of this mechanism is a set of administrative and legal means that implement the right of citizens to participate in management decisions in information, advisory, expert, inspection, advisory, operational and other forms. It is proved that the object of influence of the mechanism of administrative and legal regulation of citizen participation in management decisions is public social relations that arise in the process of exercising the right of citizens to participate in management decisions.

Key words: citizen participation, management decisions, public authorities, forms, modern technologies.

Постановка проблеми. Право брати участь в управлінні державними справами закріплено у ст. 38 Конституції України [1]. О.В. Константи́й зазначає, що право громадян на участь в управлінні державними справами безпосередньо пов'язано з участю громадян у державно-політичних процесах, формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування, вирішенні суспільно-значимих публічних справ, тобто відображає їхній статус суб'єктів публічно-правових відносин. Зазначені права визначаються суто публічно правовими нормами і стосуються лише громадян України, виступають елементами їх особливого політико-правового зв'язку з державою як вищою формою реалізації суверенної влади в українському громадянському суспільстві [2].

Сучасність публічного управління виявляє не тільки декларування забезпечення реалізації права громадян на участь в ухваленні управлінських рішень, а також тенденції посилення правової регламентації елементів відповідного механізму адміністративно-правового регулювання. Водночас у сучасних умовах розвитку інформа-

ційних технологій несистематизованими та малодослідженими залишаються нові форми реалізації права громадян на участь в ухваленні управлінських рішень.

Стан наукової розробки проблеми. Питання змісту, поняття та елементів механізму адміністративно-правового регулювання різних суспільних відносин досліджувались такими вченими, як Бандурка О.О., Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І., Гончарук С.Т., Мазурик Р.В., Стеценко С.Г., Шкуропацький О.І. Особливості форм участі громадян у публічному управлінні були предметом наукових досліджень таких вчених, як Головка В.В., Констатий О.В., Юрах В.М., аналіз використання сучасних інформаційних технологій у цій сфері проводили Берназюк Я.О., Блінова Г.О., Григоришина В.Г., Кравченко Т.А. Водночас окремо питання правового регулювання застосування сучасних форм реалізації права громадян на участь у прийнятті управлінських рішень вивчено недостатньо.

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей здійснення адміністративно-правового регулювання реалізації права особи на участь в ухваленні управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року визначає одним із пріоритетних напрямів її реалізації формування і координацію державної політики на основі участі громадськості, результатом чого повинно стати формування ефективної та підзвітної громадянам системи державного управління, яка працює в інтересах суспільства, забезпечує сталий розвиток країни та надає якісні послуги. Водночас метою цієї Стратегії є побудова професійної, добросчесної, політично нейтральної і орієнтованої на громадян державної служби [3]. Я.О. Берназюк наголошує, що забезпечення ефективності публічного управління в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства не може бути досягнуто без упровадження цифрових технологій у цій сфері [4]. Водночас на рівні із запровадженням сучасних технологій у цій сфері повинно також проводитись осучаснення і форм реалізації права громадян на участь у прийнятті управлінських рішень, що вже довгий час використовуються на практиці органами публічної влади. Такі процеси невідмінно відобразатимуться на складниках механізму адміністративно-правового регулювання участі громадян у прийнятті управлінських рішень.

Для з'ясування кола сучасних технологій, що використовуються під час реалізації права громадян на участь у прийнятті управлінських рішень, їхньої форми й особливостей, розглянемо стабільні елементи відповідного механізму.

Науковці визначають механізм адміністративно-правового регулювання як: сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [5, с. 232]; систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється впорядкування суспільних відносин відповідно до мети й завдань правової держави [6, с. 341–342]; сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких справляється вплив на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади [7, с. 20–21]; як систему адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління [8]. Таким чином, С.Г. Стеценко, І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський, Н.І. Золотарьова, С.Т. Гончарук у своїх підходах до механізму адміністративно-правового регулювання сходяться на тому, що його змістом є система адміністративно-правових засобів, об'єктом впливу – публічні суспільні відносини, а мету утворює прагнення забезпечити публічні інтереси фізичних та юридичних осіб, громадянського суспільства та держави.

Водночас, на наш погляд, механізм адміністративно-правового регулювання права громадян на участь у прийнятті управлінських рішень має деякі ознаки динамічного процесу. Підтвердження свого припущення знаходимо в позиції з цього питання

таких вчених, як О.О. Бандурка та О.І. Шкуропацький. Вони наголошують, що механізм адміністративно-правового регулювання не є механічним поєднанням окремих елементів, а також охоплює послідовність їхньої дії, що утворюють процеси впорядкування відповідних правових відносин задля ефективної, повної та всебічної реалізації людиною своїх прав та свобод у відповідній сфері [9, с. 26–27; 10, с. 111]. Якщо виявлені правові конструкції застосовувати до сфері реалізації права громадян на участь у сфері прийняття управлінських рішень, то необхідно брати до уваги, що така участь не є кінцевою метою для учасників цих відносин, а виступає лише формою їх взаємодії для забезпечення реалізації інших прав громадян. Таким чином, форма участі громадян у прийнятті управлінських рішень є ключовим елементом досліджуваного механізму, оскільки саме вона визначає спектр задіяних правових засобів. Основними правовими засобами регулювання суспільних відносин, як зазначає Р.В. Мазурик, є нормативно-правові акти [11]. Таким чином, форма участі громадян у прийнятті управлінських рішень є основним фактором, що визначає особливості цих суспільних відносин.

Історичний розвиток правового погляду на форми участі громадян у прийнятті управлінських рішень віддзеркалюється в значній кількості наукових концепцій у цій сфері. Так, Ю.П. Битяк вважає, що право на участь у державному управлінні реалізується через право на державну службу, внесення пропозицій, одержання необхідної інформації та документів у встановленій формі, проведення зборів, мітингів, демонстрацій, створення громадських об'єднань чи входження в них тощо [12, с. 50].

Автори посібника «Форми та методи залучення громадян», спираючись на класифікацію Шеррі Арнштайна, виокремили вісім рівнів громадської участі: 1) маніпулювання; 2) «терапія»; 3) інформування; 4) консультація; 5) врахування думки; 6) партнерство; 7) делегування повноважень; 8) громадське керування. Автори цього посібника наполягають, що лише три останні рівні характеризують реальну участь громадян у процесі планування й ухвалення рішень [13].

В.М. Юрах виокремлює дві групи форм участі громадян у функціонуванні органів виконавчої влади: 1) зовнішні, як участь громадськості в розробленні певного законопроекту (тобто через участь в управлінні державними справами, віднесеними до компетенції законодавчих органів влади), який стосується врегулювання питань компетенції та повноважень органів виконавчої влади, чи, наприклад, у разі оскарження дій/бездіяльності посадових осіб органів виконавчої влади; 2) внутрішні: 2.1) інформаційна форма – отримання інформації, в тому числі шляхом ознайомлення з нею через наданий доступ, шляхом звернень; 2.2) консультативна форма – участь громадськості в тих заходах консультативного характеру, які організуються органами виконавчої влади, як наприклад, у публічних громадських обговореннях, електронних консультаціях, під час вивчення громадської думки; 2.3) експертна форма – участь громадськості в проведенні експертиз органами виконавчої влади, а також самостійне проведення громадських експертиз; 2.4) охоронна форма – участь громадян у діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку та охорони державного кордону; 2.5) інспекційна форма – участь громадян у діяльності органів виконавчої влади як громадських інспекторів; 2.6) оперативна (оскільки дозволяє оперативно реагувати на проблеми та запити громадян) форма – подання громадянами електронних петицій [14, с. 237].

В.В. Головка та Р.С. Мельник виділяють такі форми участі громадськості в управлінні державними справами, віднесеними до компетенції виконавчих органів влади: 1) інформування; 2) громадські експертизи та участь громадян у проведенні експертиз органами виконавчої влади; 3) діяльність громадських інспекторів, включаючи

проведення рейдів, перевірок тощо; 4) діяльність громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, включаючи спільне з поліцейськими, прикордонниками патрулювання і виставлення постів на вулицях, майданах, залізничних вокзалах тощо; 5) консультації з громадськістю, включаючи публічні громадські обговорення, електронні консультації [15, с. 30].

Форми залучення громадян до процесу прийняття управлінських рішень, що залежать від рівня органу публічної влади, яка приймає рішення, визначає В.Г. Григорішина : 1) делегування – влада, не аналізуючи суспільні потреби, не визначаючи способи вирішення існуючих проблем, виконує завдання громадськості та підтримує незалежні громадські ініціативи, діяльність організацій громадянського суспільства; 2) спільна реалізація – спільна ідентифікація потреб громади, їх спільна реалізація через узгоджені партнерські програми; 3) спільне ухвалення рішень – влада у співпраці з громадськістю та організаціями ідентифікує їхні потреби, а також на партнерській основі приймає остаточне рішення щодо вирішення відповідних проблем; 4) консультації – надання представникам громади одного чи декількох варіантів вирішення проблеми з метою отримання їхньої думки та врахування її в процесі прийняття остаточного рішення; 5) інформування громадян про плани органів публічної влади [16].

Висновки. Таким чином, механізм адміністративно-правового регулювання участі громадян у прийнятті управлінських рішень можна визначити як сукупність адміністративно-правових засобів, що реалізують право громадян на участь у прийнятті управлінських рішень в інформаційній, консультативній, експертній, інспекційній, дорадчій, оперативній та інших формах, визначених законодавством, з метою здійснення впливу на діяльність органів публічної влади щодо забезпечення прав та свобод громадян.

У зв'язку з відсутністю систематизованого правового регулювання порядку реалізації права громадян на участь у прийнятті управлінських рішень у класичних чи сучасних формах їхня ефективність знижується. Тому, на наш погляд, необхідно розробити та прийняти Закони України «Про електронну демократію», «Про електронне урядування» та «Про публічні консультації», де визначити зміст механізму адміністративно-правового регулювання реалізації права громадян на участь у прийнятті управлінських рішень.

Надалі перспективним є дослідження інших форм участі громадян у прийнятті управлінських рішень, що здійснюються із застосуванням сучасних технологій та вивчення можливостей правового регулювання вдосконалення класичних форм реалізації відповідного права громадян.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Стаття 141.
2. Способи вирішення публічно-правових спорів з органами влади : практичний посібник / Л.Б. Сало та ін. Дрогобич : Коло, 2009. 112 с.
3. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/474-2016-%D1%80#Text>
4. Берназюк Я.О. Роль та місце цифрових технологій у сфері публічного управління. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/10/35.pdf>
5. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. 624 с.

6. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : учеб. пособ. ; под ред. проф. В.Г. Стрекозова. Москва, 1995. 377 с.
7. Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І. Адміністративне право України: основні поняття : навчальний посібник. Київ : ГАН, 2005. 232 с.
8. Гончарук С.Т. Адміністративне право України : навчальний посібник (На допомогу слухачам, що здають державні та поточні іспити з адміністративного права). Київ, 2000. 240 с.
9. Бандурка О.О. Адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 182 с.
10. Шкуропацький О.І. Поняття та складові механізму адміністративно правового регулювання соціального захисту військовослужбовців офіцерського складу Збройних Сил України. *Правові засади діяльності правоохоронних органів* : зб. наук. доп. та повідомл. учасників всеукр. наук. практ. конф. м. Харків, 20 грудня 2014 р. Харків, 2014. С. 185–188. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/9700/9221>
11. Мазурик Р.В. Поняття правового засобу та його зміст у бюджетному праві. *Адміністративне право і процес*. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-10-2015/item/357-ponyattya-pravovoho-zasobu-ta-yoho-zmist-u-byudzhetnomu-pravi-mazuryk-r-v>
12. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / Ю.П. Битяк та ін. Харків : Право, 2010. 624 с.
13. Форми та методи залучення громадян : навч. посіб. Інститут громадянського суспільства / за заг. ред. В. Артеменка. Київ : ІКЦ «Леста», 2007. 248 с.
14. Юрих В.М. Форми участі громадськості в управлінні державними справами, віднесеними до компетенції органів виконавчої влади. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2 (23). Т. 3. С. 235–238. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v2-3_2018/49.pdf
15. Головка В.В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації громадянами України права на участь в управлінні державними справами : дис. ... к.ю.н : 12.00.07 ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 269 с.
16. Григоришина В.Г. Сучасні технології залучення громадян до прийняття управлінських рішень в органах публічної влади. URL: <https://vseosvita.ua/library/sucasni-tehnologii-zalucenna-gromadan-do-prijnatta-upravlinskih-risen-171859.html>

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.2/7:343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.15>

ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ І КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Бабенко Андрій Миколайович,
доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального
права та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Федорончук Ігор Володимирович,
аспірант кафедри кримінального
права та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена питанням, які виникають у сфері кримінально-правового та кримінально-процесуального забезпечення захисту гарантованих Конституцією та законодавством України прав адвокатів і представників осіб на здійснення професійної незалежної діяльності. Розглядається сучасний стан суспільно-правових відносин, які склалися у цій сфері, проблеми, які існують у сфері втручання в діяльність адвокатів і представників осіб, обставини, що призвели до їх виникнення, та можливі шляхи їх вирішення.

У рамках цього дослідження було отримано та досліджено офіційні статистичні дані щодо кримінальних правопорушень у сфері втручання в діяльність захисника чи представника особи та результатів їх розслідування, що визначають існування проблем у вказаній сфері. У статті розглянуто та проаналізовано низку існуючих визначальних факторів, які призводять до збільшення кількісної характеристики кримінальних правопорушень, об'єктом яких є професійна діяльність захисників і представників осіб.

Автор робить висновок щодо обставин, які призводять до втручання у діяльність захисника чи представника особи: недостатня увага з боку держави до вирішення проблем, які існують у цій сфері, упередження відповідних правопорушень, недостатня компетентність і необізнаність осіб, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень у вказаній сфері, надмірна навантаженість слідчих органів.

Встановлення більш жорсткого покарання у санкціях статей, що регулюють відносини у сфері втручання у діяльність захисника чи представника особи, розвантаження слідчих і прокурорів шляхом збільшення кількості працівників структурних підрозді-

лів дозволить підвищити рівень професійної підготовки працівників правоохоронних органів і призведе до поліпшення стану, який існує у сфері захисту прав адвокатів і представників осіб при здійсненні ними професійної правничої діяльності.

Ключові слова: адвокат, захисник, представник особи, професійна діяльність адвоката, кримінальний проступок, втручання у діяльність захисника, надмірне навантаження слідчих, захист прав адвоката, статистика кримінальних правопорушень у сфері втручання в діяльність адвоката.

INTERFERENCE IN THE ACTIVITIES OF A LAWYER OR A REPRESENTATIVE OF A PERSON: CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL PROCEDURE DIMENSION

Babenko Andrii Mykolaiovych,
Doctor of Law Sciences, Professor
at the Department of Criminal Law
and Criminology
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odessa, Ukraine)

Fedoronchuk Ihor Volodymyrovych,
Postgraduate Student at the Department
of Criminal Law and Criminology
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odessa, Ukraine)

The article is devoted to the issues arising in the field of criminal law and criminal procedure protection of the rights of lawyers and representatives of persons guaranteed by the Constitution and legislation of Ukraine to carry out professional independent activity. The current state of social and legal relations in this area, the problems that exist in the field of handing lawyers and representatives of persons, the circumstances that led to their emergence and possible solutions.

As part of this study, official statistics on criminal offenses in the field of interference in the activities of a lawyer or a representative of a person and the results of their investigation were obtained and investigated, which together determine the existence of problems in this area. The article considers and analyzes a number of existing determinants that lead to an increase in the quantitative characteristics of criminal offenses, the object of which is the professional activity of defenders and representatives of persons.

The author concludes on the circumstances that lead to interference in the activities of a lawyer or a representative of a person, namely: insufficient attention of the state to address problems in this area, and the prevention of relevant offenses, lack of competence and ignorance of criminal investigators offenses in this area, excessive workload of investigative bodies.

The stricter punishment of sanctions in the articles governing relations in the field of interference in the activities of a lawyer or representative of the person, unloading of investigators and prosecutors, by increasing the number of employees of structural units, which will increase the level of training of law enforcement officers, will improve the situation, which exists in the field of protection of the rights of lawyers and representatives of persons in the exercise of their professional legal activities.

Key words: lawyer, defense counsel, representative of a person, professional activity of a lawyer, criminal offense, interference in the activity of a lawyer, excessive workload of investigators, protection of the rights of a lawyer, statistics of criminal offenses in the field of interference in the activity of a lawyer.

З метою забезпечення реалізації закріплених у Конституції України прав і свобод людини та громадянина Конституція України встановлює правові гарантії на захист людини. У ч. 1 ст. 59 Конституції України прямо вказано, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1, ст. 59]. У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначається, що адвокатура України – недержавний самодостатній інститут, який забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому законом [4, ст. 2].

Незважаючи на досить прогресивні нормативно-правові акти у сфері захисту інституту адвокатури, останнім часом почастишали випадки незаконних дій проти адвокатів, у тому числі з боку правоохоронних органів. Так, за втручання в діяльність захисника чи представника особи, тобто вчинення у будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці, Кримінальним кодексом України передбачена кримінальна відповідальність [3, ст. 397].

Нині є досить актуальним розгляд і вирішення проблемних питань, пов'язаних з упередженням посягання на конституційні права та свободи як адвоката – на здійснення незалежної професійної діяльності, так і його клієнта (в тому числі затриманого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого) – на захист і встановлений законом порядок забезпечення реалізації цього права при здійсненні правосуддя.

Забезпечення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги може поліпшити якість вирішення проблем його клієнта та пришвидшити розгляд справ у правоохоронних органах чи судах усіх ланок та юрисдикції, адже адвокат при наданні послуг не повинен ні на що інше відволікатися.

Як свідчить офіційна статистика, надана Офісом Генерального прокурора у відповідь на наш запит, саме втручання у діяльність захисника чи представника особи є найбільш поширеним кримінальним правопорушенням серед правопорушень відносно адвокатів [6]. З наведених даних за період із 2015 року по теперішній час за ст.ст. 397-400 КК України було внесено відомості до ЄРДР про вчинення кримінальних правопорушень щодо адвокатів 1480 разів, зокрема у 2015 році було зареєстровано 178 кримінальних проваджень, у 2016 році – 234, у 2017 році – 315, у 2018 році – 307, у 2019 році – 324, у першій половині 2020 року – 122.

Так, у 2015 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України щодо втручання в діяльність захисника чи представника особи – 128, що становить 72%. З них до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 68 кримінальних проваджень, що становить 53%, щодо 60 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 47%.

2. За ст. 398 КК України про погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи – 41, що становить 23%, з яких до суду скеровано з обвинувальним актом 1 кримінальне провадження, що становить менше 1%, закрито 14 кримінальних проваджень, що становить 34%, щодо 27 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 66%.

3. За ст. 399 КК України (умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи) – 5, що становить 3%, з яких до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 1 кримінальне провадження, що становить 20%, щодо 4 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 80%.

4. За ст. 400 КК України (посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги) – 4, що становить 2%, з яких до суду скеровано з обвинувальним актом 1 кримінальне провадження, що становить менше 1%, закрито 1 кримінальне провадження, що становить 25%, щодо 3 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 75%.

Усього в 2015 році до суду скеровано з обвинувальним актом 1% кримінальних проваджень, закрито 47% кримінальних проваджень, щодо 53% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У 2016 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 182, що становить 78%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 95 кримінальних проваджень, що становить 52%, щодо 87 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 48%.

2. За ст. 398 КК України – 46, що становить 20%, до суду скеровано з обвинувальним актом 2 кримінальних провадження, що становить 2%, закрито 13 кримінальних проваджень, що становить 27%, щодо 33 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 71%.

3. За ст. 399 КК України – 6, що становить менше 3%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 1 кримінальне провадження, що становить 17%, щодо 5 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 83%.

4. За ст. 400 КК України – 0, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 0 кримінальних проваджень, щодо 0 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

Усього в 2016 році до суду скеровано з обвинувальним актом менше 1% кримінальних проваджень, закрито 46% кримінальних проваджень, щодо 53% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У 2017 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 229, що становить 73%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 116 кримінальних проваджень, що становить 51, щодо 113 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 49%.

2. За ст. 398 КК України – 74, що становить 23%, до суду скеровано з обвинувальним актом 3 кримінальних провадження, що становить 4%, закрито 30 кримінальних проваджень, що становить 39%, щодо 44 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 57%.

3. За ст. 399 КК України – 9, що становить 3%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 5 кримінальних проваджень, що становить 56%, щодо 4 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 44%.

4. За ст. 400 КК України – 3, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 2 кримінальних провадження, що становить 67%, щодо 1 кримінального провадження не прийнято жодного рішення, що становить 33%.

Усього в 2017 році до суду скеровано з обвинувальним актом менше 1% кримінальних проваджень, закрито 48% кримінальних проваджень, щодо 51% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У 2018 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 237, що становить 77%, до суду скеровано з обвинувальним актом 1 кримінальне провадження, що становить менше 1%, закрито 84 кримінальних проваджень, що становить 35%, щодо 153 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 65%.

2. За ст. 398 КК України – 63, що становить 21%, до суду скеровано з обвинувальним актом 2 кримінальних провадження, що становить 3%, закрито 25 кримінальних проваджень, що становить 38%, щодо 38 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 59%.

3. За ст. 399 КК України – 6, що становить 2%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 1 кримінальне провадження, що становить 17%, щодо 5 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 83%.

4. За ст. 400 КК України – 1, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 0 кримінальних проваджень, щодо 1 кримінального провадження не прийнято жодного рішення, що становить 100%.

Усього в 2018 році до суду скеровано з обвинувальним актом менше 1% кримінальних проваджень, закрито 36% кримінальних проваджень, щодо 63% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У 2019 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 242, що становить 75%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 77 кримінальних проваджень, що становить 32%, щодо 165 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 68%.

2. За ст. 398 КК України – 69, що становить 21%, до суду скеровано з обвинувальним актом 2 кримінальних провадження, що становить 3%, закрито 14 кримінальних проваджень, що становить 18%, щодо 55 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 79%.

3. За ст. 399 КК України – 12, що становить 4%, до суду скеровано з обвинувальним актом 1 кримінальне провадження, що становить 8%, закрито 5 кримінальних проваджень, що становить 42%, щодо 7 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 58%.

4. За ст. 400 КК України – 1, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 0 кримінальних проваджень, щодо 1 кримінального провадження не прийнято жодного рішення, що становить 100%.

Усього в 2019 році до суду скеровано з обвинувальним актом менше 1% кримінальних проваджень, закрито 30% кримінальних проваджень, щодо 69% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У першій половині 2020 року за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 101, що становить 83%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень.

2. За ст. 398 КК України – 19, що становить 16%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень.

3. За ст. 399 КК України – 1, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень.

4. За ст. 400 КК України – 1, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень.

Усього в першій половині 2020 року до суду скеровано з обвинувальним актом 0% кримінальних проваджень, закрито 15% кримінальних проваджень, щодо 85% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

З наведених даних ми бачимо, що з кожним роком кількість вказаних правопорушень лише збільшується, що свідчить про неефективну або малоефективну роботу правоохоронних органів із запобігання їх скоєнню та розслідуванню вчинених злочинів, що породжує безкарність таких дій.

Законодавець, розуміючи необхідність певних змін, запровадив спрощений порядок досудового розслідування для певних категорій кримінальних правопорушень. Так, з 01.08.2020 набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 №2617-VIII, яким вносяться масштабні зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів [5]. Вказаним Законом втручання у діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України) класифікується як кримінальний проступок і передбачає скорочені терміни досудового розслідування та судового розгляду.

Зазначеним Законом були збільшені розміри санкції багатьох статей у вигляді штрафів. Так, санкція ст. 145 КК України (розголошення лікарської таємниці) раніше передбачала штраф у розмірі до 850 грн, після відповідних змін передбачає штраф у розмірі від 34 000 грн до 51 000 грн; санкція ч. 1 ст. 185 КК України (крадіжка) передбачала штраф у розмірі від 850 грн до 1700 грн, після відповідних змін передбачає штраф у розмірі від 17 000 грн до 51 000 грн; але санкція ст. 397 КК України (втручання в діяльність захисника чи представника особи) не змінилася і залишилася в розмірі від 1700 грн до 3400 грн.

Враховуючи, що кількість кримінальних правопорушень відносно захисників та/чи представників особи тримає тенденцію на зростання на фоні позитивних змін щодо спрощення процедури розслідування втручання у діяльність захисника чи представника особи не зрозумілою є позиція законодавця щодо залишення санкції статті за такі дії на тому ж рівні, що не відповідає загальній концепції змін у кримінальному законодавстві. По суті вказані зміни не змінюють загальної картини та не несуть превентивного характеру.

Скоріше створюється ситуація, за якою навіть у випадку притягнення до відповідальності особа, винна у скоєнні правопорушення, сплативши відносно невисокий штраф, матиме можливість і надалі здійснювати ті ж протиправні дії, адже відповідно до чинного законодавства в кримінальних проступках відсутня повторність, у зв'язку з чим особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання визнаються такими, що не мають судимості.

Однією з головних причин такого стану, на наше переконання, є відсутність реалізації принципу невідворотності покарання, про який вже згадувалося. Нагадаємо, що покарання є завершальною стадією складного процесу викриття кримінального правопорушення, встановлення особи, яка його вчинила, збирання доказів вини для ухвалення судом вироку і призначення покарання. Також воно містить відновлювану, каральну та профілактичну функції, а у разі порушення принципу невідворотності породжується безкарність, всездозволеність і бажання в інших осіб вчиняти нові злочини.

Для досягнення мети реалізації принципу невідворотності покарання необхідно звернутися до професіоналізму та майстерності тих, хто формує матеріали кримінальних проваджень, готує і погоджує підозри і обвинувальні акти – органу досудового розслідування та процесуального керівництва. Адже досить часто на практиці демонструється небажання вказаних осіб виконувати процесуальні вимоги щодо збирання доказів або вчинення інших слідчих дій внаслідок незнання положень закону або відсутності часу для його вивчення.

Саме некомпетентність або необізнаність особи, уповноваженої на внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і здійснення розслідування, є основною причиною невнесення відповідних відомостей за заявою або повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення, внаслідок чого заявник вимушений звертатися із відповідною скаргою до слідчого судді та за допомогою ухвали добиватися виконання вимог ст. 214 КПК України, яка встановлює, що слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінального правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань [2, ст. 214].

Положення зазначеної статті є безальтернативними, але досить часто зустрічаються випадки, коли правоохоронні органи відмовляють у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за заявою чи повідомленням особи про вчинене кримінальне правопорушення, мотивуючи свої рішення загальними фразами такими як «подана заява / повідомлення не містить обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення», «подана заява / повідомлення ґрунтується на припущеннях щодо протиправності дій, а тому не може вважатися такою, що підлягає внесенню до ЄРДР» та іншими.

Вказані дії вчиняються всупереч ст. 2 КПК України, яка проголошує, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2, ст. 2].

Відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, які виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [2, ст. 9].

У цьому випадку необхідно спочатку внести відомості до ЄРДР, призначити слідчого та процесуального керівника, здійснити досудове розслідування вказаного кримінального провадження, виконуючи всі слідчі дії, необхідні для встановлення істини за вказаним кримінальним провадженням, та, проводячи належну перевірку всіх фактів і обставин скоєного, лише за результатами проведення вказаної роботи прийняти одне з рішень, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України: 1) закрити кримінальне

провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Відсутність своєчасного, швидкого, повного та всебічного розслідування кримінальних проваджень, відсутність повідомлень про підозру, обвинувальних актів та обвинувальних вироків відносно осіб, які посягають на законну діяльність захисника чи представника особи, породжує нові злочини.

Інша причина – надмірна, науково необґрунтована завантаженість правоохоронних органів, наслідком чого стає відсутність в органі досудового розслідування часу та технічних можливостей здійснювати всестороннє, повне та об'єктивне розслідування кримінального провадження.

Вважаємо, що допомоги виправити цю ситуацію може розвантаження слідчих і прокурорів у кількості проваджень, які в них знаходяться, збільшення кількості працівників структурних підрозділів, у яких вони працюють, та фінансового і матеріально-технічного забезпечення. Це дозволить підвищити рівень професійної підготовки працівників правоохоронних органів, дасть їм можливість проводити наукові дослідження злочинності проти захисника чи представника особи, розробляти ефективні технічні заходи виявлення досліджуваних злочинів та осіб, які їх вчинили, збирати та фіксувати докази, що будуть використані під час обвинувачення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.10.2020).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.10.2020).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-II // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.10.2020).
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 05.10.2020).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 05.10.2020).
6. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 05.10.2020).

УДК 343.2/.7+343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.16>

НЕЗАКОННЕ ПОВОДЖЕННЯ З РАДІОАКТИВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ: РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Книженко Оксана Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін та
адміністративного права
(Харківський національний
університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)

Книженко Світлана Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судової експертології
та домедичної підготовки
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У цій публікації розглянуто актуальні питання розслідування незаконного поведіння з радіоактивними матеріалами. Також приділена увага проблемам кваліфікації діянь, пов'язаних із незаконним поведінням з цими матеріалами. На прикладах правозастосовної практики показано недосконалість спеціальних нормативних актів, якими треба послуговуватися під час тлумачення місту ст. 265 КК України.

Розкрито умови звільнення від кримінальної відповідальності у разі придбання, носіння, зберігання, використання, передачі, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу.

Зроблено акцент на тому, що використання радіаційних технологій у виробництві, медицині та інших сферах життєдіяльності зумовлює необхідність у виробленні відповідних заходів безпеки, додержання яких дозволить зберегти життя та здоров'я не тільки окремо взятої людини, а й населення загалом та довкілля, в тому числі й під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Позиціонується думка, що оновлення способів вчення досліджуваних кримінальних правопорушень, які стають більш зухвалими та ретельно підготовленими, потребує розроблення сучасних криміналістичних засобів і методів протидії їм. Насамперед зауважується, що вже на початкових етапах розслідування таких злочинів правоохоронні органи потребують допомоги спеціалістів з ядерної фізики, радіології, інших галузей знань. Тому метою дослідження обрано визначення напрямів використання допомоги спеціалістів у ході розслідування незаконного поведіння з радіоактивними матеріалами, а також висвітлення актуальних питань кваліфікації цих діянь, які найчастіше трапляються у правозастосовній діяльності.

Зазначається, що в Україні ядерна криміналістика знаходиться на етапі становлення й потребує спільної роботи криміналістів і спеціалістів з різних галузей знань,

що дасть змогу розробити ефективні рекомендації та алгоритми дій працівників правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом радіоактивних матеріалів.

Зроблено наголос на тому, що застосування спеціальних приладів при розслідуванні досліджуваних злочинів зумовлене не тільки завданнями розслідування, але й безпекою під час роботи з радіоактивними речовинами, оскільки вона залежить від своєчасного виявлення і вимірювання рівня випромінювання, яке виконують спеціальними приладами.

Зроблено висновки про те, що при розслідуванні досліджуваних злочинів допомога спеціалістів у галузі ядерної фізики, радіології, хімії, медицини необхідна за такими напрямками:

1) розроблення радіаційно-гігієнічних регламентів для працівників слідчо-оперативної групи, які працюють з радіоактивними матеріалами;

2) проведення обов'язкового медичного огляду всіх учасників слідчої (розшукової) дії після роботи з такими матеріалами;

3) проведення навчань зі слідчими з метою отримання базових знань про радіоактивні матеріали, правила поводження з ними, в тому числі вміння користування засобами захисту;

4) розроблення засобів індивідуального захисту; засобів виявлення, фіксації та вилучення (в тому числі упаковки і транспортування) радіоактивних матеріалів під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Притягаючи особу до кримінальної відповідальності, необхідно брати до уваги нормативне тлумачення термінів, які визначаються у спеціальних законах, а не тільки КК України. Для забезпечення радіаційної безпеки положення ч. 4 ст. 265 Кримінального кодексу України в частині тлумачення поняття «органи влади» варто тлумачити широко, охоплюючи й органи місцевого самоврядування.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, радіоактивні матеріали, ядерна криміналістика, розслідування кримінальних правопорушень, незаконний обіг радіоактивних матеріалів.

ILLEGAL HANDLING OF RADIOACTIVE MATERIALS: INVESTIGATION AND CRIMINAL PROSECUTION

Knyzhenko Oksana Oleksandrivna,
Doctor of Law Sciences, Professor,
Professor at the Chair of Criminal Law
Disciplines and Administrative Law
(Kharkiv National University of Internal
Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Knyzhenko Svitlana Oleksandrivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor,
Senior Lecturer at the Chair of
Criminalistics and Forensic Expertology
(Kharkiv National University of Internal
Affairs, Kharkiv, Ukraine)

This publication deals with the topical issues pertaining to investigation of illegal handling of radioactive materials. The authors also focus on the issues of qualification of the acts

which relate to illegal handling of such materials. Using the examples from law application practice, the article shows the imperfection of special regulations which should be used for interpreting Article 265 of the Criminal Code of Ukraine.

The article also specifies the conditions of release from criminal liability in the case of acquisition, carrying, storage, use, transfer, modification, destruction, spraying or disintegration of radioactive materials (sources of ionizing radiation, radioactive substances or nuclear materials which are in any physical condition in an installation or a product or in any other form) without a permit required by law.

It is emphasized that the use of radiation technologies in manufacturing industry, healthcare and other areas of life calls for developing appropriate safety measures which, if complied with, will save the life and health not only of one individual, but the population as a whole and the environment as well.

The authors argue that to update the methods of examination of the criminal offenses under study, which are becoming more and more audacious and carefully prepared, up-to-date criminalistic means and methods of countering them should be developed. It is primarily noted that as early as at the initial stages of investigating such crimes, law enforcement agencies need the help of specialists in nuclear physics, radiology and other branches of knowledge.

For this reason, the study is focused on determining the profiles of specialists which may be engaged to assist in the investigation of illegal handling of radioactive materials, as well as on highlighting the topical issues pertaining to qualification of such acts which most often occur in law application activities.

It is noted that in Ukraine, nuclear criminalistics is at the stage of establishment and needs joint efforts on the part of criminologists and specialists from various fields of knowledge which will allow developing efficient recommendations and algorithms of action for law enforcement officers during investigation of criminal offenses related to illegal trafficking of radioactive materials. It is emphasized that the use of special devices while investigating the crimes under study is due not only to the tasks of the investigation proper, but is also due to security concerns of working with radioactive substances, since this depends on timely detection and measurement of radiation levels by special devices.

The authors conclude that investigation of the crimes under study requires assistance of specialists in the fields of nuclear physics, radiology, chemistry and medicine in the following areas:

- 1) development of radiation and hygiene regulations for members of crime scene investigation team who work with radioactive materials;
- 2) mandatory medical examination of each person who participates in investigative (search) action after working with such materials;
- 3) training for investigators in the basic knowledge about radioactive materials, the rules of handling them, including the skills of using protective means;
- 4) development of personal protective means, means of detecting, recording and removal (including packaging and transportation) of radioactive materials.

When a person is made criminally liable, normative interpretation of the terms defined in special laws and not just in the Criminal Code of Ukraine should be taken into account. To ensure radiation safety, the provisions of Part 4 Article 265 of the Criminal Code of Ukraine regarding the interpretation of "public authorities" should be given a broad interpretation inclusive of local self-government bodies.

Key words: criminal liability, radioactive materials, nuclear criminalistics, investigation of criminal offenses, illegal trafficking of radioactive materials.

Науково-технічний прогрес як результат людської діяльності, надаючи чимало можливостей для людства, несе у собі й певні загрози. Використання радіаційних тех-

нологій у виробництві, медицині та інших сферах життєдіяльності зумовлює необхідність у виробленні відповідних заходів безпеки. Наслідками дії іонізуючого випромінювання на організм можуть бути численні захворювання і загибель опромінених навіть у невисоких дозах [1, с. 36]. Тому з метою забезпечення радіаційної безпеки людей та охорони навколишнього середовища від радіоактивного забруднення було прийнято низку нормативних актів [2, 3].

Законодавець навіть передбачив у ст. 265 Кримінального кодексу України (далі – КК України) кримінальну відповідальність за придбання, носіння, зберігання, використання, передачу, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу.

За таке діяння визначено покарання у виді позбавлення волі строком від двох до п'яти років. Тобто ці діяння віднесено до категорії злочинів, а некримінальних проступків, що свідчить про їх підвищену суспільну небезпечність. Якщо ж вказані дії будуть спрямовані на спричинення загибелі людей, завдання шкоди їх здоров'ю, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля або спричинять інші тяжкі наслідки, то особі загрожуватиме й більш тривалий строк позбавлення волі (до 15 років) [4].

Реалізація кримінально-правових норм можлива лише за умови виявлення кримінальних правопорушень у сфері незаконного поводження з радіоактивними матеріалами та встановлення винної особи. Вказані питання є предметом криміналістики, перед якою постають завдання розробки сучасних засобів і методів розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень.

В юридичній літературі окремі аспекти розслідування злочинів у сфері радіаційної безпеки досліджували М.П. Бабкін, П.Д. Біленчук, Б.Є. Бураков, А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, О.В. Маслюк. Однак нині змінюються способи вивчення досліджуваних кримінальних правопорушень, які стають більш зухвалими та ретельно підготовленими, що потребує розроблення сучасних криміналістичних засобів і методів протидії їм. Зазначимо, що вже на початкових етапах розслідування таких злочинів правоохоронні органи потребують допомоги спеціалістів з ядерної фізики, радіології, інших галузей знань.

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики з цієї категорії кримінальних проваджень засвідчив неоднакове застосування норм КК України в частині притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 265 КК України, а також неправильне тлумачення положень цієї норми. Таке становище унеможливує встановлення правосуддя в Україні й потребує окремої уваги з боку правників та системного аналізу регулятивного законодавства, на яке посилаються правозастосовувачі під час кваліфікації дій осіб.

Тому метою нашого дослідження є визначення напрямків використання допомоги спеціалістів в ході розслідування незаконного поводження з радіоактивними матеріалами, а також висвітлення актуальних питань кваліфікації цих діянь, які найчастіше трапляються у правозастосовній діяльності й визначення шляхів їх вирішення.

З'ясування питання щодо встановлення в діянні особи ознак складу кримінального правопорушення, що відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України є підставою кримінальної відповідальності, потребує дослідження спеціального законодавства, яке врегульовує порядок поводження з радіоактивними матеріалами. Саме приписи спеціальних норм і будуть визначати межі дозволеної (недозволеної) поведінки. У ст. 265 КК України вказується на те, що радіоактивні матеріали можуть перебувати у будь-якому фізич-

ному стані в *установці або виробі* (розрядка авторів) чи в іншому вигляді. Визначення радіоактивних матеріалів міститься у ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [3].

Законом України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» визначаються правові та організаційні засади дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії, а також загальні положення регулювання суспільних відносин, які виникають під час її провадження [5]. Саме через те, що нині радіоактивні речовини використовуються у багатьох сферах життєдіяльності, досить часто трапляються випадки придбання виробів, які містять у собі джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів.

Так, щодо особи відкрито кримінальне провадження за ч. 1 ст. 265 КК України через те, що вона намагалася збути два радіоізотопних сигналізатори типу РІО-3. Відповідно до висновку експерта вони визнані джерелами іонізуючого випромінювання [6]. Однак у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій не було доведено винуватість особи у скоєнні злочину. Серед аргументів невинуватості суд касаційної інстанції вказав і на відсутність усвідомлення того, що особа розуміла, що ці предмети належать саме до радіоактивних матеріалів [7]. Те, що особа має розуміти, що вона поводить саме з радіоактивними матеріалами, а не будь-яким іншим виробом, є однією з вимог закону про кримінальну відповідальність. Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України кримінальним правопорушенням визнається лише винне діяння. Це означає, що суд обов'язково має оцінити психічне ставлення особи до вчинюваного діяння.

Також закон вимагає, щоб дії вчинялися без передбаченого законом дозволу. З огляду на наведений вище приклад із судової практики є цікавим ще один випадок. Директор одного з товариств з обмеженою відповідальністю придбав вертольоти різних моделей без авіадвигунів, з яких за його вказівкою відбувся демонтаж комплектуючих запчастин, до яких відносяться п'ять датчиків обledenіння марки РІО-3 та РІО-3А, у складі яких знаходиться джерело іонізуючого випромінювання типу БІС-4АН, оснащені радіонуклідом стронцій-90 (Sr90) + ітрій-90 (Y90) [8]. Тобто відповідно до ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» ці комплектуючі частини є радіоактивним матеріалом, що підтверджено висновками проведеної експертизи.

Сторона обвинувачення вважала, що в діях директора мало місце *використання* (розрядка авторів) радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, що перебувають у виробі) без передбаченого законом дозволу. Сторона захисту наполягала на тому, що здійснено лише демонтаж із вертольотів радіоізотопних сигналізаторів обledenіння типу РІО-3 та РІО-3А без використання іонізуючої речовини, яка вмонтована в них. За своєю конструкцією датчики РІО-3 та РІО-3А є герметично закритим виробом вертольота, у якому є іонізуюча речовина БІС-4АН, вмонтована та герметично закрити в датчику РІО-3 з використанням клею на основі епоксидних смол. Таким чином захист відстоював позицію, що виключена можливість демонтажу джерела іонізуючого випромінювання БІС-4АН із датчика РІО-3 [9].

В основу виправдувального вироку, який було підтримано й касаційною інстанцією, ліг висновок про те, що діяльність з демонтажу датчиків обledenіння РІО-3 та РІО-3А ліцензування не потребує, оскільки іонізуюча речовина, яка герметично вмонтована в ці вироби, не вилучалася і не використовувалася. Використання радіоактивних матеріалів суд розтлумачив як отримання їх корисних властивостей, застосування іонізуючого випромінювання [9].

Для з'ясування питання по суті необхідно ураховувати не тільки положення закону про кримінальну відповідальність, а й інших нормативних актів. Так, ч. 1 ст. 265 КК

України лише вказує на альтернативні форми злочинного вияву: придбання, носіння, зберігання, використання, передачу, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів. Усі зазначені дії мають здійснюватися без передбаченого законом дозволу. Також закон зазначає, що ці матеріали можуть перебувати у будь-якому фізичному стані в *установці або виробі* (розрядка авторів) чи в іншому вигляді.

Поняття використання розтлумачується спеціальним Законом «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії». Саме цим визначенням необхідно послуговуватися під час тлумачення норм закону про кримінальну відповідальність. Так, під використанням джерел іонізуючого випромінювання законодавець розуміє не тільки експлуатацію, технічне обслуговування, зарядження-перезарядження, перетарювання, ремонт, налагоджування, проведення випробовувань з метою визначення технічних характеристик і перевірки на герметичність; введення та виведення з експлуатації установок, які містять джерела іонізуючого випромінювання; монтаж і демонтаж, а також отримання (придбання) та передачу (збут) джерел іонізуючого випромінювання [5]. Суд, визначаючи, які дії охоплюються використанням джерел іонізуючого випромінювання мав би використати положення ст. 1 вказаного закону, де закріплено законодавче визначення цього терміну.

Необхідно правильно оцінити фактично вчинені дії. Придбавши вертольоти разом із датчиками обледеніння РІО-3 та РІО-3А, відбулося придбання радіоактивних матеріалів, які знаходилися у конкретному виробі – вертольоті. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» придбання законодавцем оцінюється як одна з форм використання. Аби не бути притягненим до кримінальної відповідальності за придбання цих предметів, необхідно мати ліцензію на такі дії, чого у директора товариства не було.

Необхідно вказати й на наявність недбалості у формулюванні тексту нормативних актів. Так, в окремих актах у їхній назві використано тільки термін «використання», який згідно ст. 265 КК України характеризує лише одну із альтернативно перерахованих форм злочинного вияву. Однак за текстом цих актів законодавцем використовуються й інші поняття, в тому числі й «придбання». Окрім Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» така ситуація має місце й у Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного регулювання діяльності з використання джерел іонізуючого випромінювання». Цією постановою затверджено порядок державної реєстрації джерел іонізуючого випромінювання, а також перелік джерел іонізуючого випромінювання, діяльність з використання яких звільняється від ліцензування [10]. У ній також йдеться не тільки про використання, а й про інші дії такі як придбання джерел іонізуючого випромінювання, їхнє виробництво та зміну місцезнаходження. Звісно, що це є законодавчою вадою, яка має бути усунена.

Для з'ясування змісту ч. 1 ст. 265 КК України необхідно урахування нормативно визначених термінів, які містяться у спеціальних нормативних актах, однак, на жаль, між собою вони часто не узгоджені. Це ускладнює тлумачення закону про кримінальну відповідальність.

Варто зауважити, що у 2016 році законодавець передбачив можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за придбання, носіння, зберігання, використання, передачу, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу. Для цього особа, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 ст. 265 КК України, повинна добровільно здати

органам влади радіоактивні матеріали (джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини або ядерні матеріали, які перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді).

Добровільними такі дії будуть у разі, коли особа, усвідомлюючи можливість і надалі зберігати ці предмети, однак за власною волею їх здає. Мотиви можуть бути різними – страх перед викриттям, обіцянка близькій людині тощо. Під органами влади слід розуміти як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування. Таке широке тлумачення дозволить мінімізувати можливі наслідки від незаконного поводження з радіоактивними матеріалами. Так, особа, проживаючи в невеликому селищі, незаконно зберігала радіоактивний матеріал, однак вирішила добровільно його здати органам влади. Для цього особі не треба їхати у районний чи обласний цент, шукати там орган поліції, а досить здати цей предмет до сільської ради.

Слідчий, здійснюючи розслідування таких злочинів, насамперед повинен пам'ятати про безпеку, як власну, так і слідчо-оперативної групи, населення та навколишнього середовища. Нині Міністерством внутрішніх справ України прийнята Інструкція про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів (далі – РХЯ) або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними [11].

Інструкція передбачає забезпечення учасників слідчо-оперативної групи спеціальними приладами для виявлення та попередньої ідентифікації РХЯ матеріалів, індивідуальними дозиметрами, радіометричними та дозиметричними приладами, експрес-тестами для визначення небезпечних речовин, сертифікованих у відповідному порядку [11]. Водночас працівники правоохоронних органів потребують не тільки оснащення сучасними приладами виявлення та ідентифікації РХЯ, а й оволодіння певними знаннями та навичками їх використання. Допомогти у цьому можуть відповідні спеціалісти.

На жаль, у цій Інструкції серед засобів спеціального одягу та індивідуального захисту зазначені тільки халат, бахіли, респіратор (протигаз) або одноразова марлева маска, гумові рукавички, окуляри відкритого і закритого типу. На наш погляд, такий спецодяг малоефективний при роботі з РХЯ. Радіоактивні речовини при проведенні слідчих (розшукових) дій проникають в організм через дихальну систему або шкіру. Відповідно потрібні такі засоби захисту, які здатні захистити від опромінення під час роботи учасників слідчо-оперативної групи. Засоби захисту повинні бути такими, щоб забезпечували зниження дози опромінювання, яка була б у межах допустимої норми.

Вибір засобів захисту залежить від активності джерел, їх агрегатного стану, виду енергії випромінювання, маси речовини, тривалості роботи та відстані до джерел випромінювання. Наприклад, захист часом досягається в результаті відповідної підготовки і організації робіт, складання і дотримання графіків, за яких досягається мінімальний час контакту з джерелами випромінювання. При роботі з радіоактивними матеріалами слід використовувати екрани (сталеві, алюмінієві, свинцеві), товщина яких залежить від виду опромінення. В якості спеціального одягу використовуються захисні костюми (комбінезони), шапочки та рукавички з покритої оловом гуми, спеціальні окуляри з захисним покриттям.

Викладене свідчить про потребу в урахуванні особливостей характеристики радіоактивних матеріалів при розробленні криміналістичних засобів і методів виявлення, фіксації та вилучення таких матеріалів в рамках проведення слідчих (розшукових) дій для цілей розслідування кримінальних правопорушень. В цьому криміналістам допоможуть фахівці з ядерної фізики, радіології, хімії, медицини.

Варто зазначити, що криміналістика окремих зарубіжних країн має особливу галузь, яку називають ядерною криміналістикою. Так, в Ізраїлі у 2011 році була створена національна лабораторія з ядерної криміналістики, яка надає допомогу в розслідуванні подій, пов'язаних із радіоактивними чи ядерними матеріалами [12].

В Україні ядерна криміналістика знаходиться на етапі становлення й потребує спільної роботи криміналістів і спеціалістів з різних галузей знань, що дасть змогу розробити ефективні рекомендації та алгоритми дій працівників правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом радіоактивних матеріалів.

До особливостей розслідування незаконного поводження з радіоактивними матеріалами дослідники відносять:

- 1) неможливість виявлення слідів радіоактивного матеріалу шляхом простого огляду територій і приміщень;
- 2) малоефективність використання збільшувальних приладів, світлофільтрів і різних видів освітлення;
- 3) необхідність застосування спеціальних технічних засобів виявлення і фіксації слідів радіації (радіометри, спектрометри, дозиметри);
- 4) неможливість фіксування в протоколі слідів проникаючої радіації (можлива лише фіксація показань приладів) [13, с. 95].

Так, в ході огляду місця події спеціаліст проводить вимірювання потужності експозиційної дози ядерного випромінювання, встановлює тип радіоактивного забруднення, наявність поверхневого забруднення, результати якого заносяться в протокол огляду місця події з обов'язковим зазначенням марки, серійного номеру та сертифікаційних параметрів обладнання, яким проводилися виміри [14, с. 40].

Для виявлення радіоактивних слідів радіоактивних матеріалів застосовують технічні засоби, які залежно від призначення поділяють на радіаційні монітори, спектрометричну, радіометричну і дозиметричну апаратуру. Застосування таких приладів потребує спеціальних знань щодо сфери їх застосування. Тому для проведення дій, пов'язаних із пошуком, закріпленням, вилученням і початковим дослідженням радіоактивних слідів, криміналістам рекомендується залучати фахівців, які володіють спеціальними знаннями в області радіації та навичками роботи з приладами радіаційного контролю [13, с. 96].

На наш погляд, при розслідуванні досліджуваних злочинів варто не тільки залучати відповідних фахівців, але самим працівникам правоохоронних органів з метою забезпечення заходів безпеки, розуміння процесів радіоактивного опромінення, можливостей виявлення, фіксації та вилучення радіоактивних матеріалів отримати базові знання та навички роботи з такими матеріалами. Тому ми погоджуємося з М.П. Бабкіним, який пропонує запровадити навчальний курс (методичне видання або цикл лекцій) про основи радіаційного випромінювання, технічні засоби та прийоми, що застосовуються для виявлення, фіксації та початкової ідентифікації радіоактивних матеріалів, а також про правила радіаційної безпеки [13, с. 97].

Наступним напрямом використання спеціальних знань при розслідуванні вказаних злочинів є проведення дезактиваційних робіт. Під дезактивацією розуміють видалення радіоактивних речовин з якої-небудь поверхні чи з якого-небудь середовища або зниження рівня забруднення фізичними чи хімічними засобами [15, с. 52–54]. Така дезактивація мусить продитися негайно із залученням відповідних фахівців. Окрім того, учасники слідчо-оперативної групи повинні пройти невідкладний медичний огляд з метою запобігання негативних наслідків опромінення.

Ще одним вектором співпраці слідчого зі спеціалістами під час розслідування вказаних злочинів є необхідність у розробленні та використанні спеціальних засобів упа-

ковки та перевезення. Так, відповідно до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» перевезення радіоактивних матеріалів здійснюється спеціальними суб'єктами за умов дотримання безпеки упаковки та транспортних засобів [4].

Підсумовуючи викладене зазначимо, що при розслідуванні досліджуваних злочинів допомога спеціалістів у галузі ядерної фізики, радіології, хімії, медицини необхідна за такими напрямками:

1) розроблення радіаційно-гігієнічних регламентів для працівників слідчо-оперативної групи, які працюють з радіоактивними матеріалами;

2) проведення обов'язкового медичного огляду всіх учасників слідчої (розшукової) дії після роботи з такими матеріалами;

3) проведення навчань зі слідчими з метою отримання базових знань про радіоактивні матеріали, правила поводження з ними, в тому числі і вміння користуватися засобами захисту;

4) розроблення засобів індивідуального захисту, засобів виявлення, фіксації та вилучення (в тому числі упаковки і транспортування) радіоактивних матеріалів.

Однією з перешкод на шляху притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 265 КК України є неузгодженість спеціальних нормативних актів, до яких необхідно звернутися аби розтлумачити зміст цієї статті. Низька якість нормативної бази, яка врегульовує порядок поводження з радіоактивними матеріалами, не тільки ускладнює тлумачення закону про кримінальну відповідальність, а й призводить до неоднакового застосування законодавства, що не дозволяє реалізувати принцип справедливості.

Зважаючи на те, що незаконне поводження з радіоактивними матеріалами – це умисний злочин, у суді має доводитися, що особа усвідомлювала те, що вона поводиться саме з радіоактивними матеріалами, а не будь-якою іншою річчю. Для забезпечення радіаційної безпеки положення ч. 4 ст. 265 КК України в частині тлумачення «органи влади» варто тлумачити широко, охоплюючи й органи місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Гудков І.М. Радіобіологія. Київ : НУБіП України, 2016. 485 с.
2. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання : Закон України від 14 січня 1998 року № 15/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80>.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України від 11 січня 2000 року № 1370-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370-14>.
6. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 22 березня 2016 року. Провадження № 1-кп/752/113/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56622612>.
7. Постанова Верховного Суду колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 3 квітня 2018 року провадження № 51-849км18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73304683>.
8. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 3 вересня 2019 року № 1-кп/752/78/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84000298>.

9. Ухвала Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 12 березня 2020 року. Провадження № 11-кп/824/499/2020. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88495863>.

10. Деякі питання державного регулювання діяльності з використання джерел іонізуючого випромінювання : постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 року № 1718. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1718-2000-%D0%BF>.

11. Про затвердження Інструкції про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними : наказ МВС України від 6 вересня 2017 року № 1240/31108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1240-17>.

12. Soreq Nuclear Research Center (SNRC). URL: <http://soreq.gov.il/mmg/eng/Pages/National-Laboratory-for-Nuclear-Forensics.aspx>.

13. Бабкин М.П. Некоторые особенности образования следовой информации при контрабанде радиоактивных материалов и ее обнаружение. *Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения*. 2010. № 1. С. 90–98.

14. Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Маслюк О.В. Особливості розслідування злочинів у сфері обігу радіоактивних матеріалів. Київ : ННПСК КНУВС, 2009. 88 с.

15. Павелко А.Й. Безпека працівників під час радіаційних аварій і радіаційного забруднення місцевості. Методична розробка. URL: http://nung.edu.ua/files/attachments/3-bezpeka-rad-avar-zp_tema_3.pdf.

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.17>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОСНОВА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ

Музика Віталій Валентинович,
старший викладач циклу спеціальних
дисциплін
(Білоцерківський центр підвищення
кваліфікації персоналу Державної
кримінально-виконавчої служби
України,
м. Біла Церква, Україна)

У статті здійснено аналіз міжнародно-правової основи виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. Визначено сутність поняття «міжнародно-правова основа», під яким можна розуміти сукупність міжнародно-правових актів, які було укладено Україною в письмовій формі з іноземними державами або іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що мають пряме або дотичне значення до процесу відбування неповнолітніми засудженими покарання у виді позбавлення волі.

Окреслено міжнародно-правові документи, які відносяться до сфери виконання покарань у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. Проведено аналіз основних міжнародно-правових документів Організації Об'єднаних Націй у цій сфері: Загальна декларація прав людини; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Декларація прав дитини; Конвенція про права дитини; Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі); Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила); Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Проведено аналіз основних міжнародно-правових документів Ради Європи у цій сфері: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Європейська конвенція про здійснення прав дітей; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Європейські пенітенціарні правила. Зазначено принципи, на яких вони будуються.

Визначено юридичну силу цих міжнародно-правових документів і механізми їх реалізації. Акцентовано увагу на важливості впровадження норм міжнародно-правових документів у сфері виконання покарань у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, що мають рекомендаційний характер, у національне законодавство. Визначено перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі.

Ключові слова: неповнолітні засуджені, позбавлення волі, стандарти виконання покарань, міжнародно-правові документи, Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи.

INTERNATIONAL LEGAL BASIS FOR THE EXECUTION OF A SENTENCE OF IMPRISONMENT CONCERNING MINORS

Muzyka Vitalii Valentynovych,
Senior Lecturer of the Cycle
of Special Subjects
(Bila Tserkva Staff Training Center of
Personnel of the State Criminal Execution
Service of Ukraine, Bila Tserkva, Ukraine)

The article analyzes the international legal basis for the execution of a sentence of imprisonment for minors. The essence of the concept of “international legal basis” is defined, which can be understood as a set of international legal acts concluded by Ukraine in writing with foreign states or other subjects of international law on issues that have a direct or related to the process of serving a sentence of imprisonment by juvenile convicts.

International legal documents related to the execution of sentences in the form of imprisonment for minors are outlined. An analysis of the main international legal documents of the United Nations in this area, such as: the Universal Declaration of Human Rights; International Covenant on Civil and Political Rights; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; Declaration of the Rights of the Child; Convention on the Rights of the Child; Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners; Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice; United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty; Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

Also, analysis of the main international legal documents of the Council of Europe in this area, such as: The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; European Convention on the Exercise of Children’s Rights; European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; European penitentiary rules. The principles on which they are based are specified.

The legal force of these international legal documents and the mechanisms of their implementation are determined. Emphasis is placed on the importance of implementing the norms of international legal instruments in the field of execution of sentences in the form of imprisonment for minors, which have a recommendatory character in national legislation. Prospects for further research in this area are identified.

Key words: juvenile convicts, imprisonment, standards of execution of sentences, international legal documents, United Nations, Council of Europe.

Постановка проблеми. Нині Україна має високий рівень злочинності серед неповнолітніх. Відповідно до даних Генеральної прокуратури України за 2019 рік було виявлено 3495 осіб у віці до 18 років, які вчинили кримінальні правопорушення [1]. Тому питання виконання покарань стосовно неповнолітніх заслуговує на увагу, особливо це стосується такого виду покарання як позбавлення волі.

Вітчизняна та зарубіжна практики виконання кримінальних покарань свідчать, що неповнолітні є однією із найбільш вразливих категорій суспільства. Особливо це стосується неповнолітніх засуджених, яким в силу вікових особливостей досить важко захищати свої права. Саме тому важливо, щоб покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх виконувалося відповідно до міжнародних стандартів, а їхні права неухильно дотримувалися. Беручи до уваги зазначене вище, в межах нашого дослідження ми провели аналіз міжнародно-правової основи виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виконання покарань стосовно неповнолітніх розглядалися у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених: Г.А. Аванесова, І.Г. Богатирьова, О.М. Джужи, Г.І. Забрянського, О.Г. Колба, С.В. Клименко, М.Ю. Кузьма, В.Ф. Марченко, В.О. Меркулова, Є.С. Назимка, Г.М. Потаніна, М.С. Пузирьова, М.В. Романова, В.В. Стадніка, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, А.В. Шаміса, І.С. Яковець та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених цій проблематиці, ще чимало аспектів залишаються не досить вивченими. Зокрема, немає єдиного комплексного аналізу міжнародно-правових документів у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Мета статті – провести аналіз міжнародно-правової основи виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх; визначити юридичну силу міжнародно-правових документів у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх; дослідити механізми їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Україна є учасником багатьох міжнародних організацій, як універсальних, так і регіональних. В якості члена цих організацій наша держава взяла на себе зобов'язання, передбачені міжнародно-правовими договорами, в тому числі й ті, які стосуються такого виду покарання як позбавлення волі та застосування його до неповнолітніх осіб. Тому важливо дослідити міжнародно-правову основу виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх.

Розпочати наше дослідження потрібно зі з'ясування сутності поняття «міжнародно-правова основа». Для цього ми розберемо його на складники. Під «правовою основою» будь-якої діяльності здебільшого розуміють сукупність правових норм, які регулюють порядок здійснення відповідної діяльності. Що стосується терміну «міжнародно-правовий», то в сучасній українській мові він стосується міжнародного права, норм, що регулюють відносини між державами [2, с. 671].

В Україні на законодавчому рівні використовується термін «міжнародний договір України», під яким розуміють укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, що регулюється міжнародним правом незалежно від того, міститься договір в одному чи кількох пов'язаних між собою документах, незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [3].

Таким чином, під міжнародно-правовими основами виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх можна розуміти сукупність міжнародно-правових актів, які було укладено Україною в письмовій формі з іноземними державами або іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що мають пряме або дотичне значення до процесу відбування неповнолітніми засудженими покарання у виді позбавлення волі.

На Україну розповсюджує свою дію велика кількість міжнародно-правових документів. Серед яких найбільш ключове значення відіграють документи Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, низка з яких стосується неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Саме аналізу цих документів і буде присвячене наше дослідження.

Основними міжнародно-правовими документами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, є такі:

1. Загальна декларація прав людини.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права.
4. Декларація прав дитини.
5. Конвенція про права дитини.
6. Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі).
7. Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила).
8. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі.
9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання.

Загальна декларація прав людини є найбільш універсальним міжнародним документом, який проголошує права людини. Оскільки цей документ має форму резолюції, він має рекомендаційний характер і не може розглядатися як юридично обов'язковий. У зв'язку з цим були розроблені ще два міжнародно-правових документи: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які охоплюють широкий перелік основних прав і свобод [4, с. 21]. На відміну від Загальної декларації прав людини, ці документи є обов'язковими для виконання, адже закріплюють юридичні механізми їх реалізації. Права, закріплені в них, розповсюджуються на всіх громадян України, в тому числі і на неповнолітніх засуджених.

Декларація прав дитини має 10 коротких декларативних статей, що проголошують права дитини та призивають визнати викладені у ній права й дотримуватися їх. Як і Загальна декларація прав людини, вона не має юридичної сили, а є лише рекомендацією, у зв'язку з чим права дітей потребували юридичного захисту. Тому для їхньої реалізації була прийнята Конвенція про права дитини. Вона є першим і основним міжнародно-правовим документом обов'язкового характеру, присвяченим широкому спектру прав дитини [4, с. 37–39]. Юридична сила цієї конвенції забезпечується Комітетом по правах дитини, створеним при Організації Об'єднаних Націй [5]. Конвенція про права дитини має велике значення і для неповнолітніх засуджених до позбавлення волі, оскільки гарантує їх права та закріплює чіткий механізм їхньої реалізації.

Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі) мають на меті запропонувати свої рекомендації по створенню мінімальних загальновизнаних умов тримання засуджених до позбавлення волі, які будуть забезпечувати повагу до людської гідності. В цьому документі зазначено, що всі рекомендації можна застосовувати й в установах виконання покарань для неповнолітніх [6]. Правила Нельсона Манделі не мають обов'язкового характеру, про що прямо зазначено у вступі до документу.

Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) встановлюють принципи поведження з неповнолітніми правопорушниками на всіх стадіях кримінального правосуддя. Особливої уваги заслуговує частина п'ята цього документу, яка повністю присвячена поведженню з неповнолітніми правопорушниками у виправних установах. При цьому основний акцент робиться на оцінці потреб неповнолітніх, гуманізації покарань і сприянні реінтеграції неповнолітніх у суспільне життя [7]. Варто зазначити, що Пекінські правила також мають рекомендаційний характер.

Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, встановлюють мінімальні стандарти, необхідні для захисту неповнолітніх, які перебувають у місцях позбавлення волі. Цей міжнародно-правовий документ відіграє

велике значення у сфері захисту неповнолітніх засуджених до позбавлення волі, адже містить широкий перелік їхніх прав. У нього включені норми, які визначають правила поміщення та перебування неповнолітніх у місцях позбавлення волі, закріплюють можливість отримувати освіту та займатися трудовою діяльністю, встановлюють правила медичного обслуговування в установах виконання покарань.

Цей документ робить особливий акцент на розширенні кола спілкування неповнолітніх засуджених і повернення їх у суспільство. Також важливим фактом є те, що у Правилах Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, міститься розділ, присвячений персоналу установ, у яких відбуваються покарання неповнолітні. У ньому закріплені вимоги до персоналу, правила підготовки персоналу та виконання їх функцій [8]. Цей міжнародно-правовий документ, як і попередні, має рекомендаційний характер.

Останнім міжнародно-правовим документом Організації Об'єднаних Націй, який ми розглянемо, є Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Конвенція покладає обов'язок на кожну державу, що її підписала, вживати ефективних заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. Вона, на відміну від попередніх документів, є обов'язковою для виконання, її юридична сила забезпечується Комітетом проти катувань, створеним при Організації Об'єднаних Націй [9].

Також варто згадати про Факультативний протокол № 19 до цієї Конвенції, який покладає обов'язок на кожну країну, що ратифікувала його у власне законодавство, створювати дієвий механізм попередження катувань чи інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. Україна не стала виключенням і у 2006 році взяла на себе зобов'язання створити з цією метою національний превентивний механізм, який почав фактично діяти з 2012 року, а реалізовує його Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. На Україні, окрім універсальних міжнародно-правових документів, розповсюджуються і регіональні. Провідне місце серед них займають документи Ради Європи, членом якої є наша держава з 1995 року.

Основними міжнародно-правовими документами Ради Європи, що стосуються неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, є такі:

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;

Європейська конвенція про здійснення прав дітей;

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;

Європейські пенітенціарні правила.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є одним із найважливіших для нашої держави міжнародно-правових документів. Його важливість полягає у тому, що права та свободи, передбачені в ньому, забезпечуються системою контролю за імплементацією прав на національному рівні та діяльністю Європейського суду з прав людини. У разі порушення цих прав і свобод, держави, які їх допустили, несуть відповідальність [10].

Європейська конвенція про здійснення прав дітей спрямована на підтримку прав дітей, надання їм процесуальних прав і сприяння здійсненню ними цих прав. Це відноситься і до здійснення процесуальних прав неповнолітніх засуджених до позбавлення волі. Так, за ними закріплено право на правову допомогу та консультування, право клопотати, право призначити свого представника, право бути поінформованим і висловлювати свою думку [11]. Ця конвенція є обов'язковою для виконання державами, що її підписали.

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, також є обов'язковим до виконання міжнародно-правовим документом. Головним гаслом цієї конвенції є те, що жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання.

Юридична сила цього документу забезпечується Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Він шляхом здійснення інспекцій перевіряє поводження у місцях позбавлення волі із засудженими чи ув'язненими з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання. У нього є можливість інспектувати будь-яке місце, в якому утримуються особи, позбавлені волі органом державної влади, кожної з держав, що підписали цю конвенцію [12].

Європейські пенітенціарні правила, на відміну від попередніх міжнародно-правових документів Ради Європи, не є обов'язковими, а мають рекомендаційний характер. Однак це не означає, що вони є менш важливими. Ці правила встановлюють ті мінімальні стандарти, до яких повинна прагнути кожна держава при виконанні покарань, пов'язаних із позбавленням волі, в тому числі і стосовно неповнолітніх.

Можна виділити 9 основних принципів, на яких базуються Європейські пенітенціарні правила:

1. При поводженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватися їхніх прав.

2. Особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту.

3. Обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися.

4. Утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів.

5. Життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві.

6. Утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі.

7. Варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя.

8. Персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поводження із засудженими.

9. Всі пенітенціарні установи повинні регулярно інспектуватися державними органами та піддаватися незалежному моніторингу [13].

Усі зазначені вище документи Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи складають міжнародно-правову основу виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх і відіграють важливе значення як для нашої держави, так і для світової спільноти загалом.

Висновки. Можна зробити висновки, що міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх складається з великої кількості універсальних і регіональних міжнародно-правових документів різних міжнародних організацій.

Найбільш важливе значення у процесі виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх для України відіграють документи Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи. Їх умовно можна розділити на дві категорії: ті, що мають обов'язковий характер, та ті, що мають рекомендаційний характер. Ключове місце належить документам, що мають обов'язковий характер. Адже вони мають юридичні механізми реалізації, а в разі їх порушення держави можуть понести відповідальність. Тому стандарти виконання покарань і права неповнолітніх засуджених до позбавлення волі, закріплені в них, мають реальну юридичну силу. Щодо документів, які мають рекомендаційний характер, то хоч вони і не мають юридичної сили, але їх значення не потрібно применшувати, адже ті правила і стандарти, які в них містяться, спрямовані на покращення життя і повернення в суспільство такої вразливої категорії засуджених як неповнолітні.

Важливо, щоб усі норми міжнародно-правових документів як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру, що стосуються виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, знаходили своє відображення в національному законодавстві всіх країн світу.

Отже, в межах цього дослідження ми визначили, які міжнародно-правові документи складають основу виконання покарань у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, проаналізували їх юридичну силу та механізми реалізації. Надалі ми плануємо дослідити позитивний досвід виконання покарань у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх у державах-членах Європейського Союзу та підготувати пропозиції щодо вдосконалення національної системи виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх і галузевого законодавства.

Список використаних джерел:

1. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року. Київ : Генеральна прокуратура України, 2020. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&c=fo (дата звернення: 09.08.2020).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 10.08.2020).
4. Романюк О.В., Човган В.О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : методичні рекомендації. Біла Церква, 2016. 131 с.
5. Конвенція про права дитини : резолюція 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 (у ред. Резолюції 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 10.08.2020).
6. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) : резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (дата звернення: 11.08.2020).
7. Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекинські правила) : резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211/conv (дата звернення: 11.08.2020).
8. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : резолюція 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205 (дата звернення: 12.08.2020).

9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : резолюція 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 12.08.2020).

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція Ради Європи від 04.11.1950 № ETS N 005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.08.2020).

11. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : конвенція Ради Європи від 25.01.1996 № ETS N 160. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (дата звернення: 13.08.2020).

12. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : конвенція Ради Європи від 26.11.1987 № ETS N 126. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (дата звернення: 14.08.2020).

13. Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць Ради Європи від 12.02.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 14.08.2020).

УДК 351.741: 351.75

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.18>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗРОБЛЕННЯ ВОДОМЕТІВ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Ярошак Олег Ярославович,

викладач кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Луценко Павло Валерійович,

викладач кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

У статті розглянуто актуальну проблему забезпечення органів МВС та використання підрозділами Національної поліції водометів як спеціальних засобів, що застосовуються під час охорони громадського порядку. Припинення масових безпорядків під час протестів у деяких випадках передбачає проведення поліцейських операцій з їх застосуванням у дотриманні встановлених чинним законодавством вимог.

Проаналізовано історію створення та подальшого вдосконалення будови водометів на базі автомобільного шасі в закордонних країнах і стан забезпеченості ними вітчизняних підрозділів правоохоронних органів України, приведено досвід їх застосування в сучасних умовах у забезпеченні правоохоронцями публічної безпеки.

Охарактеризовано тактико-технічні параметри вітчизняних водометів, проведено порівняння їх з окремими аналогами в країнах пострадянського простору.

Критично розглянуто деякі аспекти тактики використання водометів під час припинення масових безпорядків. Серед позитивних сторін їх застосування доцільно виділити такі: 1) уникнення прямого фізичного контакту правоохоронців та агресивного натовпу, запобігання травмуванню та загибелі як працівників поліції, так і громадян; 2) практичне забезпечення активного впливу правоохоронців на значну частину натовпу правопорушників, можливість спрямування його дії в напрямі згідно із задумом проведення спеціальної операції. Недоліками під час застосування водомету як спецзасобу є такі фактори: 1) спецзасіб неможливо використовувати за температури нижче +10°C; 2) значна витрата води зумовлює можливість безперервного використання спецзасобу протягом короткого часу (5–7 хв.). У зв'язку з цим керівникові операції потрібно передбачати можливості поповнення води (резервні джерела водопостачання для заповнення цистерни водомета), ефективні способи оперативного її наповнення, що в умовах масових заворушень та щільної міської забудови може стати істотною проблемою. Такі умови можуть спричинити одноразове застосування спеціальних засобів, тим самим знизивши їхню загальну ефективність під час проведення поліцейських операцій із припинення масових безпорядків.

Огляд та узагальнення чинного законодавства дали можливість визначити деякі прогалини нормативно-правового забезпечення щодо застосування водометів, а також конкретизувати напрями досліджень для подальших пошуків наукових шляхів їх вирішення – удосконалення правових норм щодо використання спецзасобу, обґрунтування науково-методичного апарату й раціональних тактичних схем щодо підвищення ефективності їх застосування під час припинення масових заворушень (залежно від метеорологічних умов, топографії місцевості в районі проведення поліцейської операції тощо).

Ключові слова: Міністерство внутрішніх справ, підрозділи Національної поліції, поліцейські, спеціальні засоби, охорона громадського порядку, масові безпорядки, історія створення водометів, порівняльна характеристика технічних параметрів вітчизняних та зарубіжних водометів.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF DEVELOPMENT OF WATER CANNONS AND THEIR USE BY LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES OF UKRAINE DURING PROTECTION OF PUBLIC ORDER

Yaroshak Oleh Yaroslavovych,

Lecturer at the Department of Special
Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Lutsenko Pavlo Valeriiovych,

Lecturer at the Department of Special
Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article considers the actual problem of providing the Ministry of Internal Affairs and the using of water cannons by the National Police as special means which are used in the protection of public order. The cessation of mass riots during protests in some cases predicts the conduct of police operations with their use in compliance with the requirements established by applicable law.

The history of creation and further improvement of the structure of water cannons on the basis of automobile chassis both in foreign countries and the state of provision of domestic units of law enforcement agencies of Ukraine are analyzed, the experience of their application in modern conditions at providing public safety by militiamen is resulted.

Tactical and technical parameters of domestic water cannons are characterized, their comparison with some analogues in the post-Soviet countries is carried out.

Some aspects of the tactics of using water cannons during the cessation of riots are critically considered. Among the positive aspects of their use, it is advisable to highlight the following: 1) avoidance of direct physical contact between law enforcement officers and aggressive crowd, prevention of injuries and deaths of both police officers and citizens; 2) practical provision of active influence of militiamen on a considerable part of crowd of offenders, possibility of directing of its action in the direction according to the plan of carrying out special operation. The disadvantages of using a water cannon as a special tool are the following: 1) the special tool cannot be used at temperatures below + 10°C; 2) significant

water consumption makes it possible to use the special tool continuously for a short time (5–7 minutes). In this regard, the operation manager should provide the possibility of water replenishment (backup sources of water supply to fill the water jet tank), effective ways of quick filling it, which in conditions of mass riots and dense urban development can be a significant problem. Such conditions can lead to the one-time use of special means, thereby reducing their overall effectiveness during police operations to end riots.

The review and generalization of the current legislation made it possible to identify some gaps in the legal framework for the use of water cannons, as well as to specify areas of research for further scientific solutions – improving legal norms for the use of special equipment, substantiation of scientific and methodological apparatus and rational tactical schemes to increase efficiency of their use during the cessation of mass riots (depending on meteorological conditions, topography of the area in the place of the police operation, etc.).

Key words: Ministry of Internal Affairs, units of the National Police, policemen, special means, protection of public order, mass riots, history of creation of water cannons, comparative characteristics of technical parameters of domestic and foreign water cannons.

Постановка проблеми. У сучасних умовах з метою вирішення окремими політичними силами України економічних, політичних чи соціальних проблем застосовуються масові заходи (демонстрації, мітинги тощо) як форма вимоги до чинної влади держави та тиску на окремі її органи. Таке право громадян на мирні збори, мітинги, ходу та демонстрації гарантовані ст. 39 Конституції України [1], котра відповідає загальновизнаним нормам міжнародного права.

Разом із тим непоодинокими практично для кожного з регіонів держави є проведення культурно- та спортивно-масових заходів, у яких бере участь одночасно значна кількість громадян. Несанкціоноване порушення встановленого режиму трапляється і в місцях позбавлення волі, під час попереднього ув'язнення підозрюваних чи засуджених осіб тощо.

Як свідчать результати проведеного аналізу масових соціально-політичних та спортивно-масових заходів, останні (заходи – *уточнено нами. О.Я.*) проводяться або керуються радикальними організаціями, політичними силами чи фінансовими структурами, неформальними об'єднаннями вболівальників тощо, організатори яких в окремих випадках спрямовують учасників на групові протиправні дії, і котрі цілком можуть перерости в масові заворушення.

Соціальні заворушення можуть супроводжуватися блокуванням шляхопроводів, адміністративних та державних будівель, перешкоджанням роботі організацій, які опинились у відповідній зоні. На прикладі подій Революції гідності (Україна, 2014), протестів населення іноземних держав (Республіка Білорусь, 2020) зазначені правопорушення часто проявляються у формі масових бійок, підпалу будинків, автомобілів, пограбування магазинів, мародерства та інших групових порушеннях громадського порядку насильницького характеру.

Як зазначає С.Д. Черкашин, незважаючи на профілактичні заходи, які вживаються керівництвом держави, правоохоронними структурами (МВС України, СБУ та ін.), зниження рівня напруженості в суспільстві не спостерігається, що може призвести до виникнення в мегаполісах України нових масових заворушень [2]. Для припинення правопорушень та притягнення винних до відповідальності виникає необхідність проведення правоохоронними органами спеціальних операцій, у ході яких можуть бути застосовані згідно з чинним законодавством різні спеціальні засоби [3; 4]. Спецтехніка типу водометів входить у штатне оснащення Національної гвардії України [5].

Аналіз досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукових публікацій щодо вирішення різних аспектів існуючих проблем у сфері професійної діяльності міліції (поліції) дає змогу констатувати, що застосування поліцейськими заходів примусу перебувало в полі зору ряду вчених – Я.Г. Бондаренка, Р.М. Боровинського, Ю.В. Дубка, Д.Г. Заброди, Ю.Р. Йосипіва, Е.М. Каллугіна, М.В. Корнієнка, О.В. Котляра, В.В. Крикуна, С.О. Кузніченка, В.О. Кущенко, І.П. Марчука, І.І. Мусієнка, О.В. Негодчека, Ю.Б. Оболенського, Р.М. Опацького, В.І. Позняка, О.Ю. Прокопенка, Д.О. Пошатрука, О.І. Савченка, В.П. Сальнікова, Д.В. Сергієнка, В.М. Синенького, О.І. Тьорло, І.Ф. Хараберюша, І.М. Цимбалюка, О.С. Юніна, С.А. Ярового та ін.

Вченими розглядувались такі актуальні для правоохоронної діяльності проблеми, як: 1) нормативно-правові засади застосування та використання вогнепальної зброї працівниками міліції (поліції) під час ліквідації масових заворушень; 2) використання та застосування зброї та спеціальних засобів працівниками правоохоронних органів під час виконання службово-бойових завдань; 3) взаємодія Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України в разі ускладнення оперативної обстановки тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність широкого спектру різнопланових наукових публікацій, необхідно визнати існування деяких проблемних аспектів, пов'язаних із застосуванням спецтехніки Національної поліції під час ОГП та масових безпорядків: 1) відсутність (через складність проблеми) комплексного підходу до одноманітного застосування спецзасобів (водометів) під час забезпечення підрозділами поліції публічної безпеки; 2) нерозвиненість традицій вивчення зарубіжного досвіду забезпечення ними (спецзасобами – *уточнено нами.* – О.Я.) діяльності органів та підрозділів правопорядку України; 3) недостатньо активну імплементацію норм міжнародного поліцейського права і запровадження європейських стандартів правоохоронної діяльності щодо вдосконалення сучасної тактики ОГП із застосуванням водометів, низький рівень запровадження кращих практик правоохоронних органів країн Європи в діяльність української поліції.

Новизна та практичне значення роботи полягає в проведеному аналізі сучасних розробок вітчизняних та закордонних водометів, які знаходяться на озброєнні в правоохоронних органах різних країн; 2) у визначенні негативних аспектів та пробілів у чинному законодавстві, які потребують подальшого вдосконалення для ефективного використання вищезазначеного спецтранспорту під час припинення масових правопорушень.

Мета роботи полягає в: 1) актуалізації проблеми використання водометів підрозділами органів МВС та підрозділами Національної поліції під час припинення ними масових порушень громадського порядку; 2) проведенні аналізу тактико-технічних властивостей водомету як спецзасобу, який знаходиться на озброєнні правоохоронних органів; 3) визначенні умов його (водомету – *уточнено нами*) застосування та уточнення особливостей впливу на людину (групу людей).

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз історії створення та використання водометів як спецтехніки підрозділами міліції (поліції) свідчить, що вперше вона (спецтехніка) з'явилась у 30-х роках ХХ століття в Німеччині – у 1931 році спецавтомобіль-водомет виїхав на вулиці м. Берліна під час масових безпорядків. Прототип сучасного водомету представляв собою звичайну автоцистерну для поливання вулиць, яка мала вмонтовану башту. Цистерна вмщувала біля 5 000 літрів води і була поставлена на шасі п'ятитонної вантажівки «Мерседес-Бенц» [6]. Сам автомобіль мав литі кулезахисні шини.

Будова такого водомета не відрізнялась складними вузлами та деталями. Водяний насос під великим тиском подавав воду в лафетні стволи (брандспойти), які були встановлені на банях, що оберталися. Кабіна та башта захищались куленепробивними сталевими листами-ковпаками. Тиск води в 20 атмосфер був достатній, щоб збити людину з ніг і нанести травму.

Розвиток конструкторської думки змінював дизайн і функціональну будову водометів, вони все більше нагадували фортеці на колесах. В історії збереглися відомості про так званий американський «танк Томпсона» – у броньованому каркасі були навіть передбачені бійниці для обстрілу. Але провідними конструкторами все ж були в цій галузі спеціалісти Німеччини.

Водометне спорядження для таких спецавтомобілів поставляли цивільні фірми, які випускали поливально-мийні та пожежні автомобілі (наприклад, компанії «Метц» і «Майер»). Пізніше насос водомета став приводитися в дію автономним двигуном (щоб на ходу автомобіля не відбирав потужність основного двигуна), зі сторін автомобіля з'явилися форсунки, звідки теж бив струмінь води. За Інтернет-даними, у ФРН було побудовано стільки водометів (причому на різних шасі – Magirus, Mercedes, MAN, Bussing, Ford), що поліцейські поливали з них вулиці, допомагаючи дорожникам, перевозили питну воду для населення. Деякі списані автомобілі після перефарбування в червоний колір були перепрофільовані в пожежні [7].

Прикладами вдосконалення даного спецзасобу були такі моделі:

- німецькі Wasserwerfer (скорочено WaWe 9000, створені пожежною фірмою Ziegler, без бронезахисту, відеокамер, форсунок під днищем) та IFA G5 (1961 р.), Magirus Mercur (Німеччина, 1962 р.), броньований водомет Rosenbauer RWD 10 000 на шасі Mercedes з дистанційним керуванням за допомогою джойстика і кнопок на пульті (Німеччина, кінець 80-років ХХ століття, замовлення на цей спецтранспорт буди зроблені Алжиром і Чилі). Зараз фірмою Ziegler випускаються сучасні водомети з двигуном, який відповідає нормам Euro 4, розвиває потужність 390 к.с., екіпаж становить 5 осіб, об'єм водного бака – 9000 л. Ціна – мільйон євро;

- польський водомет Hydromil на базі вантажівки Star (1973 р.),

- броньовані водомети ізраїльської фірми Beit Alfa Technologies на базі повнопривідних грузовиків MAN або Mercedes Ахор турецького виробництва з забраними решітками; «водяна гармата» працює в трьох режимах – непереривному, короткими і довгими імпульсами. Вартість водомету Ахор складає 11 млн рублів (біля \$420 000);

- у Чехії несуть службу водомети на базі броньованої «Татри»;

- в Австрії водомети встановлені на перероблених моделях «Сканії»;

- у Франції для цієї мети застосовуються автомобілі марки «Мерседес»;

- у Голландії обладнання водометів встановлено на автомобілі «Terberg» на агрегатах «Volvo FH»;

- в канадському місті Онтаріо для переобладнання під водомети використовують аеродромний транспортний засіб «Oshkosh» та ін.

Разом із цистерною з водою з'явилися також баки з піноутворювачами (для гасіння горючої суміші з допомогою форсунок під шасі спецтранспорту), фарбниками води (наприклад, синього чи оранжевого кольорів) та ірригантами (сльозогінним газом, перцевим аерозолем – *уточнено нами.* – О.Я.), які додаються у воду для покращення ефекту. Газ може також розпилюватися й з форсунок збоку по бортах спецавтомобіля. На вікнах автомобіля з'явилися в металічних захисних щитах щілини замість відкритих вікон чи стали закривалися металевою сіткою. Перед бампером почали монтувати «бульдозерний» відвал, який дозволяв руйнувати барикади, а на даху з'явилися відеокамери (дозволяли записувати процес «заспокоєння» та виявляти підбурювачів [7].

Варто зазначити, що в Радянському Союзі даний вид спецтехніки був малопопулярним. У крайніх випадках для таких цілей використовувались пожежні транспортні засоби на базі автомобілів МАЗ-205, Урал та ЗіЛ [8].

Існуючі до відновлення незалежності України водомети на базі цивільних пожежних машин не були досконалим спецзасобом для боротьби з масовими правопорушниками (не могли на ходу вступати в хід дій під час проведення спецоперації, кабіна та цистерна були слабо захищені від каміння, вогню, що призводило до травмування обслуговуючого персоналу, тощо). На той час керівництво МВС СРСР прийняло рішення закупити у Польщі партію «хідромілів» (польський варіант спецавтомобіля-водомета). Але у зв'язку зі значною вагою цього водомета, його низькою маневреністю та слабкою помпою (привід від автономного чотирьохциліндрового двигуна видавав 26 л/с) було вирішено налагодити в Україні власне виробництво спецавтомобілів-водометів.

Перший водомет, котрий почали будувати в колишньому ВНДІ спецтехніки МВС Російської федерації (зараз – НВО «Спецтехніка і зв'язок»), називався «Тайфун-К» і базувався на шасі МАЗ ракетоносця «Ураган» (середина 90-х років ХХ століття, виробництво Білорусії).

Згодом було створено водомет «Лавина» на базі шасі БАЗ та «Лавина-М» (1994 р.), які для приводу ходової частини мали два двигуни КамАЗ, для приводу мотопомпи передбачено окремий двигун ЗіЛ, кабіна для захисту особового складу зварена із броньованої сталі (позитивний момент у порівнянні із закордонними аналогами), високманеврений транспортний засіб, об'єм цистерни – 8–10 тисяч літрів води.

У моделі спецзасобу «Лавина-М» перед бампером розміщувався відвал, на даху – два трьохствольних гранатомета (стріляли світлозвучовими гранатами або із сльозоточивим газом «Черемуха»), по бортах – три системи відстрілу боєприпасів (газових або з резиновими кулями). У задню частину автомобіля вмонтовано установки для димової завіси, а по периметру викидався «газовий захист», який окутував машину в радіусі 2,5 м. Муромський радіозавод надав гучну установку СГУ-500 потужністю 500 ват.

На озброєнні російського МВС знаходяться нові водомети «Лавина-Ураган» для розгону демонстрацій (більш маневрені та ремонтпридатні). Спецавтомобіль має вікна з решітками, на даху два стволи з прожекторами і відеокамерами, на передній частині автомобіля – ще два стволи і ніж-відвал з гідроприводом. Водомет побудовано на «крановому» шасі Урал-532365 з двигуном ЯМЗ-7601 (300 к.с.) і кабіною, яка винесена вперед. Довжина транспортного засобу «Лавина» – 9,9 м, ширина майже стандартна – 2,5 м для сучасних вулиць. Водомет обладнаний цистерною об'ємом 9000 л, баками для фарбника, піноутворювача і сльозогінного газу, також змонтовано пожежний насос НПЦ-60/100 з приводом від автономного двигуна ЯМЗ-236, встановлено чотири ствола не з ручним, а з «кнопковим» приводом; заброньовано кабіну за класом захисту 2а (від мисливської рушниці).

Недоліками цієї конструкції є: 1) відкритий (зокрема, для бунтівників) доступ до приводу насоса, обладнаний зручною площадкою; 2) низька якість виконання кузова, грубий інтер'єр кабіни (багаточисельні блоки і пульти нагромаджені один на одного, ворсиста оббивка відстає від металічних частин). Вартість водомету «Лавина-Ураган» – 9 млн рублів (біля \$350 000).

Розробка сучасного водомета «Цунамі» здійснена й білоруськими спеціалістами для потреб внутрішніх військ. Зібрано спеціальний автомобіль на підприємстві «Белкоммунмаш», який спеціалізується на виробництві тролейбусів. Повна назва машини – автоцистерна спеціальна АЦС-40 «Цунамі». У Білорусії вони перебувають

на озброєнні внутрішніх військ МВС. Перший такий спецавтомобіль зійшов із конвейера у 2006 році [9].

Базовим шасі для «Цунамі» вибрано двохвісний вантажний автомобіль МАЗ із двигуном потужністю 230 к.с. Робочий об'єм цистерни для води – 7 000 літрів. Якщо не враховувати сітчастого відвалу, то спеціальне обладнання в «Цунамі» таке ж, як і в звичайної пожежної автоцистерни – лафетний ствол і пожежний насос продуктивністю 20 літрів у секунду. Дальність дії водної струї автоцистерни – 50 м.

Масивна решітка на бампері, стволи-лафети, які закриті брезентом, здатні повертатися під різними кутами. Зверху автомобіля встановлено прожектор, а також проблисковий маячок синього кольору.

Органи керування (кнопки на пульті) розміщені в кабіні. Бойовий розрахунок машини всього дві особи – водій та оператор, у службові задачі якого входить не тільки спрямовувати струмінь води, а й зробити це з необхідною точністю. Демонстрація дії «Цунамі» проводилась під час «показових виступів» – струмінь буквально розрізає простір, може запросто відкинути людину на декілька метрів назад, збити з ніг.

Призначення «Цунамі», за поясненнями спеціалістів, – за великим рахунком профілактичне: 1) використання на футбольних матчах під час припинення бійок футбольних фанатів; 2) подавлення масових безпорядків у виправних колоніях; 3) використання водометів для боротьби із масовими порушеннями громадського порядку.

Під час заворушень, які супроводжували «оранжеву революцію» в Києві та деяких інших містах, з'явилися для ОГП вітчизняні водомети: 1) з кузовом сірого кольору – на базі КраЗів (модель АВС-30, один ствол з ручним управлінням) і 2) з кузовом синього кольору – на базі шасі Камаза (модель АВС-40, обладнана відвалом, відкидними щитами по боках для захисту працівників-правоохоронців). Поставляло їх КБ Пожспецмаш (колишній завод Пожмашина) з міста Прилуки. Прототипом послужив польський водомет Tajfun, який у свій час було створено на базі французького шасі Renault Kerax (польський завод ISS).

В Україні останнім часом водомети як запобіжний профілактичний засіб було також передбачено для використання під час проведення чемпіонату Європи з футболу Євро-2012 (м. Київ, фан-зона НСК Олімпійський, 7 одиниць техніки).

Водомети (автомобілі з пожежним лафетним стволом) за робочого тиску води 6–8 атмосфер та відстані застосування до 55–75 м є досить ефективним засобом протидії саме масовим заворушенням. Наявність водомета здійснює значний психологічний вплив на порушників, водночас струмінь води не завдає тяжких тілесних ушкоджень мітингувальнику. Значно підвищує ефективність використання водомета додавання до води сльозогінної речовини. Ця рідина впливає тільки на тих осіб, проти кого вона була застосована, і не діє на інших людей-спостерігачів [2].

Вважаємо, що використання водометів є більш «демократичним» способом впливу на порушників під час масових безпорядків, ніж застосування кийків, гумових куль та електрошокерів. Порушник, який потрапив під дію водомета, відчувається дискомфортно в мокрому одязі після дії струменя води високого тиску.

Тактика використання водометів. Водомети є на озброєнні правоохоронних органів багатьох країн, їх застосування чітко регламентоване законодавством, адже загалом використання такої спецтехніки може бути небезпечним.

Один із перших досвідів застосування «водометної технології» в БРСР датується 1977 роком: в одній із колоній Орші ув'язнені підняли бунт, захопили заручників і забарикадувалися у вантажівці. Колонія розміщувалася в зоні відповідальності

батальйону внутрішніх військ. Начальник штабу майор Карагулько наказав доставити пожежну машину і буквально збив злочинців водним струменем. Цього офіцера-правоохоронця можна вважати автором водного ноу-хау як спецзасобу в діяльності ВВ МВС [6].

Таблиця 1

Порівняльні характеристики технічних параметрів сучасних водометів [7]

Паспортні технічні дані						
Модель	RWD 10000	Лавина (Лавина-М)	Лавина-Ураган	RCU 6000-1 RU	ABC-30	ABC-40
Рік випуску (орієнтовно)	1990	1994	2006	2006	2003	2004
Країна	Австрія	Росія	Росія	Ізраїль	Україна	Україна
Виробник	Rosenbauer	Дмитровський завод МВС	Варгашинський завод ППО	Beit Alfa Technologies	Пож-спец-маш	Пож-спец-маш
Колісна формула	6x6 або 6x4	8x8	8x8	4x4	6x6	6x6
Шасі	Mercedes SK 2629	БАЗ-6953	Урал-53236	Mercedes Axor 1828	КрАЗ-63221	КАМАЗ-43118
Об'єм цистерни для води, л	10000	7500 (10000)	9000	6000	7000	6000
Резервуари для активних составів	є	є	є	є	є	є
для фарбувальної речовини	є	є	є	є	є	є
Насосна установка, привод	автономний, Mercedes	автономний, ЗіЛ	автономний, ЯМЗ	автономний	автономний	автономний
Продуктивність, л/сек	40	40	60	46	60	40
Кількість лафетних стволів	5	4	4	2	1	2
Максимальна дальність «стрільби», м	60	60	60	60	60	50
Броньовані кабіни	є	є	є	є	є	є
Система відео-спостереження	є	немає (є)	є	є	є	є
Система пожежога-сіння	є	немає (є)	є	є	є	є

В українському законодавстві норми, в котрих прописана технологія застосування водометів для розгону демонстрантів за масових безпорядків, наводяться у статті 45 Закону України «Про Національну поліцію» [3] та статті 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» [4]. Так, п. 9) Закону України «Про Національну поліцію» передбачено застосування *водометів, бронемашин* та інших спеціальних транспортних засобів для: а) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; б) відбиття групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей; в) примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського зупинитися; г) затримання озброєної особи, яка підозрюється у вчиненні злочину [3].

Разом із тим у вітчизняному законодавстві немає чітко виписаних норм застосування водометів проти мирних громадян-демонстрантів. У порівнянні з інструкцією для працівників ДСНС України щодо використання водометів під час гасіння пожеж для підрозділів поліції (Національної гвардії) така чітка правова база застосування цих спеціальних засобів відсутня. Так, згідно з існуючими загальними підходами (нормами) та усталеними правовими звичаями у вітчизняному законодавстві щодо використання спецзасобів існує певна процедура застосування водометів: робиться попереджувальне оголошення про їх застосування, проводиться попереджувальний залп, а вже після цього – спецтехніка застосовується проти натовпу (як правило, тільки у тих випадках, коли є загроза захоплення держустанов, місць відбування чи виконання покарань тощо). Крім того, є встановлені обмеження для застосування спецзасобів: не можна використовувати водомети проти неповнолітніх, інвалідів, вагітних жінок [3; 4; 5; 7].

Відповідальність за рішення про застосування спеціального засобу бере посадова особа, яка відповідальна за забезпечення громадського порядку, або керівник конкретної операції (керівник управління МВС України в даному регіоні).

Особливістю застосування водометів є те, що в деяких випадках вода в них може підфарбовуватися для позначення осіб, які брали участь у демонстрації, або добавлятися сльозогінні речовини. На нашу думку, треба на законодавчому рівні прописати відповідну норму щодо використання відповідної фарби (за хімічним складом), оскільки в окремих осіб може бути на неї алергія, а майже третій громадянин України страждає на таке захворювання [10]. Використовувати водомети доцільно перш за все під час проведення спецоперації проти організованих злочинних угруповань та екстремальних ситуацій порушення громадського порядку, при цьому існують визначені на законодавчому рівні заборони щодо їх застосування поліцейськими: а) застосовувати водомети за температури повітря нижче +10°C; б) під час застосування засобів, споряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії, здійснювати прицільну стрільбу по людях, повторне застосування їх у межах зони ураження в період дії цих речовин. Допустимі параметри спеціальних засобів у частині їх фізичного, хімічного та іншого впливу на організм людини визначаються уповноваженими органами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

Висновки. Провівши аналіз тактико-технічних властивостей водометів, які знаходяться на озброєнні органів та підрозділів МВС України, порівнявши їх зі спецзасобами в інших країнах світу, зробимо деякі узагальнення.

Застосування спеціальних засобів (водометів) під час масових заворушень або групових порушень громадського порядку є дієвим способом впливу на правопорушників і має певні переваги перед іншими спеціальними засобами.

Позитивними особливостями цього виду спеціальних засобів є те, що вони: 1) дозволяють уникнути прямого фізичного контакту правоохоронців та агресив-

ного натовпу і тим самим можуть запобігти травмуванню та загибелі як працівників поліції, так і громадян; 2) забезпечують активний вплив правоохоронців практично на значну частину правопорушників у натовпі, таким чином спрямовуючи його рух згідно із задумом проведення спеціальної операції.

Недоліками водомету як спецзасобу є: 1) спецзасіб неможливо використовувати за температури нижче +10°C [3]; 2) значна витрата води (від 19 до 66 л за секунду залежно від насадок) дає можливість безперервного використання водомета протягом короткого часу – 5–7 хв. У зв'язку з цим потрібно мати значні резерви води або її джерела поповнення для оперативного заповнення пустих (використаних) цистерн, що в умовах масових заворушень та міської забудови може стати істотною проблемою. Це може спричинити одноразове застосування таких спеціальних засобів, тим самим знизивши їх загальну ефективність під час припинення масових безпорядків [2].

Таким чином, ураховуючи розглянуті різнобічні аспекти піднятої проблеми, на нашу думку, вимагають подальшої розробки правових норм та обґрунтування науково-методичного апарату щодо ефективного застосування раціональних тактичних схем використання водометів під час припинення масових заворушень (групових порушень громадського порядку) залежно від наявних метеорологічних умов та топографічної обстановки місцевості в районі проведення відповідної спеціальної операції.

Вважаємо, що дані напрями можуть бути актуальним науковим завданням для дослідників проблем правоохоронної діяльності та стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року (із змінами і доповненнями, внесеними Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/201). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html (дата звернення: 15.10.2020).
2. Черкашин С.Д. Аналіз впливових властивостей різних видів спеціальних засобів, що зумовлюють доцільність їх застосування під час припинення масових заворушень. *Честь і закон*. 2011. № 2. С. 131–136. URL: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Chiz/2011_2/11hsdpmz.pdf (дата звернення: 15.10.2020).
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 03.07.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 15.10.2020).
4. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1993 року № 3352-XII (станом на 11.09.2020 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3352-12/page> (дата звернення: 14.10.2020).
5. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1024. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1024-2017-%D0%BF> (дата звернення: 15.10.2020).
6. Вооружились водометами. URL: <http://www.nv-online.info/by/352/society/58043> (дата звернення: 15.10.2020).
7. Лапшин Ф. Водометы для ОМОНа. URL: <http://trucks.autoreview.ru/archive/2007/02/vodomet/> (дата звернення: 15.10.2020).
8. Вайда Т.С. Вітчизняний досвід та проблеми використання правоохоронними органами України водометів, установлених на базі шасі транспортних засобів. *Наукове забезпечення діяльності внутрішніх військ МВС України* : збірник тез доповідей

У науково-практичній конференції, м. Харків, 28 березня 2013 р. Секція 2. «Актуальні проблеми технічного забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку». Харків : Акад. внутрішніх військ МВС України, 2013. С. 116–117.

9. Спеціальний автомобіль «Цунамі». URL: <http://www.belaruspartisan.org/life/227913/> (дата звернення: 15.10.2020).

10. Москаль Г. Використання водометів проти демонстрантів в Україні є незаконним. URL: <http://www.nso.org.ua/ua/news/9224> (дата звернення: 15.10.2020).

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.19>

ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРИ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Арешонков Віталій Володимирович,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності
(Навчально-науковий інститут № 1
Національної академії
внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

Стаття присвячена визначенню структури техніко-криміналістичних досліджень як цілісної категорії криміналістичної техніки. У ній підкреслюється, що з'ясування структури техніко-криміналістичних досліджень є важливим не тільки з наукової точки зору, а й і з практичної, оскільки сприяє чіткому розумінню всіма учасниками кримінального провадження існуючих елементів досліджень цього різновиду, а також їх взаємозв'язку.

Сформульовано точку зору, що систему техніко-криміналістичних досліджень складають такі різновиди: пошук об'єктів дослідження в ході слідчих (розшукових) дій, огляд об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій, попереднє дослідження об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій або поза ними, перевірка об'єктів за криміналістичними обліками, проведення криміналістичних експертиз.

Констатовано, що техніко-криміналістичні дослідження як елемент змісту досудового розслідування є складною структурою окремих частин, які у теорії необхідно розглядати як ієрархічну конструкцію взаємопов'язаних елементів вищих і нижчих порядків (види, підвиди, типи), у якій елементи вищого порядку зумовлюють елементи нижчого порядку. Запропоновано за видами техніко-криміналістичні дослідження розподіляти на доекспертні та експертні.

У статті досліджено точки зору науковців щодо критеріїв віднесення експертиз до підвиду криміналістичних. На цій основі сформульовано позицію щодо правової регламентації криміналістичних експертиз, критерієм виділення яких є спеціальні криміналістичні знання. Наголошується, що проблема щодо невідповідності між описом у криміналістичній теорії та динамічним нормативним удосконаленням системи криміналістичних експертиз має вирішуватися шляхом внесення відповідних доповнень до розділу криміналістичної техніки у підручниках, навчальних посібниках,

монографіях, інших працях теоретичного характеру. З метою уникнення постійних доповнень і перевидань наукової та навчальної літератури у змісті останньої доцільно виписати основні засади визнання певних наукових знань спеціальними криміналістичними, а окремі судові експертизи – криміналістичними.

Ключові слова: криміналістична техніка, техніко-криміналістичні дослідження, структура досліджень, криміналістичні експертизи, доекспертні дослідження.

ON THE STRUCTURE OF TECHNICAL-FORENSIC RESEARCH

Areshonkov Vitaly Vladimirovich,
Candidate of Law Sciences,
Senior Researcher,
Leading Researcher of the Scientific
Laboratory on the Problems
of Combating Crime
(Educational and Scientific Institute № 1
of the National Academy
of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the definition of the structure of technical-forensic research as an integral category of forensic equipment. It emphasizes that clarifying the structure of technical-forensic research is important not only from a scientific point of view, but also from a practical point of view, as it contributes to a clear understanding by all participants in criminal proceedings of existing elements of this type of research and their relationship.

The point of view is formulated that the system of technical and criminological researches consists of such varieties as: search of objects of research during investigative (search) actions, inspection of objects during investigative (search) actions, preliminary research of objects during investigative (search) actions or outside them, inspection of objects according to forensic records, conducting forensic examinations. It is stated that technical-forensic research as an element of the content of pre-trial investigation is a complex structure of individual parts, which in theory should be considered as a hierarchical structure of interconnected elements of higher and lower orders – species, subspecies, types in which higher order elements determine lower order elements.

It is proposed to divide the type of technical-forensic research into pre-expert and expert. The article also examines the views of scientists on the criteria for classifying examinations as a subspecies of forensics. On this basis, a position is formulated on the legal regulation of forensic examinations, the criterion for which is special forensic knowledge.

In addition, it is emphasized that the problem of inconsistency between the description in forensic theory and the dynamic regulatory improvement of forensic system should be addressed by making appropriate additions to the section forensic techniques in textbooks, manuals, monographs and other theoretical works. At the same time, in order to avoid constant additions and reprints of scientific and educational literature, in the content of the latter it is advisable to write the basic principles of recognition of certain scientific knowledge as special forensic, and some forensic examinations – criminalistic.

Key words: forensic technique, technical-forensic research, research structure, forensic examinations, pre-expert research.

При вивченні будь-якого об'єкту, який складається з певної множини елементів, важливо встановити взаємозв'язок і взаєморозміщення існуючих складників єдиного

цілого, тобто визначити структуру досліджуваного об'єкту. Тільки так можна з'ясувати сутність того, що вивчається, і здійснити повне та комплексне його дослідження.

З'ясування структури техніко-криміналістичних досліджень є важливим не тільки з наукової точки зору, а й і з практичної, оскільки сприяє чіткому розумінню усіма учасниками кримінального провадження існуючих елементів досліджень цього різновиду, а також їх взаємозв'язку. Це дозволяє максимально ефективно використовувати можливості техніко-криміналістичних досліджень при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Теоретичні питання окремих різновидів техніко-криміналістичних досліджень вивчали науковці П.Д. Біленчук, Є.М. Блажівський, М.Ю. Будзієвський, Є.П. Бурдоль, І.В. Гора, А.В. Іщенко, В.А. Журавель, В.О. Комаха, В.О. Коновалова, В.В. Пясковський, О.Р. Росинська, М.В. Салтєвський, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, А.П. Шеремет та інші.

Необхідно констатувати, що структура техніко-криміналістичних досліджень вченими-криміналістами не досліджувалася. Насамперед це пов'язано з тим, що для криміналістичної науки така цілісна категорія як техніко-криміналістичні дослідження є новою, саме тому комплексно раніше не вивчалася. У зв'язку з цим здійснення вказаного наукового дослідження є необхідним і своєчасним для подальшого розвитку криміналістичної доктрини та удосконалення практики кримінального провадження.

Метою статті є визначення структури техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні кримінальних правопорушень. Згідно із запропонованою нами загальною концепцією щодо існування техніко-криміналістичних досліджень як цілісної категорії криміналістичної техніки для досягнення їх мети можуть проводитися такі їх різновиди:

- 1) пошук об'єктів дослідження в ході слідчих (розшукових) дій;
- 2) огляд об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій;
- 3) попереднє дослідження об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій або поза ними;
- 4) перевірка об'єктів за криміналістичними обліками;
- 5) проведення криміналістичних експертиз.

Кожен із наведених різновидів техніко-криміналістичного дослідження має свій зміст і завдання, може мати місце на різних стадіях кримінального провадження або взагалі бути відсутнім у конкретному кримінальному провадженні. Їх сукупність, на наше переконання, і складає систему техніко-криміналістичних досліджень.

У структурі техніко-криміналістичних досліджень можна виокремити такі структурні елементи: види, підвиди та типи. Останні з них складають ієрархічну систему, у якій елементи вищого порядку зумовлюють елементи нижчого порядку техніко-криміналістичних досліджень. Вивчення сутності техніко-криміналістичних досліджень (пошук об'єктів, огляд об'єкту, попереднє дослідження, перевірка за обліками, експертиза) з позиції їх правового регулювання, участі у їх проведенні уповноважених суб'єктів, які володіють спеціальними криміналістичними знаннями, використання криміналістичних засобів і методик дозволяють розділити їх систему на два види: *доекспертні та експертні*.

Доекспертний вид техніко-кримінального дослідження включає такі *підвиди досліджень*: пошук об'єктів дослідження в ході слідчих (розшукових) дій; огляд об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій; попереднє дослідження об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій або поза ними; перевірка об'єктів за криміналістичними обліками. Експертний вид техніко-кримінального дослідження включає такий *підвид* як криміналістичні експертизи.

Згідно Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Мін'юсту від 08.10.1998 № 53/5, до криміна-

лістичних експертиз відносяться такі різновиди: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних із одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин і виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів із них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв і спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна [1].

Кожен окремий напрям судово-експертного дослідження в межах нашої концепції ієрархічної будови системи техніко-криміналістичних досліджень є окремим елементом нижчого відносно підвиду порядку – *типом*. Тому умовно можна зазначити, що всі експертні дослідження, призначені у різних кримінальних провадженнях, але які мають однаковий предмет дослідження (наприклад, сліди пострілу), типізовані в експертизі зброї та слідів і обставин її використання, тобто відносяться до одного й того ж типу. При цьому для таких техніко-криміналістичних досліджень визначено вид – експертне дослідження, підвид – криміналістична експертиза, тип – експертиза зброї та слідів і обставин її використання.

Незважаючи на чітке нормативне визначення підвидів криміналістичних експертиз, у науці немає єдності поглядів щодо їх переліку. Так, М.В. Салтевський у своїх працях до криміналістичних експертиз відносить почеркознавчу, авторознавчу, технічну експертизу документів, трасологічну, портретну, відеофоноскопічну, фототехнічну, балістичну, експертизу холодної зброї, вибухових пристроїв і продуктів вибуху, ідентифікацію особи за ознаками зовнішності, експертизу матеріалів, речовин і виробів, ґрунтознавчу, експертизу електронно-обчислювальної техніки і програмних продуктів, а також мінералогічну [2, с. 329–330].

Необхідно зазначити, що визначеної вченим мінералогічної експертизи взагалі немає серед нормативно визначених різновидів судових експертиз, а згідно Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень мінерали досліджуються лише при проведенні експертизи об'єктів ґрунтового-мінерального походження. У той же час експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів укладачами Інструкції віднесена до складу інженерно-технічних експертиз.

А.П. Шеремет до криміналістичних експертиз відносить дактилоскопічну, трасологічну, холодної зброї, почеркознавчу, авторознавчу, балістичну, техніко-криміналістичних досліджень документів, ідентифікацію особи за ознаками зовнішності, комплексного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводять [3, с. 321]. У визначеному А.П. Шереметом переліку незрозумілим є виділення в окремий вид комплексної експертизи транспортних засобів і документів, що їх супроводять, оскільки за такого підходу необхідно перелічити й інші можливі варіанти призначення комплексних експертиз під час досудового розслідування.

Іншим недоліком визначеного А.П. Шереметом підходу є звуження кола криміналістичних експертиз за рахунок введення поняття «спеціальні експертизи». До них науковець відносить усі різновиди експертизи матеріалів, речовин і виробів (скла, кераміки, ґрунтів, наркотиків, психотропів, полімерів, пластмас, металів тощо), подаючи їх у якості окремих видів експертних досліджень [3, с. 322].

В.В. Тіщенко, Л.І. Аркуша, В.М. Плахотіна серед криміналістичних експертиз виділяли почеркознавчу, технічну експертизу документів, трасологічну, в тому числі дактилоскопічну та транспортно-трасологічну, експертизи з визначення джерела походження конкретних предметів шляхом ідентифікації, наприклад штампів верстату за особливостями його відбитків на виробках, встановлення цілого за частинами тощо [4, с. 174–175].

Аналізуючи наведений перелік та співставляючи його із визначеним у Інструкції, можна дійти висновку, що В.В. Тіщенко, Л.І. Аркуша, В.М. Плахотіна до криміналістичних експертиз відносять лише три: почеркознавчу, технічну експертизу документів і трасологічну. Остання згідно Інструкції включає в себе 12 підвидів, серед яких і визначені науковцями.

В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель, окрім трьох, визначених В.В. Тіщенко, Л.І. Аркушею, В.М. Плахотіною, вказують на наявність ще однієї – судово-балістичної [5, с. 259]. Наведені позиції провідних учених-криміналістів засвідчили відсутність єдиного уявлення щодо переліку підвидів криміналістичних експертиз.

Цікавим є той факт, що у жодній із аналізованих наукових праць ми не знайшли вказівки на віднесення методу генотипоскопії в біологічній експертизі (ДНК-аналіз) людини до сфери криміналістичних. Хоча останніми роками все частіше саме завдяки такому виду дослідження розкриваються найбільш резонансні злочини у світі та Україні, зокрема вбивство українського добровольця чеченського походження Аміни Окуєвої, журналіста Павла Шеремета, підрих електроопори у Херсонській області тощо.

З викладеного логічним постає питання щодо визначення критерію віднесення тих чи інших експертиз до типів криміналістичного підвиду експертного виду техніко-криміналістичного дослідження. Нагадаємо, що Інструкція передбачає й інші види експертиз, зокрема :інженерно-технічну, економічну; товарознавчу; експертизу у сфері інтелектуальної власності та інші, кожна з яких має свої різновиди. У той же час найбільш динамічно розвиваються саме криміналістичні, перелік яких постійного розширюється.

О.Р. Росинська зазначає, що згідно методологічної функції теорії судової експертології рід або вид судової експертизи можна вважати сформованим, коли чітко визначено його предмет, зафіксовано коло досліджуваних об'єктів, сформульовано основні завдання, розроблені методичні підходи (а в ідеалі – методики) експертного дослідження [6, с. 3]. Продовжуючи її думки, Н.С. Неретина визначила такі критерії виду судових експертиз [7, с. 27]:

- 1) поява нових об'єктів судових експертиз;
- 2) поява нових методів дослідження;
- 3) формування експертизи з новим предметом;
- 4) поява нових експертних завдань.

У результаті розгляду наведених позицій можна підсумувати, що перераховані фактори, зокрема об'єкти, методи, предмет та експертні завдання, безумовно вплинули на появу та подальший розвиток криміналістичного підвиду експертних досліджень.

Рушійною силою постійного включення нових різновидів експертиз до розряду криміналістичних є саме спеціальні криміналістичні знання. Останні є критерієм віднесення судових експертиз до криміналістичного підвиду. Спеціальні криміналістичні знання були розроблені та систематизовані під час розвитку криміналістичної доктрини та практики кримінального провадження. Спеціальні криміналістичні знання є продуктом становлення криміналістичної сфери в частині теорії, законодавства та практичної діяльності. Саме цим спеціальні криміналістичні знання відрізня-

ються від інших спеціальних знань – медичних, економічних, технічних, екологічних тощо. Відповідно і криміналістичні експертизи відокремлюються від інших підвидів експертиз з огляду на використання спеціальних криміналістичних знань.

Попри певну простоту та абстрактність критерій «спеціальні криміналістичні знання» є універсальним і неспростовним, оскільки важко поставити під сумнів багаторічну генезу спеціальних криміналістичних знань у вітчизняній криміналістиці. Цей критерій для виділення криміналістичних експертиз можна визнати актуальним протягом тривалого часу розвитку криміналістики. Він залишається незмінним принаймні з радянського періоду, за часів якого також безпомилково можна було б визначити судові експертизи криміналістичними за критерієм спеціальних криміналістичних знань.

Щодо виокремлення криміналістичних експертиз в інших державах, то цікавим є той факт, що, наприклад, у Словаччині виділяють криміналістичні експертизи, де приблизно нараховується 18 спеціалізацій [8, с. 36]. Також досить розділеним за основними спеціальностями, деякі з яких розподіляються за галузями, є Центральний реєстр експертів у Чехії [9, с. 38].

Зовсім інший підхід використовується у США, де криміналістичні експертизи не виокремлюються, а існує розподіл на розслідування на місці події (*crime scene investigation*) та судові експертизи (*forensic science*) [10, с. 25]. Останні розуміються як будь-які експертні наукові дослідження, що застосовуються для цілей правосуддя, у тому числі кримінального правосуддя. Тобто в американській юридичній системі окремо не виділяються криміналістичні експертизи та незалежно від області спеціальних знань (медичні, фізичні, біологічні, соціологічні, психологічні тощо). Необхідні судові експертизи успішно проводяться у царині кримінального правосуддя. Таким чином, криміналістична сфера експертних досліджень чітко не окреслюється та залишається «відкритою», потенціальною для охоплення інших судових експертиз [11, с. 6–7].

Якщо використовувати цей підхід щодо визначення системи криміналістичних експертиз, то закономірно, що критерієм віднесення експертного дослідження до підвиду криміналістичних експертиз є спрямованість на вирішення завдань, які ставляться перед вказаним видом техніко-криміналістичних досліджень. У випадку проведення експертизи для встановлення фактичної інформації про кримінальне правопорушення чи одержання доказів будь-яка експертиза може вважатися криміналістичною. Наприклад, товарознавча експертиза згідно Інструкції є самостійним видом експертиз, тобто формально не є криміналістичною. Водночас вона обов'язково призначається під час досудового розслідування у злочинах проти власності, що є необхідною умовою для правильної кваліфікації вчиненого суспільно-небезпечного діяння, що зумовлює її іменування саме криміналістичною.

Окреслений сучасний «американський» розподіл спеціальних досліджень у кримінальному провадженні є менш формалізованим і зумовлюється відсутністю криміналістики як окремої галузі наукових знань у цій державі. Його використання в національній правовій системі та практиці правозастосування сприяло б усуненню неузгодженостей («розриву») між криміналістичною теорією та практикою кримінального провадження з приводу системи криміналістичних експертиз. Проте з урахуванням вітчизняного шляху наукових криміналістичних досліджень, отримання наукових результатів щодо спеціальних криміналістичних знань, доктринальних напрацювань стосовно виокремлення галузей криміналістичних знань представникам криміналістичної науки та прикладної сфери важко буде швидко сприйняти та адаптуватися до розподілу судових експертиз без застосування криміналістичного критерію.

Можливо, у майбутньому вітчизняна система судових експертиз буде позбавлена криміналістичної характеристики, але нині визначення та унормування саме криміналістичних експертиз сприяє належній підготовці та проведенню таких експертиз, ефективності одержання доказової інформації відносно обставин вчиненого кримінального правопорушення. Тому ми підтримуємо чинну правову регламентацію криміналістичних експертиз, критерієм виділення яких є спеціальні криміналістичні знання.

Проблема щодо невідповідності між описом у криміналістичній теорії та динамічним нормативним удосконаленням системи криміналістичних експертиз має вирішуватися шляхом внесення відповідних доповнень до розділу криміналістичної техніки у підручниках, навчальних посібниках, монографіях, інших працях теоретичного характеру. З метою уникнення постійних доповнень і перевидань наукової та навчальної літератури у змісті останньої доцільно виписати основні засади визнання певних наукових знань спеціальними криміналістичними, а окремі судові експертизи – криміналістичними. Це забезпечить непотрібність безперервного доповнення криміналістичної літератури та необґрунтоване збільшення її обсягу.

Як вже зазначалося, окрім експертного, доекспертний вид техніко-криміналістичних досліджень також поділяється на підвиди, якими є пошук слідів злочину в ході слідчої дії, огляд об'єктів, попереднє дослідження в ході слідчої дії, перевірка об'єктів за криміналістичними обліками.

Підвиди доекспертного виду розподіляються та відповідні типи техніко-криміналістичних досліджень. Наприклад, залежно від галузі криміналістичної техніки та безпосереднього об'єкта дослідження такі підвиди як пошук, огляд і попереднє дослідження об'єкта можуть диференціюватися на такі типи: пошук, огляд, попереднє дослідження вогнепальної зброї, боєприпасів, слідів пострілу, холодної зброї, слідів рук, документів, матеріалів, речовин і виробів тощо.

Такий підвид як перевірка об'єкта за криміналістичними обліками включає типи техніко-криміналістичних досліджень, якими є перевірки за такими обліками: трасологічним; дактилоскопічним; балістичним; холодної зброї; грошових знаків, бланків документів, цінних паперів і пластикових платіжних карток; осіб за ознаками зовнішності; вибухотехнічним; пожежо-технічним; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; генетичних ознак людини; записів голосів та мовлення осіб; ідентифікаційних позначень транспортних засобів і реквізитів документів (підписів, печаток, штампів); матеріалів, речовин і виробів [12].

Можна зробити такі висновки:

Техніко-криміналістичне дослідження як елемент змісту досудового розслідування є складною структурою окремих частин, які у теорії слід розглядати як ієрархічну конструкцію взаємопов'язаних елементів вищих і нижчих порядків – *види, підвиди, типи*.

Вивчення сутності техніко-криміналістичних досліджень з позиції їх правового регулювання, участі у їх проведенні уповноважених суб'єктів, які володіють спеціальними криміналістичними знаннями, використання криміналістичних засобів і методик дозволяє розділити їх систему на два види: *доекспертні та експертні*.

Доекспертний вид техніко-кримінального дослідження включає такі *підвиди досліджень*: пошук об'єктів дослідження в ході слідчих (розшукових) дій; огляд об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій; попереднє дослідження об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій або поза ними; перевірка об'єктів за криміналістичними обліками. У свою чергу експертний вид техніко-кримінального дослідження включає такий *підвид* як криміналістичні експертизи.

Список використаних джерел:

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // *Верховна Рада України*. Офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/ed20190222> (дата звернення: 21.10.2020).
2. Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.
3. Шеремет А.П. Криміналістика : навч. пос. 2-ге вид. К. : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
4. Тищенко В.В., Аркуша Л.І., Плахотіна В.М. Криміналістика : навч.-метод. посібник. Вид. четверте. Одеса : Фенікс, 2013. 338 с.
5. Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та інші. Криміналістика : Підручник / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2008. 464 с.
6. Россинская Е.Р. Новые роды и виды судебных экспертиз: генезис, проблемы, перспективы. Судебная экспертиза: методологические, правовые и организационные проблемы новых родов (видов) судебных экспертиз : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 15-16 января 2014 года). М., 2014. С. 3-7.
7. Неретина Н.С. Алгоритм формирования и развития новых родов и видов судебных экспертиз. Судебная экспертиза. 2015. № 2(42). С. 27-34.
8. Крайник В., Крайникова М. О проблемах подготовки судебных (криминалистических) экспертов в Словакии. Эксперт-криминалист. 2013. № 2. С. 36-37.
9. Оверчук Д.С. Анализ правовых основ функционирования судебно-экспертной системы Чешской Республики. Эксперт-криминалист. 2013. № 2. С. 37-40.
10. Barry A.J. Fisher, David R. Fisher. *Techniques of Crime Scene Investigation*, Eighth Edition. CRC Press, 2012. 535 p.
11. Jay A Siegel, Kathy Mirakovits *Forensic Science: The Basics*, Third Edition. CRC Press, 2015. 610 p.
12. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України, затв. наказом МВС України від 10.09.2009 № 390 // *Верховна Рада України*. Офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09> (дата звернення: 21.10.2020).

УДК 343.98:122

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.20>

ПОНЯТТЯ «ДЕТЕРМІНІЗМ»: МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Демидова Євгенія Євгенівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

У статті розглядається поняття і ознаки детермінізму. Проаналізовано різні підходи науковців до визначення змісту детермінізму як одного з найбільш спірних у неklasичній і посткласичній філософії понять. Встановлено, що деякі автори у своїх роботах підмінюють детермінізм поняттям причинності.

У роботі виділено основні ознаки детермінізму та сформульовано його авторське визначення. Обґрунтовано, що «залежність» необхідно визнавати узагальнюючою ознакою детермінації виключно в причинно-наслідкових відносинах. На підставі аналізу наукової літератури та прикладів із практики встановлено, що залежність між явищами не є гарантом наявності детермінації, оскільки ймовірнісна залежність, в тому числі кореляційна, може бути і не детермінованою, наявність залежностей між явищами не визначає наявність детермінації.

Стверджується, що детермінація також характеризується такою узагальнюючою ознакою як «зв'язок» між явищами або процесами. Вона може бути односторонньою, двосторонньою або багатосторонньою. При цьому некоректно визначати детермінацію з використанням поняття «взаємозв'язок», а також словосполучення «загальний взаємозв'язок», оскільки при такому підході до розуміння детермінації випадкові фактори (обставини), які породжують наслідки і є зумовленими ними, знаходяться поза межами детермінованого відношення. Це значно обмежує зміст поняття «детермінізм» і в криміналістичній площині може призвести до помилкових гіпотез. При цьому встановлено, що причинно-наслідковим відносинам здебільшого притаманний не менше ніж двосторонній зв'язок (залежність) між причиною і наслідком.

Виявлено багатозначність форм детермінації, де причинність є однією з них. При цьому детермінація може бути: 1) причинною, 2) ймовірнісною (альтернативність варіантів причинної та безпричинної детермінації) і 3) безпричинною.

Ключові слова: детермінізм, детермінаційне відношення, залежність, випадковість, можлива залежність.

THE CONCEPT OF “DETERMINISM”: INTERDISCIPLINARY AND CRIMINALISTIC PROBLEMS OF DEFINITION

Demidova Yevheniia Yevheniivna,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department
of Criminalistics
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The concept and features of determinism are considered in the article. Different approaches of scientists to the definition of the content of determinism as one of the most controversial concepts in non-classical and post-classical philosophy are analyzed. It is established that some criminologists in their works replace determinism with the concept of causality.

The main features of determinism are highlighted in the work and its author's definition is formulated. It is substantiated that “dependence” should be recognized as a generalizing sign of determination only in causal relations. Based on the analysis of scientific literature and examples from practice, it is established that the presence of dependence between phenomena is not a guarantee of determination, because, firstly, the probabilistic dependence, including correlation, may not be deterministic, and secondly, the presence of dependencies between phenomena does not determine the presence of determination.

It is argued that determination is also characterized by such a generalizing feature as the “connection” between phenomena or processes, which may be unilateral, bilateral or multilateral. It is considered incorrect to define determination using the concept of “relationship”, as well as the phrase “general relationship”, because in this approach to understanding the determination of random factors (circumstances) that give rise to consequences and therefore caused by them, are outside the deterministic relation. This significantly limits the meaning of the term “determinism” and in the forensic field can lead to erroneous hypotheses. It is established that the causal relationship is characterized, as a rule, not less than a two-way relationship (dependence) between cause and effect.

The ambiguity of the forms of determination is revealed, where causality is one of them. The determination can be: 1) causal, 2) probabilistic (alternatives of causal and causeless determination), 3) causeless.

Key words: determinism, determination relation, dependence, accident, possible dependence.

Постановка проблеми. Протягом декількох століть серед філософів, фізиків, математиків, криміналістів і представників інших наук і дисциплін триває дискусія щодо поняття «детермінізм» і розуміння його змісту. Особливої актуальності набуває це питання в умовах науково-технічного прогресу і появи нових, модернізованих злочинів, необхідності вдосконалення криміналістичних знань при розслідуванні злочинів і встановленні зв'язку між явищами і процесами (подіями), що відбулися, відбуваються, а також прогноуються.

Актуальність теми дослідження. Детермінізм, що визнається найважливішим світоглядним вченням, в умовах науково-технічного прогресу залишається актуальною проблемою багатьох наук і дисциплін, в тому числі предметом (складовою частиною предмета) яких є розслідування злочинів і встановлення зв'язку між явищами та процесами, що відбулися, відбуваються або прогноуються. Однак нині відсутнє загальноприйняте сприйняття понять «детермінізм», «детермінація» з властивою

їм термінологічною неоднозначністю і багатоваріантністю розуміння, в тому числі детермінаційне відношення.

Стан дослідження. Поняття «детермінації» вважають одним із найбільш спірних у неklasичній і постklasичній філософії [1, с. 189, 190]. Дослідники в сфері різних наук і дисциплін пропонують різні трактування детермінізму і його ознак, що вимагає їх розгляду та аналізу з метою нарощування, а також поглиблення наукових знань щодо парадигми детермінізму.

Мета і завдання статті полягають у розгляді різних наукових позицій щодо поняття «детермінізм» і формулювання його визначення в авторському розумінні.

Виклад основного матеріалу. Злочин не можливо досліджувати без урахування таких філософських категорій як детермінізм і причинність [2, с. 165]. При цьому необхідно пам'ятати, що перші уявлення про зв'язок між явищами і подіями базуються на повсякденному житті людей, що відображається в стародавньому вислові: ніщо не виникає з нічого і не перетворюється в ніщо. Тобто все те, що відбувається у світі, є детермінованим, зумовленим.

Підкреслюючи важливість детермінізму для розслідування злочинів, деякі криміналісти підміняють детермінізм поняттям причинності. Так, О.П. Грибунов зазначає, що детермінізм означає загальну зумовленість явищ і процесів, в основі якої лежить причинна продуктивність, де одна подія породжує іншу [3, с. 53]. Чи є обґрунтованим таке розуміння взаємозв'язку детермінізму і причинності? Відповідь на це питання спробуємо сформулювати в процесі проведеного дослідження.

У наукових працях філософів зустрічаються різні підходи до визначення детермінізму: як «існування універсального взаємозв'язку і заперечення існування будь-яких явищ і речей поза цим універсальним взаємозв'язком» [4, с. 8]; як «відношення, що виражає залежність речей (властивостей речей, відносин між ними, подій, процесів, станів) у їх існуванні та зміні від будь-яких факторів» [5, с. 44–45].

З огляду на те, що для абстрактних об'єктів замість суті природніше говорити про деяку сукупність основних ознак, І.В. Шаталович бачить під змістом ідеї детермінізму сукупність (систему) ознак, що належать до категорій необхідності, причинності, зумовленості, визначеності, закономірності, пов'язаності. Для оперування зазначеною кількістю ознак він виділяє узагальнюючу ознаку – «залежність» [1, с. 191–192].

В якості додаткової аргументації визнання залежності узагальнюючою ознакою детермінізму В.І. Шаталович наводить визначення цього поняття іншими дослідниками: детермінізм є філософським вченням про залежність речей, подій, процесів, станів від тих факторів, якими вони визначені у своєму існуванні і зміні, які відповідають за ознаки, що їх характеризують (Я.Ф. Аскін з уточненою його позицією, наведеною вище); детермінація – це реально існуюча система залежностей явища від будь-яких факторів об'єктивного або суб'єктивного порядку. Ці фактори зумовлюють, обмежують, слугують підставою для виникнення цього явища або виробляють його (Л.А. Микешина). Однак наведені розуміння детермінізму з такими узагальнюючими ознаками як «залежність» або «взаємозв'язок» не є безперечними.

Ознака «залежність», на наш погляд, є узагальнюючою відносно причинної детермінації у всіх її виявах. Так, щодо причинної детермінації і йдеться у наведених судженнях В.І. Шаталович, Я.Ф. Аскіна і Л.А. Микешина. Такий висновок підтверджується також положенням з іншого джерела. У книзі «Теорія організації» автори роз'яснюють, що «залежність – це відношення одного явища до іншого як наслідку до причини» [6]. Хоча далі відповідно до цілей своєї наукової роботи ми пропонуємо такі види залежностей, які вимагають критичного осмислення.

Різновидами залежностей у наведеній вище «Теорії організації» визнаються: 1) об'єктивні (формується незалежно від волі і бажання людей) і суб'єктивні (виробляються керівником або фахівцем за обмежений час для реалізації цілей організації); 2) короточасні (залежність понаднормової продуктивності праці) і довготривалі (залежність заробітної плати працівника від його особистої продуктивності); 3) моральні (пов'язані із дотриманням у суспільстві норм поведінки) і аморальні (пов'язані зі звичаями, які порушують міжнародні права людини); 4) загальні і приватні; 5) детерміновані і ймовірнісні [6]. Необхідно звернути увагу, що при такому розумінні видів залежностей детерміновані залежності відокремлені від ймовірнісних.

Аналіз зазначених підходів тлумачення залежностей свідчить про презентацію авторами наявності не тільки причинно-наслідкових відносин, а й їх розподіл на детерміновані і ймовірнісні залежності. Такий поділ залежностей вимагає теоретичного і практичного осмислення відносно конкретних ситуацій. Так, може мати місце кореляційна залежність – це ймовірнісна залежність між величинами, яка виникає тоді, коли одна з величин залежить не тільки від другої, але і від низки випадкових факторів, або коли серед умов, від яких залежать обидві величини, є загальні для них обох умови. Така ймовірнісна залежність може бути детермінованою, але виникає питання щодо можливості визначення таких відношень як причинно-наслідкові.

Розглянемо сформульовану гіпотезу відносно можливих ситуацій під час розслідування злочину. Наприклад, гр. С. вчинив постріл із пістолету в область серця гр. П., після чого настала смерть потерпілого, викликана розривом аорти і остаточною зупинкою серця. При констатації таких фактів у висновку судово-медичної експертизи є підстави стверджувати про наявність відносин причинно-наслідкового зв'язку з детермінованою залежністю.

Кореляційна ймовірнісна залежність може мати місце, наприклад, у разі настання смерті гр. П. від стресової ситуації, створеної гр. С. А саме, коли він застосував вогнепальну зброю, у результаті чого створив загрозу для життя гр. П. У такому випадку фактором, що викликав смерть потерпілого, буде не попадання кулі в область серця, а, наприклад, обширний інфаркт міокарда, породжений захворюванням серця у гр. П., що мав місце до вчинення злочину, а також перенесений потерпілим стрес.

У такому випадку смерть гр. П. настала саме від інфаркту, а стресова ситуація виступила своєрідним «катализатором» для її настання. Залежність між діями гр. С. і смертю гр. П. має місце, однак вона кореляційна і ймовірнісна (наявність обставини у вигляді захворювання серця у потерпілого є необхідною, але недостатньою умовою для настання смерті такої особи). Іншими словами можна сказати, що має місце «неповна» (необхідна, але недостатня) детермінація, що охоплюється поняттям «ймовірнісна залежність», що виходить за межі детермінації.

Можна стверджувати, що залежність є узагальнюючою ознакою детермінації, яка розглядається в межах причинно-наслідкових відносин. Однак необхідно враховувати, що ймовірнісна залежність, у тому числі кореляційна, може бути і не детермінованою. Крім того, наявність залежностей між явищами не визначає наявність детермінації.

Ознака «взаємозв'язку», яка застосовується у деяких визначеннях детермінізму, також означає наявність взаємної залежності явищ і процесів у відносинах. Однак при такому підході до розуміння детермінації випадкові фактори (обставини), які породжують наслідки і є зумовленими ними, знаходяться поза межами детермінованого відношення. Це значно обмежує зміст поняття «детермінізм» і в криміналістичній площині може призвести до помилкових гіпотез, версій, до неповного розслідування злочину тощо.

Поняття «детермінізм» походить від латинського *determinare* і означає «визначати», «виділяти». На цьому етапі дослідження правильним є розуміння того, що детермінізм – це вчення про загальну зумовленість явищ і подій [7].

У науковій літературі вказується, що сучасне уявлення про детермінізм виражається у принципі загального взаємозв'язку явищ і подій; принципі причинності; у принципі різноманітності форм детермінації; у принципі закономірності [7]. Як стверджує О.Н. Стрельцов, принцип взаємозв'язку явищ носить загальний характер і виражає не ізольованість явищ і подій один від одного. Надане твердження вимагає уточнення. Більш аргументованим, на наш погляд, є визначення детермінізму за допомогою принципу загального зв'язку, а не принципу загального взаємозв'язку. Оскільки принцип загального взаємозв'язку виявляється при наявності двосторонніх або більш багатосторонніх відносин.

Принцип причинності, на думку О.Н. Стрельцова, встановлює, що між усіма явищами і подіями існують відносини причини і наслідків. При цьому в сучасності детермінізм як причинність є лише одним із багатьох типів зв'язку між явищами [7]. На цьому етапі дослідження з такою позицією щодо детермінізму ми погоджуємося, оскільки йдеться саме про зв'язок, а не про взаємозв'язок, що було б некоректним у контексті визначення загального поняття детермінізму.

Як підкреслює філософ-дослідник О.Н. Стрельцов, механістичний детермінізм неправильно ототожнював два поняття – причинність і необхідність, незважаючи на випадковість. Сучасний детермінізм визнає об'єктивний характер випадковості. Причинно-зумовленими є не тільки необхідні, але й випадкові явища. Випадкові події можуть відбутися або не відбутися, це залежить від сукупності умов [7]. Уточнимо, що такі умови знаходяться, на наш погляд, поза причинно-наслідковими відносинами і є відокремленими від причини умовами, хоча такі умови можуть бути причиною, але в іншому причинно-наслідковому відношенні. Більш детальний розгляд питання про випадковість виходить за межі предмета цього дослідження.

Як один із критеріїв, що відрізняє детермінізм і причинність, можна розглядати принцип різноманітності форм детермінації (з огляду на наведені міркування О.Н. Стрельцова), що зводиться до того, що: 1) все різноманіття взаємодій між явищами неправильно зводити тільки до відносин причина – наслідок; 2) у непричинних відносинах відсутнє відношення породження; 3) це можуть бути:

– функціональні зв'язки, за яких явища і події співіснують у часі, зв'язок між ними є необхідним, але відносин генетичного породження немає. Прикладом функціонального зв'язку є відношення між масою і енергією, яке виражається відомою формулою $E = mc^2$. Ні маса, ні енергія не породжують один одного, але між ними встановлений загальний і закономірний зв'язок;

– зв'язки між різними станами одного і того ж об'єкта, які визначають один одного, але не породжують, як у випадку з причинами;

– умовна детермінація, за якої зміни відбуваються не тільки в силу певних причин, а й завдяки супутнім обставинам; при зміні умов наслідки, викликані однією і тією ж причиною, можуть бути іншими, крім того, умови можуть перешкоджати дії причини і появі наслідку;

– ймовірнісна детермінація, на відміну від причинної, не є однозначною, тобто існує кілька варіантів розвитку ситуації, реалізуються тільки ті можливості, для яких склалися необхідні умови;

– цільова детермінація – особливий тип детермінації в суспільстві і у культурі, пов'язаний із діяльністю людини, коли з'являється зворотна дія наслідку на причину, а загальною причиною змін є попередня, яка породжує не причину, а мету, до якої прагне людина.

Визнання причини як однієї з категорій детермінації характерне багатьом філософам і правознавцям. Одна з перших класифікацій відносин детермінації була представлена М. Бунге. Він вважав: «Все, що потрібно для відстоювання детермінізму в загальному сенсі, – це дотримуватися гіпотези, що події відбуваються одним або кількома детермінованими шляхами, що такі шляхи становлення не довільні, а закономірні і що процеси, за допомогою яких кожен предмет набуває своїх характерних рис, розвиваються з передіснуючих умов» [8, с. 26].

М. Бунге пропонує такий приблизний перелік цих категорій. Кількісна самодетермінація: детермінація подальшого попереднім; причинна детермінація, або заподіяння: детермінація дії за допомогою діючої (зовнішньої) причини; взаємодія (взаємна причинність, або функціональна взаємозалежність): детермінація наслідку взаємною дією; механічна детермінація подальшого попереднім здебільшого із додаванням діючих причин і взаємних дій; статистична детермінація кінцевого результату об'єднаною дією незалежних або майже незалежних сутностей; структурна детермінація частин цілим і навпаки; телеологічна детермінація засобів цілями і завданнями; діалектична детермінація (або якісна самодетермінація) усього процесу внутрішньою «боротьбою» і подальшим кінцевим синтезом його істотних протилежних компонентів [9, с. 485–486]. У той же час він підкреслює, що зазначені типи детермінації не зводяться один до одного, вони пов'язані між собою і утворюють деяку ієрархію, в якій не виявлено відносин субординації [10].

Здається справедливим висновок В.П. Огороднікова про те, що «причинна детермінація – основа процесу реалізації можливості, його головний детермінуючий фактор, але було б великою помилкою звести всю систему детермінації до одного причинного фактору, ототожнити детермінацію з причинністю» [11, с. 80–81].

Зазначене вище підтверджує багатозначність форм детермінації, де причинність є однією з них або іншою з них, якщо причинність є альтернативною або складовою частиною іншої форми детермінації. При цьому детермінація може бути: 1) причинною, 2) ймовірнісною (альтернативність варіантів причинної та безпричинної детермінації), 3) іншою безпричинною.

Висновки. Викладене дозволяє сформулювати такі основні висновки і перспективи:

1. Знайшло підтвердження розуміння детермінізму як вчення у вигляді сукупності наукових знань про загальну причинну і безпричинну зумовленість явищ і процесів.

2. Поняття «детермінація» є зв'язком явищ і процесів причинного (породженого), безпричинного (випадкового) і змішаного (ймовірнісного) факторів з наявністю альтернативних варіантів причинної і безпричинної детермінації. При цьому некоректно визначати детермінацію з використанням поняття «взаємозв'язок», а також словосполучення «загальний взаємозв'язок».

3. Залежність є узагальнюючою ознакою детермінації, що розглядається в межах причинно-наслідкових відносин. При цьому ймовірнісна залежність, в тому числі кореляційна, може бути і не детермінованою, а наявністю залежностей між явищами не є гарантуючою ознакою детермінації.

4. Детермінація характеризується такою узагальнюючою ознакою як «зв'язок» між явищами або процесами, яка може бути односторонньою, двосторонньою або багатосторонньою. При цьому причинно-наслідковому відношенню здебільшого притаманне не менше ніж двосторонній зв'язок (залежність) між причиною і наслідком.

Список використаних джерел:

1. Шаталович И.В. Понятие детерминизм: к проблеме определения и классификации. *Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряниці*. 2014. С. 189–196.
2. Князьков А.С. Криминалистика : курс лекций. Томск : ТМЛ-Пресс, 2008. 1128 с.
3. Грибунов О.П. Философские и криминологические аспекты теории причинности. *Причинность в криминалистике* : сборник научно-практических статей / под общей редакцией проф. И.М. Комарова. Москва : Юрлитинформ, 2018. 248 с.
4. Кедров Б.М. Научная концепция детерминизма. Советский детерминизм, законы природы. Москва : Мысль, 1973. С. 8–10.
5. Аскин Я.Ф. К вопросу о категориях детерминизма. Современный детерминизм и наука. Т. 1. Новосибирск, 1975. 704 с.
6. Парахина В.Н., Федоренко Т.М., Шацкая Е.Ю. Теория организации / под общ. ред. В.Н. Парахиной. Москва : Литагент «Кнорус». URL: <https://wm-help.net/lib/b/book/2343932157/49>.
7. Стрельник О.Н. Основи філософії. [Детермінізм і індетермінізм поняття причинності]. URL: https://stud.com.ua/57187/filosofiya/determinizm_indeterminizm_ponyattya_prichinnosti.
8. Бунге М. Причинность. Место принципа причинности в современной науке. Москва : Изд. иностр. лит., 1962. 512 с.
9. Бунге М. Спектр категорий детерминации. Хрестоматия по философии / Сост. Алексеев П.В., Панин А.В. Москва : Проспект, 1997. 576 с.
10. Безпрозванный Д.Б. Детерминация правовых предписаний. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/determinatsiya-pravov-h-predpisaniy.pdf>.
11. Огородников В.П. Познание необходимости. Детерминизм как принцип научного мировоззрения. М., 1985. С. 80–81.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.21>

ВПЛИВ ЗАКОНОДАВЧОГО ПРОБІЛУ ЩОДО СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКОНУ ПРО ЗБРОЮ НА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ СУДОВОЇ БАЛІСТИКИ

Мельник Сергій Валерійович,
завідувач сектору балістичного
обліку відділу криміналістичних
видів досліджень
(Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх
справ України,
м. Харків, Україна)

Грецьких Олег Вячеславович,
старший судовий експерт сектору
балістичного обліку відділу
криміналістичних видів досліджень
(Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх
справ України,
м. Харків, Україна)

У статті піднімається питання впливу законодавчого пробілу щодо спеціального закону про зброю в Україні на розвиток вітчизняної судової балістики. Проблема «озброєної злочинності» (використання різних видів зброї в кримінальних правопорушеннях) і похідні від неї аспекти у XXI ст. є однією з центральних у міжнародному порядку денному. Розвиток нелегального ринку зброї в державі, очевидні кримінально-правові та судово-правові проблеми, пов'язані з невнормованим у цивілізованій спосіб обігом стрілецької зброї і боєприпасів у суспільстві актуалізують і ставлять на порядок денний прийняття такого закону незалежно від концептуальної позиції держави щодо легалізації чи заборони її для населення.

Виявлені основні проблеми, що стримують розвиток судової балістики як галузі криміналістичної науки і практики та судової експертології, пов'язані з вказаним законодавчим пробілом.

Автори дійшли висновку, що основними причинами стримування розвитку вітчизняної судової балістики в умовах відсутності спеціального закону про зброю в Україні є нормативний пробіл у визначенні основного поняття проблеми «зброя» та похідних від нього («стрілецька зброя», «вогнепальна зброя», «травматична зброя», «пневматична зброя», «нагородна зброя», «обіг зброї», «цивільний обіг зброї», «незаконне виготовлення та переробка зброї» тощо) на основі міжнародних формулювань, які містяться у Протоколі ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї; відсутність гармонізації вітчизняного законодавства (насамперед адміністративного, кримінального і судового) в частині обігу зброї в Україні; відсутність єдиних теоре-

тичних і практичних підходів у застосуванні методів і техніки судової балістики на основі загальноприйнятих законодавчих норм.

Ключові слова: криміналістика, судово-балістична експертиза, експертно-балістична техніка, зброя, цивільний обіг зброї і боєприпасів, законодавчий пробіл, закон про зброю.

IMPACT OF THE LEGISLATIVE GAP ON THE SPECIAL LAW ON WEAPONS ON THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC JUDICIAL BALLISTICS

Melnik Serhii Valeriiovych,

Head of the Ballistic Accounting Sector of the Department of Forensic Types of Research

(Kharkiv Research Expert and Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

Hretskykh Oleh Viacheslavovych,

Senior Forensic Expert at the Ballistic Accounting Sector of the Department of Forensic Types of Research

(Kharkiv Research Expert and Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

The article raises the issue of the impact of the legislative gap on the special law on weapons in Ukraine on the development of domestic judicial ballistics. The problem of “armed crime” (the use of various types of weapons in criminal offenses) and its derived aspects in the Twenty-First Century is one of the central ones on the international agenda. The development of the illegal arms market in the state, obvious criminal and judicial problems related to the non-normalized circulation of small arms and ammunition in society actualize and put on the agenda the adoption of such a law, regardless of the conceptual position of the state regarding the legalization or prohibition of it for the population.

The main problems hindering the development of forensic ballistics as a branch of Forensic Science and practice and forensic expertise related to this legislative gap are identified.

The author came to the conclusion that the main reasons for curbing the development of domestic forensic ballistics in the absence of a special law on weapons in Ukraine are: a regulatory gap in the definition of the main concept of the problem “weapons” and their derivatives (“small arms”, “firearms”, “traumatic weapons”, “air weapons”, “award weapons”, “arms turnover”, “civil arms turnover”, “illegal manufacture and processing of weapons”, etc.) based on the international wording contained in the UN Protocol against the illegal manufacture and trafficking of firearms, their components and components, as well as ammunition to them; lack of harmonization of domestic legislation (primarily administrative, criminal and judicial) in terms of arms trafficking in Ukraine; lack of unified theoretical and practical approaches in the application of methods and techniques of Forensic Ballistics based on generally accepted legislative norms.

Key words: criminalistics, forensic ballistic expertise, expert Ballistic Equipment, Weapons, civil circulation of weapons and ammunition, legislative gap, law on weapons.

Постановка проблеми. Офіційні дані ООН щодо кримінально-правового статистичного обліку суспільно небезпечних діянь (Міжнародна класифікація злочинів для статистичних цілей – МКЗС) свідчать, що останніми роками у світовому масштабі спостерігається тенденція до збереження росту кримінально каранних діянь з використанням зброї в загальній кількості злочинів [1]. О. Бусол стверджує, що з 1990 року по 2015 рік від стрілецької зброї у світі загинуло 4 млн осіб, 90% з яких – цивільні особи [2]. У зв'язку з цим Генеральний секретар ООН К. Аннан ще у 1999 році визнав стрілецьку зброю «зброєю масового знищення».

Ця тенденція стосується й сучасної України. Так, дослідницька та експертна неурядова організація Центр безпекових досліджень «Сенсс» (дослідження проведені шляхом аналізу інформації, отриманої в результаті спеціальної обробки відомостей, отриманих із відкритих джерел (офіційних веб-сайтів органів державної та місцевої влади, підрозділів правоохоронних органів центрального та регіонального рівнів; їхніх профілів у соціальних мережах; українських електронних ЗМІ), державної статистичної звітності, єдиного державного реєстру судових рішень, даних соціологічних досліджень) наводить таку статистику: лише у першому півріччі 2020 року було обліковано 3519 кримінальних проваджень, порушених за ст. 263 ККУ (носіння, зберігання, придбання чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин і пристроїв без передбаченого законом дозволу); 331 кримінальне правопорушення було кваліфіковано як теракт, а у 296 випадках самостійне кримінальне правопорушення супроводжувалося використанням зброї та боєприпасів [3].

У першій половині року країну буквально сколихнула хвиля насильства з використанням зброї: підрив автомобіля «Укрпошти» та розбійний напад із викраденням майже 3 млн грн на Полтавщині, обстріл із гранатомету комплексу відпочинку «Аква Сіті» у Мукачеві на Закарпатті, масова бійка зі стріляниною у центрі Києва, стрілянина на ринку промтоварів «7-й кілометр» на Одещині, розбірка між перевізниками зі стріляниною в Броварах на Київщині. Ці випадки переконливо свідчать на користь того, що «озброєння» злочинності зростає як у кількісному, так і в якісному показниках (на руках у злочинців виявляють широкий спектр видів зброї від кустарної і переробленої до новітніх армійських зразків, включаючи кулемети, гранатомети та гранати). Ці невтішні висновки підтвердили й учасники координаційної наради керівників правоохоронних органів щодо стану протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки та громадського порядку, а також вчиненням із використанням зброї, бойових припасів або вибухових речовин при Офісі Генерального прокурора 16.07.2020.

Обов'язковим істотним складником розслідування таких злочинів є судово-балістична експертиза (далі – СБЕ). Будучи за своєю інституціональною природою частиною судової експертології і галуззю криміналістики, СБЕ функціонує не лише в існуючих науково-прикладних рамках, але й у широкому правовому полі. Останнє безпосередньо впливає на весь комплекс застосування судово-балістичної експертизи як слідчого інструмента – її правовий статус, організаційні й процедурні основи тощо. Відсутність в Україні окремого закону, який би регулював порядок цивільного обороту зброї, банально унеможливує притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які незаконно нею володіють і потенційно здатні здійснити злочин, а також весь комплекс пов'язаних із цим оперативно-слідчих дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні і спеціальні дослідження з судової балістики як криміналістичної галуззі, розділу криміналістичного зброєзнавства і експертології представлені чисельними працями вчених-теоретиків і экс-

пертів-практиків, зокрема М. Авдеєва, М. Артамонова, М. Басова, В. Бергера, І. Віноградова, В. Гущина, І. Дворянського, О. Жука, М. Зюська, В. Комахи, Ю. Кубицького, С. Кустановича, О. Лазарі, І. Макарова, С. Матвеева, Ю. Носко, В. Ручкіна, І. Сапожнікова, Е. Стащенко, Є. Тіхонова, О. Устінова, В. Червакова та багатьох інших. Однак досліджень, які б виявили вплив вказаного вище законодавчого пробілу на розвиток СБЕ, поки що немає.

Мета статті полягає у розкритті причин, пов'язаних із законодавчим пробілом щодо спеціального закону про зброю, що гальмують і стримують розвиток судово-балістичної експертизи в Україні.

Основні результати дослідження. Проблема «озброєної злочинності» (використання різних видів зброї в кримінальних правопорушеннях) і похідні від неї аспекти у XXI ст. є однією з центральних у міжнародному порядку денному. Свідченням цього стало прийняття на рівні Організації Об'єднаних Націй у 2001 році Програми дій ООН із запобігання та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легким озброєнням в усіх її аспектах та боротьбі з нею і Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї.

Останній, чинний в Україні з 04.07.2013 року, прямо зобов'язує учасників протоколу вжити заходи у законодавчій сфері для реалізації його мети (ч. 2 ст. 6): «Держави-учасниці вживають у рамках своїх національних правових систем таких заходів, які можуть знадобитися для запобігання того, щоб незаконно виготовлена вогнепальна зброя або вогнепальна зброя, яка перебуває в незаконному обігу, її складові частини і компоненти, а також боєприпаси до неї не потрапляли до рук не уповноважених на те осіб шляхом арешту та знищення такої вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї» [4]. В реаліях української законодавчої системи та правової дійсності це фактично означає необхідність прийняття закону про зброю, що став би рамковим у питанні її цивільного обігу і використання та закріпив би офіційне законодавче визначення основних для цієї області понять і дефініцій.

Важливо зауважити, що законодавча легалізація зброї (насамперед короткоствольної вогнепальної) для населення в світовій практиці є предметом гострого соціального і правового дискурсу. По суті погляди розділилися на дві протилежні позиції: противників і прихильників такого дозволу. Серед перших Австралія, Нова Зеландія, Великобританія, Люксембург та деякі інші. Головний аргумент противників – велика кількість загиблих від стрілецької зброї у країнах з легалізованим доступом населення до неї (наприклад, періодичні трагічні події у США).

Деяка статистика і факти не вписуються у вказану аргументацію, а подекуди і протирічать їй. Так, у тій же Великій Британії, де з 1997 року діє заборона на доступ населення до зброї, за сім років (1997-2003 рр.) кількість лише збройних пограбувань зросла на 101%; в Ірландії, яка ввела заборону на легалізацію зброї ще у 1974 році (у зв'язку з подіями у Північній Ірландії і діяльністю Ірландської Республіканської Армії), кількість убивств зросла у п'ять разів [5, с. 216].

За даними МКЗС за 2019 рік між збройними пограбуваннями у США і Великій Британії є суттєва, на нашу думку, якісна відмінність: у першій вони здебільшого здійснені у публічних місцях (найчастіше в навчальних закладах), а злочинці здебільшого загинули або затримані поліцією, тоді як у другому випадку ці злочини відбулися на приватних територіях (в будинках, квартирах, в авто) і близько 50% з них на кінець 2019 року залишалися не розкритими.

До прихильників легалізації зброї належать США (закріплена другою поправкою до Конституції США 1791 року), Швейцарія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Австрія,

Чехія, Сербія, Литва, Ізраїль, Гондурас, низка інших держав. Показово, що історичні та соціально-культурні умови, в яких зародився суспільно-політичний попит на легалізацію стрілецької зброї в цих країнах, різні: війна за незалежність у США і перманентний арабо-ізраїльський конфлікт; перебування у постійному військовому резерві дорослого чоловічого населення в Швейцарії тощо. Наприклад, у сусідній Молдові відповідний законодавчий акт був прийнятий ще у 1994 році у зв'язку з практично неконтрольованими масовими заворушеннями і вже у 1995 році рівень злочинності знизився майже на 40%.

Україна належить до першої групи держав. За даними юридичного інтернет-порталу «Протокол» тільки у 2018 році судовими органами України ухвалено понад 10 виправдувальних вироків щодо володіння і застосування деякими видами зброї, які мотивовані принципом права «ніхто не може бути покараний за порушення чогось, що не заборонено законом» (лат. "nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poena ligit") [6]. В рамках цієї статті ми не ставимо собі за мету аналіз аргументів доцільності чи недоцільності легалізації стрілецької зброї та навіть утримуємося від висловлювання авторської позиції з цього приводу.

Натомість ми обґрунтовуємо давно назрілу необхідність законодавчого унормування в Україні її цивільного обігу, а також чіткого нормативного визначення понять, пов'язаних із цим, відсутність яких значно ускладнює роботу судових експертів-балістиків. Нині Україна залишається єдиною в Європі державою, яка не має такого закону. Проведення ООС на Сході України і пов'язаний із цим потік нелегальної зброї на підконтрольну державній владі територію актуалізує і загострює це завдання.

В сучасних умовах цивільний обіг стрілецької зброї в Україні частково регламентується двома нормативними актами – Кримінальним кодексом України (далі – ККУ) та Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженою наказом МВС від 21.08.1998 № 622 (Інструкція № 622).

ККУ відповідно до ст. 263 встановлює кримінальну відповідальність за носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передачу чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу. При цьому ні згадана вище, ні інші статті ККУ не дають чіткого нормативного визначення чи навіть законодавчого тлумачення поняттю «зброя», що, на нашу думку, ускладнює і плутає застосування вказаної норми ККУ.

У цьому контексті ми погоджуємося з позицією тих науковців, які вважають диспозицію ст. 263 ККУ за правовими природою і конструкцією бланкетною (такою, що має одночасно загальний і конкретизований зміст і відсилає для її конкретизації до окремого спеціального нормативно-правового акту, у цьому випадку – до поки ще не прийнятого закону про зброю), а також субсидіарною (для з'ясування змісту якої необхідне звернення до інших правових норм, у цьому випадку – до того ж відсутнього в українському законодавстві окремого закону) [7].

В рамках теоретико-правового дискурсу така позиція не може апіорі бути прийнята як єдино правильна. Тим більше, що в кількох резонансних постановках Касаційного кримінального суду Верховного суду України (ВСУ) 2018 року щодо законності притягнення до кримінальної відповідальності на підставі ст. 263 ККУ (наприклад, постанови від 31.05.2018 у справі № 127/27182/15-к та від 04.12.2018 у справі № 161/3885/16-к)

вказано, що термін «закон», вживаний законодавцем у ст. 263 ККУ, має широке значення і стосується не лише законодавчих актів, а й підзаконних нормативно-правових актів (у тому числі, й Інструкції № 622).

Однак подібна позиція Верховного Суду України здається дещо дивною і непослідовною. По-перше, 01.11.2018 той же ВСУ прийняв постанову, якою передав справу особи, засудженої за зберігання зброї і боєприпасів без передбаченого законом дозволу, на розгляд Великої палати, оскільки визнав, що існує виключна правова проблема через відсутність закону, який визначає дозвільний порядок обігу зброї.

Мотивуючи це рішення, суд зазначив, що ст. 263 Кримінального кодексу є бланкетною нормою, яка відсилає до закону, що повинен визначати дозвільний порядок цивільного обігу вогнепальної зброї та боєприпасів. Попередньо вказані рішення ВСУ мали цілком протилежний характер, а диспозиція ст. 263 визнавалася не банкетною.

По-друге, така позиція протирічить тлумаченню поняття «закон», яке міститься у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України), згідно якого закон є формою відповідного нормативно-правового акту, що приймається відповідно до процедури, визначеної ст.ст. 84, 93, 94 Конституції України і не є тотожним іншим нормативно-правовим документам [8], а також практиці Європейського суду з прав людини.

Отже, відсутність спеціального закону, який би регулював порядок обігу в Україні зброї та боєприпасів, чітко встановлював нормативне визначення понять «зброя» та похідних від нього, гальмує формування в нашій державі офіційного цивілізованого ринку зброї, сприяючи процвітанню його «чорного» аналогу та часто зводить нанівець зусилля слідчих і експертів-балістиків у розслідуванні кримінальних справ, у яких фігурує зброя і боєприпаси. Останнє є очевидними зайвими витратами коштів з Державного бюджету та сприяє втраті мотивації і ресурсів професійних криміналістичних кадрів, зменшенню престижу їх професії.

Наказ МВС від 21.08.1998 № 622, яким була введена у дію Інструкція № 622, прийнято на підставі Закону України «Про міліцію», який втратив чинність 02.07.2015. Тож правомочність цього підзаконного нормативно-правового акту є під сумнівом. Також за змістом вона морально застаріла. Скажімо травматична зброя, сучасні зразки якої (наприклад, «Форт-14Р», «Форт-12Р», «Форт-17Р» та деякі інші) можуть бути дуже небезпечні і за певних умов становити реальну загрозу здоров'ю та життю людей, описана в ній тенденційно, на рівні технічних знань і вимог ще 1980-х – пер. пол. 1990-х рр.

З позицій криміналістичного інтересу та експертно-балістичної техніки робота фахівців з ідентифікації такої зброї є досить проблематичною: «травматика» нині є дуже поширеною в українському суспільстві, насамперед гумові кулі до неї украй складно ідентифікувати, можуть бути відсутні гільзи (у випадку застосування травматичного револьверу), її відносно легко переробляють на вогнепальну зброю в кустарних умовах тощо.

Інший приклад – описані в Інструкції № 622 характеристики пневматичної зброї (пістолети, револьвери, гвинтівки калібру понад 4.5 мм зі швидкістю польоту кулі понад 100 м/с, в яких снаряд (куля) приводиться в рух за рахунок стиснених газів) здебільшого не відповідає технічним і тактико-технічним властивостям її сучасних зразків (насамперед калібри 5.5 мм або 6.35 мм, система РСР, у якій куля приводиться в рух завдяки частковому стравленню повітря з резервуару високого тиску за схемою

«булпап»). Така пневматична зброя (наприклад, гвинтівки Едган «Матадор» 6.35, Едган «Морана» 6.35, BSA Scorpion Tactical 6.35) з формально-правових підстав не підпадає під офіційну реєстрацію у відповідних підрозділах правоохоронних органів України. Тому балістична експертиза таких збройних зразків виявляється неповною, формальною, а іноді взагалі не проводиться.

Як справедливо зазначає М. Костенко, «доктринально судова балістика займається дослідженням вогнепальної зброї. Нині такий підхід не є повним, оскільки з урахуванням стрімкого розвитку ринку зброї та її різних видів на практиці правозастосувачі та криміналісти-експерти можуть мати справу не тільки з вогнепальною зброєю в її класичному розумінні, а й із пристроями, конструктивно схожими на неї, з пневматичною зброєю, спеціальними пристроями тощо» [9, с. 3].

Слід зазначити, що чинні різноманітні методично-орієнтуючі матеріали для експертів-балістиків (довідники, інструкції), які по суті є лише авторськими настановами і рекомендаціями, а не нормативними документами, досить прямолінійно й претензійно тлумачать ті чи інші підходи. Так, в одному з них зазначається, що «з погляду фахівців експертної служби МВС України усі пістолети і револьвери, призначені для стрільби патронами, спорядженими металевим снарядом «несмертельної дії», відносяться до категорії короткоствольної вогнепальної зброї» та пропонуються відповідні готові висновки практично на всю зброю нелетальної дії без вказівки методики з їх розробки [10, с. 9]. Тому очевидно, що заповнення законодавчого пробілу щодо спеціального закону про зброю сприятиме оновленню також і науково-теоретичного та методологічного наповнення судової балістики.

Висновки. Таким чином, основними причинами стримування розвитку вітчизняної судової балістики в умовах відсутності спеціального закону про зброю в Україні є:

- нормативний пробіл у визначенні основного поняття проблеми – «зброя» та похідних від нього («стрілецька зброя», «вогнепальна зброя», «травматична зброя», «пневматична зброя», «нагородна зброя», «обіг зброї», «цивільний обіг зброї», «незаконне виготовлення та переробка зброї» тощо) на основі міжнародних формулювань, які містяться у Протоколі ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї;
- відсутність гармонізації вітчизняного законодавства (насамперед адміністративного, кримінального і судового) в частині обігу зброї в Україні;
- відсутність єдиних теоретичних і практичних підходів у застосуванні методів і техніки судової балістики на основі загальноприйнятих законодавчих норм.

Список використаних джерел:

1. United Nations Commission on Crime Prevention and Criminal Justice. Twenty-eighth session Vienna, 20-24 May 2019. *World crime trends and emerging issues and responses in the field of crime prevention and criminal justice*. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/commissions/CCPCJ/session/28_Session_2019/session-28-of-the-ccpcj.html (дата звернення: 06.09.2020).
2. Бусол О. Зарубіжний досвід легалізації вогнепальної зброї та можливість запровадження на території України. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2758:zarubizhniy-dosvid-legalizatsiji-vognepalnoji-zbroji-2&catid=71&Itemid=382 (дата звернення: 06.09.2020).
3. Злочини зі зброєю у I півріччі 2020. URL: <https://censs.org/Злочини-зі-зброєю-протягом-січня-черв/> (дата звернення: 06.09.2020).
4. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію

Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text (дата звернення: 07.09.2020).

5. Соха С.С., Павлов Р.В. Стаття в Конституції «право на володіння зброєю». *Молодий вчений*. 2019. № 5(69). С. 215–218.

6. Схоже, що проблему покарання за незаконне поводження зі зброєю за відсутності закону, який регулює порядок її обороту, Верховний суд намагається вирішити підміною правових понять. URL: https://protocol.ua/ua/porushennya_zakoniv_logiki_u_pozitsii_verhovnogo_sudu_shchodo_pokarannya_za_zbroyu/ (дата звернення: 07.09.2020).

7. Фріс П. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України). URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/shchodo-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-za-nezakonne-povodzhennya-zi-zbroyeu-bojovymu-prypasamy-abo-vybuhovomu-rechovynamy-st-263-kk-ukrayiny/> (дата звернення: 10.09.2020).

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України) від 3 грудня 1998 року справа № 1-40/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-98#Text> (дата звернення: 10.09.2020).

9. Костенко М.В. Озброєність як ознака злочинної організації: роль судової балістики при розслідуванні бандитизму. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2(6). 2014. С. 1–8. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/230566394.pdf> (дата звернення: 11.09.2020).

10. Іщенко А.В., Грищенко О.В., Ігнат'єв І.В., Назаров В.В. Пістолети та револьвери, призначені для відстрілу патронів, споряджених металевим снарядом «несмертельної дії» та набої до них : судово-балістичний довідник. Київ : ВАРТА, 2005. 208 с.

УДК 343.14+343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.22>

ПІДСТАВИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Свинаренко Юрій Павлович,
викладач кафедри професійних та
спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Андрусенко Олександр Анатолійович,
викладач кафедри професійних та
спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Статтю присвячено дослідженню питання щодо підстав проведення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). Наголошено на необхідності й актуальності для сучасної теорії та практики ОРД в сучасних умовах проведення на монографічному рівні комплексного дослідження теоретично-правових і організаційно-тактичних засад щодо підстав проведення ОРД з метою вироблення науково-обґрунтованих пропозицій до чинного законодавства, а також розроблення науково-практичних рекомендацій для підвищення ефективності роботи в цьому напрямі.

Звернута увага на важливість і актуальність проведення ОРД тільки на законних підставах для попередження виникнення негативних наслідків, адже останнім часом посилилася динаміка зростання кількості проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують права та свободи громадян, під час здійснення яких існують випадки порушень прав і свобод громадян.

Аналізуючи дослідження вчених у галузі ОРД і законодавство України, визначено дві категорії підстав проведення ОРД, а саме ті, що спрямовані на протидію злочинності, та ті, що мають дозвільний характер. До першого виду відносять наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів.

Другий вид включає запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках, а також осіб, яким надається дозвіл на перебування без супроводу в контрольованих і стерильних зонах, зонах обмеженого доступу, що охороняються, та критичних частинах таких зон аеропортів; потреба в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави; наявність узагальнених матеріалів центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом або фінансуванням тероризму, отриманих в установленому законом порядку.

Розкриваються поняття «розвідувальна діяльність», «контррозвідувальна діяльність», «розвідувальна інформація», «державна таємниця», «фінансовий моніторинг» та їх відношення до здійснення оперативно-розшукової діяльності. Роботи призначена для науковців, практичних працівників, викладачів, курсантів і студентів, широкого кола читачів, які цікавляться питанням, що визначається цим дослідженням.

Ключові слова: пошук і фіксація, достатня інформація, розвідувальна діяльність, розвідувальна інформація, оперативно-розшукові заходи і засоби, державна таємниця, фінансовий моніторинг, розвідувальні органи України.

GROUNDS FOR CARRYING OUT OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

Svynarenko Yurii Pavlovych,

Lecturer at the Department of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odesa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

Andrusenko Oleksandr Anatoliiovych,

Lecturer at the Department of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odesa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

The article is dedicated to the grounds of carrying out operative-search activity. The necessity and actualization for the modern theory and practice of the operative-search activity in the contemporary conditions of carrying it out on the monographic level of the complex research of the theoretical and legal, organizational and tactical principles and grounds are stated to carry out operative-search activity with the purpose to elaborate scientifically-grounded propositions to the legislation in vigour and scientific and practical recommendations to make the activity in this direction more effective.

The importance and actualization of the operative-search activity to be carried out only upon the legal grounds to prevent negative consequences because of the growing searching operations temporarily limiting and sometimes violating citizens' rights and liberties are taken into consideration. Analyzing scientists' researches in the sphere of the operative-search activity and the legislation of Ukraine, we determine two categories of the grounds to carry out operative-search activity: those counteracting criminality and permissive ones.

The first category includes the existence of sufficient legally received information to be checked up by the operative-search measures and means. The second category includes the inquiries of the authoritative state organs, establishments and organizations to check up the persons having the state secrecy access, working with nuclear materials and on nuclear facilities, and also the persons having permission to stay unaccompanied on the controlled and sterile zones, on the guarded zones of limited access, on the critical parts of the same zones in airports; the necessity in obtaining intelligence information because of the interests of the state and society security; the existence of the legally obtained generalized materials of the central organ of the executive power realizing the state policy in the sphere of preventing and counteracting illegally obtained profits legalization (laundering), or terrorism financing.

Such notions as "intelligence activity", "counterintelligence activity", "intelligence information", "state secrecy", "financial monitoring" are cleared up in the general sense

of meaning and in their relation to the operative-search activity. The article is assigned for scientists, operative workers, lecturers, cadets, students and to a broad circle of readers interested in the questions determined with this research.

Key words: search and fixation, sufficient information, intelligence activity, intelligence information, operative-search measures and means, state secrecy, financial monitoring, intelligence organs of Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасному світі головні пріоритети роботи поліцейських структур постійно змінюються. Після прийняття Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році виявлення та попередження злочинів стали головними завданнями оперативно-розшукової діяльності. Як і в Україні, так і в інших країнах зустрічається застосування концепцій та інститутів діяльності поліції щодо виявлення і попередження злочинів.

Оперативно-розшукова діяльність здійснюється з метою пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави тільки у тих випадках, якщо іншими шляхами ці завдання вирішити не можливо.

Конституційні положення регулюють будь-які сфери суспільних відносин, тому пряма дія конституційних норм має безпосереднє відношення до здійснення оперативно-розшукової діяльності. Оперативні підрозділи повинні не тільки дотримуватися конституційних принципів, але й приймати відповідні рішення безпосередньо на їх основі та за змістом. Можна наголосити на тому, що оперативно-розшукова діяльність повинна здійснюватися тільки на законних підставах, визначених у законодавстві України.

Аналіз публікацій на тему дослідження. Питання визначення підстав проведення оперативно-розшукової діяльності були предметом дослідження багатьох вчених, серед яких С. Албул, С. Андрусенко, Р. Мукоїда, Д. Ноздрін, Ю. Антонян, В. Берназ, О. Бандурка, В. Аброськін, С. Єгоров, Є. Поляков, Т. Щурат та інші. Разом із тим підстави здійснення оперативно-розшукової діяльності, визначені в законодавстві України, та деякі їх аспекти носять дискусійний характер.

Метою дослідження є вивчення окремих проблемних питань реалізації та пошуку напрямів їх вирішення щодо підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Метою здійснення оперативно-розшукової діяльності є забезпечення захисту особи, її прав і свобод [1], власності, прав і законних інтересів підприємств, установ та організацій від злочинних посягань; встановлення злочинних намірів і дій розроблюваних осіб; виявлення й збереження доказів; недопущення вчинення нових злочинів розроблюваними особами; виявлення злочинців, які переховуються від органів розслідування, слідчого судді та суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб; проведення заходів щодо відшкодування завданих злочинцями збитків і забезпечення конфіскації майна; виявлення та усунення обставин, які сприяли вчиненню злочину.

У статті 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2] визначено виключний перелік підстав здійснення оперативно-розшукової діяльності. С. Албул, С. Андрусенко, Р. Мукоїда, Д. Ноздрін у своєму підручнику поділяють такі підстави на два види:

- підстави, спрямовані на протидію злочинності;
- підстави, що мають дозвільний характер [3, с. 127].

До першої категорії відносяться:

1. Наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів. Слід зазначити, що відповідно до статті 1 Закону України «Про інформацію» під інформацією розуміються будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [3, с. 127].

Чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» чітко вказує на характер інформації, яка може бути підставою для здійснення ОРД. Такою є інформація про:

- 1) злочини, що готуються;
- 2) осіб, які готують вчинення злочину;
- 3) осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;
- 4) осіб, безвісно відсутніх [3, с. 127–128];

Відповідно до статті 281 КПК України про оголошення розшуку виноситься окрема постанова, якщо досудове розслідування не зупиняється або вказується в постанові про зупинення досудового розслідування, якщо таке рішення приймається, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань [4].

5) *розвідувально-підривною діяльністю спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України* [3, с. 128];

Закон України «Про розвідувальні органи України» закріплює визначення терміну «розвідувальна діяльність», яка є діяльністю, що здійснюється спеціальними засобами і методами з метою забезпечення визначених законом органів державної влади розвідувальною інформацією, сприяння реалізації та захисту національних інтересів, протидії за межами України, у тому числі у кіберпросторі, зовнішнім загрозам національній безпеці України [5].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», контррозвідувальна діяльність – спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України [6].

6) *реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей і близьких родичів з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їх близьких родичів, а також осіб, які конфіденційно співпрацюють або співпрацювали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності* [3, с. 130].

До правоохоронних органів відносяться органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [7].

Право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів за наявності відповідних підстав відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» мають:

- 1) особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень;
- 2) потерпілий і його представник у кримінальному провадженні;
- 3) підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники;
- 4) цивільний позивач, цивільний відповідач і їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 4¹) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;
- 4²) персонал органу пробації;
- 5) свідок;
- 5¹) викривач;
- 6) експерт, спеціаліст, перекладач і понятий;
- 7) члени сімей і близькі родичі осіб, перелічених у пунктах «1»-«6», якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства [8].

До другої категорії підстав відносяться:

1. Запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках [3, с. 131].

У Законі України «Про державну таємницю» термін «державна таємниця» вживається як вид таємної інформації, яка охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [9].

Допуск до державної таємниці – оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації, де доступ до державної таємниці – це надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень [9].

2. Потреба в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави [3, с. 135].

Визначення поняття розвідувальної інформації відповідно до законодавства – це усні та зафіксовані на матеріальних носіях (у тому числі у зразках виробів і речовин) відомості, які не можливо отримати офіційним шляхом про реальні та потенційні можливості, плани, наміри і дії іноземних держав, організацій та окремих осіб, які загрожують національним інтересам України, а також про події і обставини, що стосуються національної безпеки і оборони [5].

3. Наявність узагальнених матеріалів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, отриманих в установленому законом порядку [3, с. 137].

Питання фінансового моніторингу регулюється Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом,

або фінансуванню тероризму». Стаття 1 вказаного Закону визначає фінансовий моніторинг як сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу (сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами державного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму) та первинного фінансового моніторингу [10].

Як свідчить практика нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукові заходи та здійснюють досудове слідство, ще мають місце недоліки у виявленні та розкритті злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, тобто злочинів, передбачених статтями 209 і 306 КК України. Злочини, передбачені статтею 209-1 КК України, розкриваються, розслідуються та розглядаються судами в поодиноких випадках.

Отже, підбиваючи підсумки у здійсненому дослідженні, необхідно зробити висновок, що керівники оперативних підрозділів при здійсненні контролю за оперативно-розшуковою діяльністю, прокурори при здійсненні нагляду за дотриманням законів при проведенні оперативно-розшукових заходів, судді при санкціонуванні оперативних заходів повинні приділяти особливу увагу обґрунтованості та правдивості підстав для їх проведення та доцільності такого проведення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: [tps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text) (дата звернення: 13.10.2020).
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
3. Албул С.В. Основи оперативно-розшукової діяльності : навч. посіб. / С.В. Албул, С.В. Андрусенко, Р.В. Мукоїда, Д.О. Ноздрін; за заг. ред. С.В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2016. 270 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.10.2020).
5. Про розвідувальні органи України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-14#Text> (дата звернення: 18.10.2020).
6. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 19.10.2020).
7. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 20.10.2020).
8. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 20.10.2020).
9. Про державну таємницю : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 21.10.2020).
10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.23>

ДІЗНАННЯ ЯК СПРОЩЕНА ПРОЦЕДУРА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Світайло Павло Юрійович,
кандидат юридичних наук, адвокат

У статті розглянуто процедуру дізнання як спрощений порядок досудового розслідування та його етап. Досліджено особливості спрощеного порядку у вигляді протокольної форми досудової підготовки матеріалів і дізнання як першого етапу досудового слідства, які існували в Україні за часів дії Кримінального процесуального кодексу України 1960 року. Визначено ключові моменти дізнання як спрощеної процедури досудового розслідування за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України.

Проведено порівняльно-правове дослідження положень чинного Кримінального процесуального кодексу України в частині регламентації дізнання як спрощеної процедури досудового розслідування, а також кримінального процесуального законодавства Республіки Білорусь, Чеської Республіки та Республіки Польща. Виявлено спільні риси та відмінності спрощеного порядку досудового розслідування в Україні та зазначених країнах. Зокрема, характерними особливостями проведення дізнання в усіх досліджуваних країнах є застосування процедури дізнання у злочинах невеликої тяжкості; скорочені строки проведення; здебільшого визнання вини підозрюваним; можливість укладення угоди про визнання винуватості; обмежений обсяг збирання доказів.

Виявлено і низку відмінностей, деякі з яких доцільно імплементувати до чинного законодавства України, зокрема стосовно незастосування спрощеної процедури досудового розслідування щодо неповнолітніх; глухих, німих, сліпих; неосудних; використання однакових вимог до форми доказів як при проведенні досудового розслідування на загальних умовах, так і для спрощеної процедури (в Україні суперечливою є норма ст. 298¹ Кримінального процесуального кодексу України щодо процесуальних джерел доказів, яка передбачає використання під час дізнання тих доказів, які в загальному порядку не застосовуються).

Ключові слова: спрощений порядок досудового розслідування, дізнання, кримінальні проступки, імплементация правових норм.

INQUIRY AS A SIMPLIFIED PROCEDURE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Svitaylo Pavlo Yuriiiovych,
Candidate of Law Sciences, Lawyer

The article considers the inquiry procedure as a simplified procedure of pre-trial investigation and its stage. The peculiarities of the simplified procedure in the form of a protocol form of pre-trial preparation of materials and inquiry as the first stage of pre-trial investigation, which existed in Ukraine during the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960, are studied. The key points of inquiry as a simplified procedure of pre-trial investigation under the current Criminal Procedure Code of Ukraine are identified.

A comparative legal study of the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of regulating the inquiry as a simplified pre-trial investigation procedure, as well as criminal procedural legislation of the Republic of Belarus, the Czech Republic

and the Republic of Poland. The common features and differences of the simplified procedure of pre-trial investigation in Ukraine and the mentioned countries are revealed. In particular, the characteristic features of conducting inquiries in all countries under study are the use of the inquiry procedure in minor crimes; reduced terms of carrying out; as a rule, a guilty plea to the suspect; the possibility of concluding a plea agreement; limited collection of evidence.

At the same time, a number of differences were identified, some of which should be implemented in the current legislation of Ukraine, in particular: regarding the non-application of the simplified procedure of pre-trial investigation of minors; deaf, dumb, blind; insane; use of the same requirements for the form of evidence both during the pre-trial investigation on general terms and for a simplified procedure (in Ukraine, the norm of Article 2981 of the Criminal Procedure Code of Ukraine on procedural sources of evidence is contradictory, which provides for the use during the inquiry of evidence that is not generally used).

Key words: simplified procedure for pre-trial investigation, inquiry, criminal offenses, implementation of legal regulations.

Світовою спільнотою поняття «спрошене судочинство» (“summary proceedings”) розглядається як спрощений порядок, який прискорює судовий розгляд з метою забезпечення більш високої ефективності системи кримінального правосуддя і зведення до мінімуму витрат. Загалом спрошене судочинство використовується в судах нижчої інстанції щодо менш серйозних кримінальних правопорушень і є прискореним порядком розгляду, в рамках якого певні формальні процедури не потрібні або спрощуються [1]. Тобто основна ідея спрощеного кримінального судочинства полягає у прискореному та спрощеному порядку розгляду менш серйозних кримінальних правопорушень.

01 липня 2020 року набули чинності зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України) та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22.11.2018. Зокрема, запроваджено нову класифікацію кримінальних правопорушень і спрощено процедуру розслідування кримінальних проступків, яка нині проводиться в формі дізнання. Зазначені зміни покликані спростити роботу правоохоронних органів і скоротити строки досудового розслідування в окремих категоріях кримінальних правопорушень.

Схожа процедура спрощеного розслідування злочинів невеликої тяжкості успішно функціонує в багатьох зарубіжних країнах, наприклад у Республіці Білорусь, Чеській Республіці, Республіці Польща тощо.

Дослідженню різних аспектів досудового розслідування в зарубіжних країнах присвячені наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених: Р. Багдасарова, Л. Головка, К. Гуценка, Л. Грицаєнко, К. Калиновського, О. Михайленка, А. Молдована, А. Смірнова, М. Стойко, О. Татарова тощо. Однак нині відсутні порівняльні дослідження процедури дізнання як спрощеної процедури досудового розслідування в Україні та зарубіжних країнах.

Мета статті полягає у порівнянні положень чинного кримінального процесуального законодавства України щодо проведення дізнання та аналогічної процедури досудового розслідування в зарубіжних країнах для запровадження позитивного досвіду та усунення недоліків під час проведення дізнання.

Спрощений порядок у вигляді протокольної форми досудової підготовки матеріалів існував в Україні за часів дії КПК 1960 року. Зокрема, по окремих категоріях злочинів невеликої тяжкості застосовувалася така процедура:

1) органи дізнання не пізніш як у 10-денний строк (у виняткових випадках зазначений строк можливо було продовжити до 20 днів) повинні були встановити обставини вчиненого злочину і особу правопорушника, одержати пояснення від правопорушника, очевидців та інших осіб, витребувати довідку про наявність або відсутність судимості у правопорушника, характеристику з місця його роботи або навчання та інші матеріали, які мають значення для розгляду справи в суді;

2) у правопорушника відбиралося зобов'язання з'являтися за викликами органів дізнання і суду та повідомляти їм про зміну місця проживання;

3) про обставини вчиненого злочину складався протокол, у якому зазначалися обставини вчинення злочину, фактичні дані, що підтверджували наявність злочину і ймовірну вину правопорушника; кваліфікація злочину за статтею КК України. До протоколу приєднувалися всі матеріали, а також список осіб, які підлягали виклику в суд;

4) протокол затверджувався начальником органу дізнання, після чого всі матеріали пред'являлися правопорушнику для ознайомлення (ст. 429 КПК);

5) протокол разом із матеріалами надсилався прокурору, який, визнавши їх достатніми для розгляду в судовому засіданні, виносив постанову про порушення кримінальної справи, обирав щодо правопорушника в необхідних випадках запобіжний захід і складав обвинувальний висновок, направляв справу до суду або повертав матеріали для провадження досудового слідства чи відмовляв у порушенні кримінальної справи в разі відсутності підстав (ст. 430 КПК) [2].

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України передбачає дещо інший порядок проведення дізнання як спрощеної процедури досудового розслідування. Так, дізнання проводиться під час розслідування кримінальних проступків (за вчинення яких передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі – п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК України, ч. 2 ст. 12 КК України); дізнання проводиться спеціальним суб'єктом – дізнавачем підрозділів дізнання або уповноваженими особами інших підрозділів: органів Національної поліції; органів безпеки; органів, які здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів Державного бюро розслідувань; Національного антикорупційного бюро України; дізнання проводиться в стислі терміни – 72 години у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, 20 діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім, 1 місяць – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи у разі незгоди з результатами медичного освідчування або висновком спеціаліста (ч. 3 ст. 219 КПК України). Строк дізнання може бути продовжений прокурором до 1 місяця (ст. 298¹ КПК України) [3, 4].

Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім загальних джерел доказів, також є пояснення осіб, результати медичного освідчування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, які мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису (ст. 298¹ КПК України).

За умови визнання своєї винуватості та згоди підозрюваного та потерпілого про розгляд судом обвинувального акту за їх відсутності прокурор надсилає до суду обвинувальний акт, у якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні (ст. 302 КПК України) [3].

Слід також розмежовувати дізнання як етап досудового розслідування та як його спрощену процедуру. Зокрема, під час дії КПК України 1960 року дізнання існувало як попередній етап досудового слідства. На органи дізнання покладалося вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, які його вчинили (ст. 103 КПК). Органи дізнання проводили слідчі дії по злочинах різного ступеня тяжкості: за наявності ознак злочину, що не є тяжким, орган дізнання порушував кримінальну справу, проводив слідчі дії до встановлення особи, яка його вчинила. Після цього складав постанову про передачу справи слідчому, яку затверджував прокурор; у разі порушення органом дізнання справи про тяжкий злочин він був зобов'язаний передати її слідчому через прокурора після виконання невідкладних слідчих дій, а якщо у справі про тяжкий злочин, що була передана слідчому, не встановлено особу, яка його вчинила, то орган дізнання продовжував виконувати оперативно-розшукові дії і повідомляв слідчого про їх наслідки (ст. 104 КПК) [2].

Нині в багатьох зарубіжних країнах використовуються спрощені процедури досудового розслідування. Так, глава 47 КПК Республіки Білорусь регламентує пришвидшене провадження за наявності ознак злочинів, які не становлять великої суспільної небезпеки, або менш тяжких злочинів, якщо факт злочину очевидний, відома особа, підозрювана у вчиненні злочину, вона не спростовує його вчинення. Порядок пришвидшеного провадження визначається загальними правилами КПК Республіки Білорусь (ч. 1, 2 ст. 452).

Строк пришвидшеного провадження становить 10 діб з дня надходження до органу попереднього слідства заяви або повідомлення про злочин до передання кримінальної справи прокурору для направлення його до суду. Зазначений строк за мотивованою постановою слідчого може бути подовжено до 15 діб начальником слідчого підрозділу або його заступником (ст. 453).

Порядок пришвидшеного розслідування в Республіці Білорусь схожий на аналогічний порядок дізнання в Україні. Так, визнавши зібрані матеріали достатніми для порушення кримінальної справи та направлення її до суду, слідчий виносить постанову про порушення кримінальної справи, приймає її до свого провадження, притягує в якості обвинуваченого особу, яка підозрюється у вчиненні злочину, яка не заперечує про його вчинення, вирішує питання про застосування запобіжного заходу, накладає арешт на майно, приймає рішення про визнання особи потерпілою, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, допитує потерпілих і свідків. Після виконання зазначених дій слідчий завершує пришвидшене провадження (ч.ч. 1, 2 ст. 454).

Під час такого провадження до порушення кримінальної справи беруться пояснення в особи, яка не заперечує вчинення злочину, витребується довідка про наявність або відсутність судимостей, відомості, що характеризують особу, та інші матеріали, які мають значення для розгляду справи у судовому засіданні або винесення вироку без судового розгляду (ч. 3 ст. 452).

Судовий розгляд матеріалів пришвидшеного провадження відбувається без участі прокурора-державного обвинувача, який висловлює в постанові свою думку щодо призначення конкретного покарання або інших заходів кримінальної відповідальності, а також за згодою особи, яка обвинувачується у вчиненні менш тяжкого злочину, – без її участі (ст. 455).

Пришвидшена процедура досудового розслідування не застосовується, якщо злочин вчинено неповнолітнім, а також про передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння неосудних або осіб, які захворіли на психічні розлади після вчинення злочину (ч. 3 ст. 456) [5].

Відмінними рисами пришвидшеного досудового слідства в Республіці Білорусь та в Україні є те, що:

1) в Республіці Білорусь обов'язковою умовою такого провадження є визнання вини підозрюваним, в Україні у випадку не визнання підозрюваним вини просто збільшується строк дізнання;

2) в Республіці Білорусь пришвидшена процедура не застосовується щодо неповнолітніх та щодо суспільно-небезпечних діянь неосудних або осіб, які захворіли на психічні розлади після вчинення злочину;

3) в Україні допускається застосування додаткових видів доказів під час дізнання, які не дозволяється використовувати в загальному порядку;

4) в Республіці Білорусь судовий розгляд матеріалів за результатами пришвидшеного досудового слідства відбувається не тільки без участі обвинуваченого та потерпілого (як в Україні), а ще й без прокурора-державного обвинувача, який надсилає до суду свою письмову думку щодо покарання.

У Чеській Республіці скорочене досудове провадження проводиться у злочинах, за якими районний суд компетентний проводити розгляд у першій інстанції і за якими законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, верхня межа якого не перевищує п'яти років, якщо: 1) підозрюваний був спійманий на місці злочину або відразу після нього; 2) під час розгляду кримінальної справи або іншої ініціативи по кримінальному переслідуванню були встановлені факти, які іншим чином виправдовують початок кримінального переслідування, і можна очікувати, що підозрюваний зможе постати перед судом протягом терміну, зазначеного в § 179b. Скорочене досудове провадження проводиться органами поліції (§ 179a).

Строк скороченого розслідування складає 2 тижні з дня, коли орган поліції поінформував підозрюваного про вчинення дії про притягнення його як підозрюваного і про те, в якому злочині він підозрюється (розділ 179b, пункт 3). Зазначений строк може бути продовжено максимально до 30 днів (§ 179f). Орган, який здійснює спрощене розслідування, повинен виконувати всі дії відповідно до загальних правил досудового розслідування, при цьому виконувати лише термінові або неповторювані дії (§ 179b).

Прокурор може в ході скороченого розслідування укласти з підозрюваним угоду про винуватість і покарання та внести до суду клопотання про затвердження такої угоди (§ 179b). За результатами скороченого досудового розслідування прокурор приймає одне з таких рішень: 1) звертається до суду за покаранням, якщо визнає, що результати досудового розслідування свідчать про винність підозрюваного; 2) подає до суду пропозицію про затвердження угоди про винуватість і покарання; 3) відкладає розгляд справи, якщо вона не пов'язана з підозрою у скоєнні кримінального злочину; 4) передає справу до компетентного органу для обговорення правопорушення; 5) передає справу в інший орган для накладення дисциплінарного стягнення; 6) відкладає розгляд справи, якщо кримінальне переслідування неприпустиме відповідно до ст. 11; 7) відкладає розгляд питання, якщо він прийняв рішення про затвердження мирової угоди; 8) повертає справу до органу поліції, якщо потрібні подальші дії в рамках досудового розслідування (§ 179c).

Скорочене досудове розслідування не може бути проведено або продовжено, якщо: 1) судом не визнані підстави затримання підозрюваного; 2) є підстави для проведення спільного розслідування за двома або більше злочинами, з яких принаймні один підлягає розслідуванню (§ 179f) [6].

Відмінності між скороченим досудовим розслідуванням у Чеській Республіці та в Україні полягають у тому, що:

1) у Чеській Республіці проводити розслідування в скороченому порядку уповноважені лише органи поліції, а в Україні більш широкий перелік органів дізнання залежно від підслідності кримінального проступку;

2) розслідування у скороченому порядку в Чехії проводиться тими ж органами поліції, що і звичайне розслідування, а не окремим підрозділом;

3) як і в Республіці Білорусь, у Чехії орган, який здійснює спрощене розслідування, повинен виконувати всі дії відповідно до загальних правил досудового розслідування, а в Україні можливе також використання додаткових доказів, що є виключенням із загальних вимог доказування в кримінальному провадженні;

4) КПК Чеської Республіки передбачено, що у випадку наявності підстав для проведення спільного розслідування за двома або більше злочинами, з яких принаймні один підлягає розслідуванню, спрощена процедура не застосовується. КПК України аналогічного положення не містить.

Відповідно до ст. 469 Республіки Польща спрощена процедура досудового розслідування застосовується до окремих категорій злочинів, в тому числі до тих, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі строком до 3 років. Спрощена процедура не застосовується щодо: 1) обвинувачених, позбавлених волі по тій чи іншій справі, за винятком випадків застосування попереднього арешту до винного у вчиненні певних видів злочинів; 2) неповнолітніх; глухих, німих або сліпих; наявності обґрунтованих сумнівів в осудності підозрюваного; якщо особа не розмовляє польською мовою.

Органами розслідування справ за спрощеною процедурою є поліція, а також інші органи, уповноважені проводити розслідування за визначенням Міністра юстиції і за погодженням з відповідними міністрами (ст. 471). Загальний строк спрощеного розслідування складає 1 місяць, прокурор може продовжити зазначений строк до 2 місяців, а у випадку, якщо розслідування не може бути завершено у вказаний термін, подальший розгляд відбувається за загальними правилами (ч. 2 ст. 474).

За клопотанням підозрюваного або його захисника орган, який проводить розслідування, ознайомлює підозрюваного з матеріалами закінченого розслідування (ч. 1 ст. 474). Слідчий складає обвинувальний висновок, який затверджується та передається до суду прокурором. Прокурор також може самостійно скласти обвинувальний висновок (ч.ч. 3, 4 ст. 474). Дізнання у справах по спрощеному порядку допускається обмежити проведенням допиту підозрюваного та збиранням доказів у необхідному обсязі [7].

Основними відмінностями спрощеного порядку досудового розслідування в Республіці Польща та в Україні є те, що:

1) граничний строк проведення спрощеного досудового розслідування в Польщі більший, ніж в Україні;

2) спрощена процедура в Польщі не застосовується щодо окремих категорій осіб, Україна таких обмежень не має.

Беручи до уваги викладене вище, вважаємо, що спрощування провадження по менш тяжких категоріях злочинів іноді тягне за собою послаблення гарантій законності та прав учасників кримінального провадження. Допустимість застосування спрощеної процедури розслідування встановлюється за матеріально-правовими та процесуально-правовими підставами. Матеріально-правовими підставами є обмежений перелік злочинів (здебільшого його встановлює законодавство кожної держави); процесуально-правовими – обов'язкова наявність певних фактичних умов, які вичерпно встановлені кримінально-процесуальним законодавством.

Для спрощеного провадження також характерним є відступ від таких базових принципів кримінального судочинства: 1) повнота та всебічність дослідження (оскільки

проводиться мінімум слідчих дій), менший обсяг дослідження доказів, оформлення їх результатів, у деяких випадках – заочний розгляд матеріалів; 2) змагальність сторін, оскільки проводиться обмежений перелік слідчих дій, активно застосовуються процедури визнання вини та укладення угод про визнання винуватості, а також судовий розгляд матеріалів без участі сторін, іноді навіть без прокурора-державного обвинувача.

Загалом спрощений порядок розслідування в Україні, Республіці Білорусь, Чеській Республіці та Республіці Польща має багато спільних рис. Деякі положення кримінального процесуального законодавства цих держав доцільно імплементувати в національне законодавство, зокрема: 1) стосовно незастосування спрощеної процедури досудового розслідування щодо неповнолітніх; глухих, німих, сліпих; неосудних; 2) використання однакових вимог до форми доказів як при проведенні досудового розслідування на загальних умовах, так і для спрощеної процедури (в Україні суперечливою є норма ст. 298¹ КПК України щодо процесуальних джерел доказів, яка передбачає використання під час дізнання тих доказів, які в загальному порядку не застосовуються).

Список використаних джерел:

1. XII Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию / Семинар-практикум по стратегиям и оптимальным видам практики по предупреждению переполненности исправительных учреждений. Справочный документ // Документ ООН A/CONF.213/16, 25 January 2010. П. 12.
2. КПК України № 1003-05 від 28.12.1960. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-05?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0#w1_1.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Кримінальний Кодекс України № 2341-III від 05.04.2001. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900295>.
6. КПК Чеської Республіки від 09.12.1961 № 141/1961 Coll. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141#cast2>.
7. КПК Республіки Польща від 06.06.1997. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.infor.pl/akt-prawny/DZU.1997.089.0000555,ustawa-kodeks-postepowania-karnego.html>.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 159.9:351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.24>

ПСИХОЛОГІЧНА УСТАНОВКА ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРУПОВИХ ФАХОВИХ ДІЙ ПРАВООХОРОНЦІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Григор'єв Валерій Геннадійович,
старший викладач кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Онопченко Наталя Василівна,
викладач кафедри спеціальної фізичної
та вогневої підготовки
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

У статті розглянуто шляхи вирішення однієї з проблем професійної діяльності поліцейських при забезпеченні публічної безпеки та охороні громадського порядку – підвищення ефективності спільних дій правоохоронців під час несення служби та у боротьбі зі злочинністю. Розглянуто деякі види службових груп (об'єднань) поліцейських, у складі яких чинним законодавством для безпечного та ефективного несення служби, успішного проведення поліцейських операцій передбачені колективні дії – патруль, групи оперативного шикування, штурмова група тощо.

Визначено, що у системі взаємодії між керівником поліцейської групи і іншими поліцейськими в період виконання службово-оперативного завдання важливою є психологічна установка на практичну взаємодію правоохоронців, яка сприяє мобілізації досвіду та зусиль кожного з правоохоронців на успішне виконання колективних оперативних заходів. Установка розуміється як зумовлений минулим досвідом стан готовності поліцейського, його схильність до фахової активності або виконання окремих дій у визначеній ситуації (при проведенні поліцейської операції, припиненні правопорушення при охороні громадського порядку тощо).

Обґрунтовуються деякі способи підвищення ефективності групових дій працівників поліції в екстремальних умовах боротьби зі злочинністю шляхом формування відповідної особистісної психологічної установки на конструктивну колективну роботу. Розглянуто основні методи формування у працівників поліції психологічної установки на ефективні колективні дії під час виконання службово-бойових завдань: 1) формування

у кожного правоохоронця об'єктивного особистісного поняття про досягнення мети поліцейської операції; 2) показ керівником групи на місці події тактики дій для наслідування (повторення) іншими членами групи, здатність захопити їх особистим прикладом, мотивувати до рішучих дій; 3) навіювання та переконання як процес словесного впливу керівника оперативної групи на підвищення результативності дій підлеглих; 4) новизна у вирішенні поставленого завдання; 5) доказовість (аргументація) запропонованої системи оперативно-тактичної роботи щодо локалізації екстремальної ситуації.

Зроблено висновки про практичне значення розглянутих методів формування у правоохоронців зазначеної вище установки для удосконалення проведення занять у системі службової підготовки в практичних підрозділах (спеціалізованих підрозділах) поліції. Сформована особистісна якість буде ефективною умовою для становлення особистості сучасного поліцейського. На основі проведеного дослідження розглянуто перспективні напрями подальшого вирішення піднятої проблеми.

Ключові слова: екстремальні умови, працівники поліції, психологічна установка, методи формування особистісного утворення, групові дії правоохоронців, ефективність взаємодії поліцейських, службово-бойові завдання, поліцейські операції.

PSYCHOLOGICAL ATTITUDE OF POLICE OFFICERS AS A CONDITION FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF GROUP PROFESSIONAL ACTIONS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN EXTREME CONDITIONS

Hryhoriev Valeriy Gennadiyovich,
Assistant Professor at the Department of
Special Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Onopchenko Natalia Vasylivna,
Lecturer at the Department of Special
Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article considers the ways of solving one of the problems of professional activity of police officers in ensuring public safety and protection of public order – increasing the effectiveness of joint actions of law enforcement officers during their service and in the fight against crime. Some types of service groups (associations) of police officers, which are provided by the current legislation for safe and effective service, successful conduct of police operations – patrol, operational line-up groups, assault group, etc are considered.

It is determined that in the system of interaction between the head of the police group and other police officers during the performance of official duties a psychological attitude is important that helps to mobilize the experience and efforts of each law enforcement officer to implement collective operations successfully. Attitude is understood as a state of readiness of a police officer due to past experience, his tendency to professional activity or performance of certain actions in a certain situation (conducting a police operation, termination of an offense in the protection of public order, etc.).

Some ways of increasing the effectiveness of group actions of police officers in the extreme conditions of the fight against crime by substantiating the appropriate personal psychological

attitude to constructive teamwork are substantiated. The main methods of forming a psychological attitude of police officers to effective collective actions during the performance of combat missions are considered: 1) formation of each law enforcement officer an objective personal concept of achieving the goal of the police operation; 2) demonstration by the group leader at the scene the tactics of action to follow (repeat) by other members, the ability to capture their personal example, motivate to decisive action; 3) suggestion and persuasion as a process of verbal influence of the head of the task force to increase the effectiveness of actions of subordinates; 4) novelty in solving the task; 5) provability (argumentation) of the proposed system of operational and tactical work on the localization of an extreme situation.

Conclusions on the practical significance of the considered methods of formation of the above-mentioned installation by law enforcement officers to improve the training in the system of service training in practical units (special units) of the police are made, will be an effective condition for the formation of the personality of a modern police officer. On the basis of the conducted research the perspective directions of the further decision of the raised problem are considered.

Key words: extreme conditions, police officers, psychological attitude, methods of formation of personal education, group actions of militiamen, efficiency of interaction of policemen, service and combat tasks, police operations.

Постановка проблеми. Національна поліція України (далі – поліція, НПУ) згідно статті 1 Закону України «Про Національну поліцію» – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Серед основних завдань поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

Аналіз непоодиноких випадків припинення працівниками поліції правопорушень під час охорони громадського порядку, застосування тактики дій нарядів патрульної поліції та оперативних груп підрозділів НПУ у боротьбі зі злочинністю показує, що при проведенні складних поліцейських операцій, у яких задіяна значна кількість працівників підрозділу НПУ, ускладнюється не тільки їх керованість, а й знижується ефективність групових дій, особливо в екстремальних умовах використання злочинцями вогнепальної чи іншої зброї.

Не останнє місце в таких ситуаціях відіграє внутрішня готовність поліцейського до активних і тактично правильних дій, складником якої є психологічна установка на виконання спільних злагоджених заходів у складі оперативних груп чи інших тимчасових формувань підрозділу поліції. Зазначена умова сприяє не тільки ефективному виконанню поставленого завдання, а й збереженню життя та здоров'я самих правоохоронців.

Аналіз основних досліджень і публікацій із проблеми. У дослідженні піднятої проблеми нами опрацьовано посібники та публікації науковців і фахівців-практиків у галузі спеціальної фізичної, тактико-спеціальної та вогневої підготовки, зокрема Д.О. Акіменка, Я.Г. Бондаренка та А.І. Черкашина щодо комплексного підходу в організації підготовки та несення служби працівниками патрульної поліції [2]; В.І. Плиська щодо формування у поліцейських стійкого психомоторного стану до зовнішніх виявів небезпеки [3]; враховано напрацювання Т.С. Вайди та О.І. Кузнецова щодо удосконалення методики навчання й виховання у майбутніх офіцерів поліції стійких навичок професійних дій в екстремальних умовах несення служби [4, с. 58–60; 5, с. 283–284].

У роботах вказаних авторів розглянуто та враховано окремі підходи у вирішенні піднятої проблеми, розкрито зміст і значення таких компонентів фахової підготовки як готовність нести службу у складі наряду патруля, стійкий психомоторний стан до дії зовнішніх небезпек чи його інтелектуальний складник, сформованість навичок професійних дій в екстремальних ситуаціях службової діяльності.

За результатами аналізу низки публікацій науковців і фахівців-практиків у галузі спеціальної фізичної та вогневої підготовки – М.І. Ануфрієва, С.Є. Бутова, О.Ф. Гіди, С.М. Решка щодо методики навчання працівників міліції (поліції) прийомам захисту від холодної та вогнепальної зброї правопорушника [6]; В.Я. Горбачевського, А.Г. Сачави стосовно вибору тактики дій працівників Національної поліції в екстремальних ситуаціях і правових основ застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї [7]; С. Максимова та О. Запорожанова щодо підготовки до дій в екстремальних ситуаціях засобами спеціальної фізичної підготовки [8] (рис. 1).

За результатами узагальнення основних положень вказаних робіт, на нашу думку, для успішного формування особистості сучасного професіонала Національної поліції необхідно розвивати не тільки психомоторну стійкість правоохоронця за рахунок розвитку низки окремих спеціальних якостей, а й формувати комплексне особистісне утворення – установку на готовність до спільних дій у складі підрозділу. Недостатня увага, на нашу думку, до формування у працівників НПУ саме психологічної установки до дій у складі групи в екстремальних умовах і зумовила вибір теми нашого дослідження.

Рис. 1. Комплекс спеціальних якостей правоохоронця як умова успішного виконання службових завдань

Метою роботи є: 1) обґрунтування поняття установки поліцейського на колективні дії у складі підрозділу під час проведення поліцейських операцій чи при охороні громадського порядку; 2) розкриття основних методів і прийомів підвищення ефективності групових дій працівників поліції в екстремальних умовах боротьби зі злочинністю шляхом формування відповідної особистісної психологічної установки.

Методи дослідження. У процесі розгляду шляхів вирішення піднятої проблеми нами використано комплекс методів: *теоретичні* – критичний аналіз фахової літератури та наукових публікації; синтез інформації із різних галузей знань, що стосуються вивчення об'єкта дослідження, їх систематизація, які дали можливість ґрунтовно та багатосторонньо розглянути й проаналізувати складники професійної готовності поліцейського до групових дій; *емпіричні* – узагальнення результатів діяльності фахівців практичних підрозділів поліції, науковців закладів вищої освіти МВС України, які працюють у цьому напрямі; спостереження.

Результати дослідження. З метою проведення ефективних дій у боротьбі із правопорушниками, забезпечення умов для збереження життя і здоров'я правоохоронців працівники поліції у складних умовах їх затримання чи переслідування здійснюють оперативні заходи у складі двох або більше осіб. Так, згідно чинного законодавства *патруль* – це рухомий наряд у складі одного або кількох працівників поліції, який виконує покладені на нього обов'язки на маршруті патрулювання.

Групи оперативного шиккування – тимчасове формування сил і засобів у складі поліцейських, військовослужбовців Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законодавства України військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, які діють за єдиним планом та об'єднані під єдиним керівництвом для виконання визначених конкретних завдань, передбачених поліцейськими операціями, та розосереджених на території їх проведення.

Штурмова група – група, сформована з поліцейських підрозділу «КОРД» або військовослужбовців підрозділів (загонів) спеціального призначення Національної гвардії України для виконання завдань під час проведення спеціальної поліцейської операції [9]. Склад групи швидкого реагування визначається наказом керівника підрозділу НПУ і до неї включаються працівник карного розшуку, дільничний офіцер поліції, поліцейський чи поліцейський-водій.

Важливою ланкою у системі взаємодії між керівником таких груп і іншими поліцейськими у період виконання службового завдання є психологічна установка, яка сприяє мобілізації досвіду та зусиль кожного з правоохоронців на успішне виконання колективних оперативних заходів. Під установкою розуміється зумовлений минулим досвідом стан готовності, схильність індивіда до певної активності або дії в певній ситуації.

Явище установки відкрили німецькі психологи С. Експер, потім – Л. Ланге (1888 рік). Загальнопсихологічну теорію установки створив і в подальшому розробив Д.М. Узнадзе [10, с. 341]. Установка є опосередкованою ланкою у взаємозв'язках потреб індивіда (вітальних чи вторинних) і середовища.

Установка на вибір і виконання завчасно зумовленої тактики дій сприймається краще, коли між співробітниками і керівником групи є тісний контакт у спілкуванні, а також у випадку попереднього колективного обговорення виконання завдання. Рівень фахового спілкування і взаєморозуміння залежить від рівня свідомості осіб (правоохоронців), які беруть участь у виконанні завдання. У протилежному випадку керівнику оперативної групи варто враховувати та застосовувати певні підходи (способи, прийоми та методи) для зорієнтування всіх працівників поліції, підвищувати єдність і цілісність психологічної установки – психологічного настроювання на найближче жорстке протистояння зі злочинцями, привертання їх уваги до підвищеної дисциплінованості під час операції та налаштування до чіткого й обов'язкового виконання заходів розробленого єдиного плану тощо).

Згідно Українського педагогічного словника [10, с. 205] під методом (*грец. методος* – шлях дослідження чи пізнання) ми розуміємо спосіб організації практичного чи тео-

ретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта (в нашому випадку психологічної установки щодо тісної взаємодії працівників НПУ в екстремальній ситуації).

До основних методів формування у поліцейського психологічної установки на ефективні колективні дії можна віднести такі:

1. *Формування в кожного правоохоронця об'єктивного особистісного поняття про досягнення мети поліцейської операції.* У багатьох працівників поліції може бути вироблена власна точка зору щодо способів виконання завдання, яка ґрунтується на їх індивідуальному фаховому чи життєвому досвіді, наявній побутовій свідомості, які були сформовані в них на підставі певних вражень чи уявлень про екстремальну ситуацію. Такі уявлення та поняття можуть базуватися як на індивідуальному попередньому досвіді власних дій в аналогічних ситуаціях (у досвідчених працівників поліції), так і на основі розповідей інших поліцейських, переглянутих кіно- та відеофільмів, прочитаних книг-детективів тощо в поліцейських-початківців.

Тому можуть бути варіанти розбіжностей між окремими поліцейськими і керівником групи щодо розуміння алгоритмів виконання плану операції, з'являються недовіра або морально-психологічні бар'єри через відсутність врахування старшим групи думки інших правоохоронців, нав'язування тільки своєї концепції поведінки в критичній ситуації.

З метою попередження такої недовіри або формування (виправлення) належної психологічної установки старшому групи необхідно активно використовувати раціональний досвід й інших працівників поліції. Здатність до використання асоціацій, поєднання особистісного досвіду з логікою дій чи оперативних заходів, адекватна уява самих правоохоронців дозволяють швидше знаходити правильний шлях щодо ліквідації небезпечної обстановки (екстремальної ситуації) на місці події.

2. *Показ керівником групи на місці події тактики дій для наслідування (повторення) іншими членами, здатність захопити їх особистим прикладом, мотивувати до рішучих дій.* З метою реалізації власної точки зору щодо найбільш ефективного знешкодження злочинців, які сховалися або яких оперативна група поліції переслідує, а також орієнтуючись на особисту підготовку підлеглих, керівник практично сам розпочинає дії, що співпадають із завчасно викладеним ним ходом поліцейської операції (наприклад, зближення із озброєним вогнепальною зброєю правопорушником з використанням «мертвих зон», тобто швидке перетинання місцевості по діагоналі від одного укриття до іншого, відстань між якими не перевищує 3 м. Це не дасть часу злочинцю для своєчасного і прицільного відкриття вогню навіть при максимальному контролі ним місцевості. Таким чином, керівник групи викладає свою тактику дій і при цьому першим показує, як треба її виконувати). З точки зору психології демонстрація прикладу для наслідування є пусковим елементом особистісної установки для інших членів групи для повторення ними аналогічного способу дій.

3. *Навіювання, переконання як процес словесного впливу керівника оперативної групи на підвищення результативності дій підлеглих.* Такі психологічні прийоми для корегування особистісної установки особливо необхідні, коли працівник поліції втомлений, відчуває розгубленість, страх, втрачає над собою контроль (наприклад, щодо молодих, малодосвідчених поліцейських, які вперше потрапляють в екстремальну ситуацію).

Навіювання як спосіб впливу розраховане на некритичне, безвідмовне і беззаперечне сприйняття правоохоронцем інформації з подальшими за ним діями. При цьому від керівника оперативної групи вимагається переконливість в аргументації, оптимізм і «мажорність» настрою (бадьорість голосу, впевнені рухи) тощо.

4. *Новизна у вирішенні поставленого завдання.* Вибір такої тактики є ефективним, особливо коли вона несподівана і смілива не тільки для працівників поліції, а й право-

порушника. Ці фактори з урахуванням рівня підготовленості особового складу і точності виконання поставлених завдань суттєво впливають на психологічний стан обох сторін протиборства (для порушника – раптовість і оригінальність дій поліцейських призводить до розгубленості, а перевага своєї тактики, яку бачать працівники поліції – до активізації фізичних сил і росту емоційно-психологічного потенціалу групи захоплення), що завжди приносить позитивний результат.

5. *Доказовість (аргументація) пропонованої системи оперативно-тактичної роботи щодо локалізації екстремальної ситуації.* Забезпечення цього підходу можливе завдяки опорі на власний досвід участі в попередніх поліцейських операціях, проведенню відповідних аналогій. Фактами позитивного завершення подібних тактичних ситуацій легко переконати працівників поліції у ефективності та необхідності реалізації пропонованої системи заходів.

Значну роль у вирішенні критичної ситуації відіграють скоординовані дії поліцейських тактичної групи, які беруть участь у поліцейській операції. Разом із тим на практиці трапляються випадки, у яких навіть досвідченим правоохоронцям важко передбачити напрям розвитку подій, що ускладнює розробку типових установок на конкретні стандартні тактичні дії. Однак працівники поліції, які раніше моделювали на практичних заняттях службової підготовки різноманітні ситуації і відпрацьовували колективні дії в таких умовах, можуть легко (наприклад, на відстані – жестами, мімікою або з півслова) зрозуміти один одного. Такий контакт між правоохоронцями особливо необхідний у складних обставинах (темний час доби, відсутність або недостатнє освітлення, дощ тощо), коли кожна секунда важлива для заняття своєчасної й вигідної позиції або проведення синхронних, але різних за динамікою атакуючих чи гальмуючих тактичних впливів.

Стійкість колективу підрозділу (тактичної групи) правоохоронців визначає рівень розвитку взаємовідносин і взаємодії між його членами, згуртованість, психологічний мікроклімат і сумісність, а також рівень їх спеціальної фізичної підготовки. Однією з умов згуртування й налагодження взаєморозуміння між окремими поліцейськими є, на нашу думку, подолання різноманітних перешкод на заняттях зі спеціальної фізичної (тактико-спеціальної) підготовки у складі підрозділу (чергової частини, відділення, відділу поліції тощо), оскільки організація спільної діяльності, досягнення поставленої мети будуються на чіткій взаємодії та взаємодопомозі окремих поліцейських.

На думку В.І. Плиска, важливим є й сам процес належного кадрового забезпечення підрозділів поліції, коли працівники поліції підбираються за параметрами психологічної чи функціональної сумісності [3, с. 54]. Психологам варто враховувати, що функціональна сумісність у складі невеликих груп визначається швидкістю процесів мислення, правильним сприйняттям інформації і логічністю колективних дій правоохоронців.

Значні відмінності в якісних і кількісних показниках цих процесів можуть ускладнювати процес згуртування колективу групи, адже, наприклад, окремі працівники володіють кращою руховою активністю і можуть випереджати події, а інші можуть домінувати за рахунок тактики дій. Тому для нормальної співпраці правоохоронцям насамперед необхідний час, а також участь усіх членів підрозділу у спільних заходах як під час службової діяльності, так і поза службою (дозвілля).

Висновки. Розглянувши та обґрунтувавши необхідність психологічної установки правоохоронців як необхідної умови ефективних групових дій в екстремальних умовах, ми вважаємо, що пропоновані методи та прийоми – формування в кожного працівника поліції об'єктивного особистісного поняття про досягнення мети поліцейської операції, демонстрація керівником оперативно-тактичної групи безпосередньо на місці фахових дій для наслідування (повторення) іншими членами, навчання,

переконання як процес словесного впливу керівника групи щодо підвищення результативності дій підлеглих, новизна у вирішенні поставленого завдання будуть корисними для проведення занять зі службової підготовки у практичних підрозділах, сприятимуть ефективному становленню особистості сучасного поліцейського.

Перспективи подальшого розвитку проблеми. Ми вважаємо, що практичне значення для працівників практичних підрозділів НПУ матимуть такі подальші напрями психологічних досліджень: 1) прогнозування як чинник тактики оперативних дій працівника поліції в екстремальних умовах протиборства зі злочинцем; 2) формування у правоохоронців стійкого психоемоційного стану до дії зовнішніх небезпек і дослідження його складових компонентів; 3) формування працівниками поліції тактики дій в екстремальних умовах з урахуванням поведінкових рис злочинців; 4) профілактика професійно-моральної деформації працівників поліції внаслідок негативного впливу кримінального елемента.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (зі змінами в редакції від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 15.10.2020).
2. Черкашин А.І. Тактико-спеціальна підготовка працівників патрульної служби міліції України: навч. посіб. / А.І. Черкашин, Д.О. Акіменко, Я.Г. Бондаренко; за заг. ред. В.В. Морозюка; МВС України, Харківський нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2009. 272 с.
3. Плиско В.И. Формирование у сотрудников устойчивого психомоторного состояния к внешним проявлениям опасности. Киев: Рио МВД Украины, 1991. 128 с.
4. Вайда Т.С., Кузнецова О.І. Формування у майбутніх правоохоронців стійкого психоемоційного стану до дії зовнішніх небезпек (на прикладі спеціальної фізичної підготовки). *Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток*: [тези]: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 20 лютого 2009 року). Одеса: ОДУВС, 2009. С. 58–60.
5. Вайда Т.С., Кузнецова О.І. Інтелектуальний компонент стійкого психоемоційного стану правоохоронця до дії зовнішніх небезпек. *Роль і місце ОВС у розбудові демократичної правової держави*: матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (23 квітня 2010 року, м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2010. С. 283–284.
6. Ануфрієв М.І. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників ОВС / Ануфрієв М.І., Бутов С.Є., Гіда О.Ф., Решко С.М.: навч. посібник / заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва та Є.М. Мойсєєва. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 338 с.
7. Горбачевський В.Я. Тактика дій працівників ОВС в екстремальних ситуаціях і правові основи застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї / Горбачевський В.Я., Сачаво А.Г.: посібник. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. 124 с.
8. Максимов С. Підготовка до дій в екстремальних ситуаціях засобами спеціальної фізичної підготовки / Максимов С., Запорожанов О.: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Удосконалення фізичного виховання та спеціальної фізичної підготовки курсантів ВНЗ МВС України» (Івано-Франківськ, 2005). Івано-Франківськ, 2005. С. 163–165.
9. Про затвердження Інструкції про організацію та порядок проведення поліцейських операцій з розшуку і затримання озброєних та інших осіб, які вчинили суспільно-небезпечне діяння: наказ МВС України від 09.10.2017 № 841 дск.
10. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник: [довідкове видання]. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/LB2414-4207.2020.15.25>

ПОПЕРЕДНІ РІШЕННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Маслова Анна Борисівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
та митного права
(Навчально-науковий інститут права
та міжнародно-правових відносин
Університету митної справи
та фінансів, Україна)

Наводяться управлінські та економічні передумови запровадження митних попередніх рішень, оцінюється закріплений митним законодавством України порядок прийняття попередніх рішень, вивчається відповідний зарубіжний досвід. За підсумками дослідження підсумовується, що порядок використання попередніх рішень щодо застосування окремих положень митного законодавства може бути вдосконалений шляхом: 1) доповнення переліку питань, з яких можуть ухвалюватись попередні рішення, питаннями про застосування методу та критеріїв визначення митної вартості товарів, а також про застосування тарифних пільг (тарифних преференцій) та дотримання тарифних квот; 2) зобов'язання митних органів відтермінувати видання попереднього рішення, якщо щодо товарів, яких воно стосуватиметься, відбувається адміністративне або судове оскарження з тих чи інших питань, що може вплинути на зміст попереднього рішення, із наведенням позиції митних органів щодо відповідного питання; 3) запровадження положень про можливість зміни попереднього рішення без його відкликання, якщо мають місце технічні помилки, формальні відхилення від процедури ухвалення попереднього рішення та інші обставини, за яких у зміст попереднього рішення можуть вноситись виправлення, не змінюючи його суті; 4) розмежування відкликання та скасування попередніх рішень за підставами застосування та правовими наслідками; 5) визначення, що якщо митний орган відкликає попереднє рішення, воно не застосовується лише стосовно тих товарів, які імпортуються підприємствами або виготовляються місцевими підприємствами на дату або після дати відкликання (день публікації відповідного повідомлення на офіційному веб-сайті митниці), якщо при цьому ці підприємства добросовісно поклались на зміст відповідного попереднього рішення; 6) виключення положення першого речення абз. 1 ч. 7 ст. 23 МК України про те, що митний орган, який прийняв попереднє рішення, може його відкликати.

Ключові слова: відкладення прийняття попереднього рішення; зміна, відкликання та скасування попереднього рішення; питання, з яких можуть прийматись попередні рішення митних органів; попереднє рішення; попереднє рішення щодо застосування окремих положень митного законодавства.

CUSTOMS ADVANCE RULINGS: GENERAL CHARACTERISTICS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

Maslova Anna Borysivna,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of Administrative
and Customs Law
(Educational and Scientific Institute
of Law and International Legal Relations
University of Customs and Finance,
Ukraine)

The administrative and economic preconditions of introduction of customs advance rulings are outlined, the order of issuance of the customs advance rulings set forth by the customs legislation of Ukraine is estimated, the corresponding foreign experience is studied. According to the outcomes of the study, the procedure of using previous decisions on the application of certain provisions of customs legislation can be improved by: 1) adding to the list of subject matter for customs advance ruling issues relating to application of the method and criteria for determining the customs value of goods and issues concerning benefits (tariff preferences) and compliance with tariff quotas; 2) placing customs authorities under obligation to postpone the issuance of an advance ruling if in connection with the goods to which it relates there is an administrative or judicial appeal on certain issues that may affect the content of advance ruling, accompanying this postponement with the position of customs authorities on the issue; 3) introduction of provisions on the possibility of changing the advance ruling without its revocation, if there are technical errors, formal deviations from the advance ruling procedure and other circumstances under which the content of the advance ruling may be corrected without changing its essence; 4) delimitation of revocation and cancellation of advance ruling on the grounds of application and legal consequences; 5) determination that if the customs authority revokes the previous decision, it shall not apply only to those goods imported by enterprises or manufactured by local enterprises on or after the date of revocation (the date of publication of the relevant notice on the official customs website), if these enterprises relied in good faith on the content of the relevant advance ruling; 6) exclusion of the provisions of Customs Code of Ukraine that the customs authority that made the previous decision may revoke it.

Key words: customs advance ruling; subject matter for customs advance ruling; change, revocation and termination of customs advance ruling; postponement of the customs advance ruling.

Постановка проблеми та завдання дослідження. Тенденцію до людиноцентричного наповнення митного законодавства, так само як й до гармонізації та спрощення митних процедур засвідчує реалізація концепції попередніх рішень щодо застосування окремих положень митного законодавства, адже вони надають підприємствам та громадянам додаткові можливості для того, щоб вчасно вжити всіх заходів для підготовки до пред'явлення товарів митним органам для митного контролю та митного оформлення, що є також вкрай корисним для митних органів, збільшуючи

ймовірність належного виконання ними митних формальностей. Разом з тим, звернувшись до встановленого вітчизняним митним законодавством порядку прийняття попередніх рішень, маємо підстави констатувати те, що їх потенціал може бути посилений розширенням меж застосування цього інструменту митного адміністрування, внесенням деяких змін та доповнень у його законодавче підґрунтя, а також усуненням декількох його техніко-юридичних недоліків.

Аналіз публікацій та виклад основних положень дослідження. Науково-теоретичною основою для характеристики управлінських та економічних передумов запровадження митних попередніх рішень та оцінки його правового регулювання слугуватимуть наукові праці А. В. Макаренко, Р. В. Негари, Ю. М. Чалиха.

Так, обґрунтовуючи необхідність впровадження та постійного вдосконалення механізму попередніх митних рішень, фахівці профільних міжнародних організацій звертають увагу на те, що імпортери та експортери нерідко стикаються з непослідовними рішеннями щодо класифікації та походження товарів, що залежать, наприклад, від конкретного митного відділу імпорту або експорту або від ротації фахівців з оцінки вартості товарів. Як наслідок, виникає невизначеність у всій торговій угоді, оскільки такі суперечливі рішення відображаються на тому, як стягуватимуться митні платежі та якою буде ціна товару для кінцевого споживача. Це може привести до переміщення ланцюжка поставок в країни та на території з більшою визначеністю, передбачуваністю і надійністю, що незмінно позначиться на розвитку торгівлі. Натомість, завдяки попереднім рішенням підвищується визначеність і передбачуваність міжнародних торгових угод, що дозволяє уникнути суперечок з митною адміністрацією щодо видів тарифів, оцінки вартості і походження товарів (що визначає право на пільговий митний режим) в момент випуску або проходження митних процедур, і, як наслідок, дозволяє уникнути затримок. При митному оформленні вантажів правильність визначення країни походження товарів та вирішення інших критичних питань не буде поставлена під сумнів, що також знижує ймовірність корупції [1, с. 12]. Митне оформлення та митний контроль можуть скоротитись до вкрай невеликого часового проміжку, адже вони обмежуватимуться ідентифікацією суб'єкта господарювання та товарів, що переміщуються через митний кордон, а також перевіркою їх відповідності відомостям, вказаним у попередній митній декларації та попередніх рішеннях митного органу. Серед іншого, це сприятливо впливає на фінансовий стан суб'єктів господарювання, зокрема тим, що на значно менший час затримується подальший обіг товарів, відпадає необхідність зберігання товарів під митним контролем на складах тимчасового зберігання тощо [2, с. 22].

Звертаючись до положень міжнародних стандартів для формування базового уявлення про сутність попередніх рішень, з'ясуємо, що попередні рішення є обов'язковими для виконання рішеннями митних органів, прийнятими на прохання заінтересованої сторони щодо тих чи інших аспектів щодо товарів, зокрема, щодо класифікації та країни походження товарів в рамках їх підготовки до імпорту або експорту. Попередні рішення спрощують декларування і, як наслідок, процес випуску і митного оформлення, завдяки тому, що товар вже класифікований, і це рішення є обов'язковим для всіх установ митниці протягом певного періоду часу, який може тривати від 3 місяців до 1 року [1, с. 12].

Як і передбачено міжнародними стандартами, відповідно до митного законодавства України попереднє рішення митного органу приймається до початку переміщення товарів через митний кордон за письмовими зверненнями декларантів або уповноважених ними осіб з таких питань та у такі строки:

- класифікація товарів згідно з УКТ ЗЕД – 30 днів з дня отримання звернення;
- визначення країни походження товарів – 150 днів з дня отримання звернення та всіх даних про товар;

– надання дозволу на поміщення товарів в окремі митні режими –30 днів з дня отримання звернення (ч. 1-5 ст. 23 МК України) [3].

Також, на доповнення до вищезгаданих питань, з яких допускається ухвалення попередніх рішень митним органом, для подальшого розширення сфери практичного застосування попередніх рішень митного органу у наукових напрацюваннях вітчизняних вчених пропонується допустити ухвалення попередніх рішень щодо інших питань митного оформлення. Зокрема, з посиланням на рекомендаційні положення міжнародних документів з питань митної справи, А. В. Макаренко стверджує про можливість доповнення питань, з яких митним органом можуть увалюватись попередні рішення, тими, що стосуються:

- відповідного методу або критеріїв та їхнього застосування, які будуть використовуватися для визначення митної вартості відповідно до конкретних обставин;
- можливості застосування вимог члена щодо зниження або звільнення від митних зборів;
- застосування вимог члена до квот, зокрема тарифних квот;
- будь-яких додаткових питань, з яких член вважає за необхідне видати попереднє рішення [4, с. 117-118].

Таким чином, визначаючись щодо найбільш перспективних законодавчих рішень для реалізації попередніх рішень митного органу як правового інструменту спрощення імпортно-експортних операцій та оптимізації митного оформлення з точки зору публічних інтересів, слід розглянути питання про розширення сфери його застосування шляхом охоплення нею вищезазначених питань. Більше того, нагальність позитивного рішення питання про розширення сфери застосування попередніх рішень підтверджується досвідом найбільш розвинених країн.

Йдеться про те, що оглянувши зарубіжне правове регулювання питань митних попередніх рішень та звернувшись до канадських нормативно-правових джерел, вдалось з'ясувати, що за їх положеннями посадова особа митного органу може видавати попередній висновок з питань класифікації товарів, визначення країни походження товарів та застосування пільгового тарифного регулювання до товарів відповідно до угод про вільну торгівлю (п. 43.1 ст. 43 Митного кодексу Канади) [5]. Для порівняння, у Японії допускається ухвалення попередніх рішень з питань класифікації товарів, визначення їх митної вартості та походження. у японських роз'яснювальних документах підкреслюється, що таким чином підприємство може заручитись допомогою митниці у визначенні дійсних класифікації, митної вартості та походження товарів [6]. Так само, за положеннями ч. 1 ст. 29 Додатку про попередні рішення Митного кодексу Сінгапуру сінгапурська митниця може ухвалювати попередні рішення з питань класифікації товарів, визначення їх митної вартості та походження [7].

Далі, повертаючись до опрацювання положень вітчизняного митного законодавства про попередні рішення митного органу, зазначимо, що строк дії попереднього рішення становить 3 роки з дати його винесення та воно є обов'язковим для виконання будь-яким митним органом, однак для цього незмінними мають бути факти та умови (у тому числі правила визначення походження товарів), на основі яких воно було прийнято. Зокрема, законодавством передбачено випадки, у яких митний орган може відкликати попереднє рішення, а саме коли попереднє рішення:

- було прийняте на підставі поданих заявником недостовірних документів, наданої ним недостовірної інформації, та/або внаслідок ненадання підприємством всієї наявної у нього інформації, необхідної для прийняття зазначеного рішення, що суттєво вплинуло на характер цього рішення;
- вступило в суперечність із законодавством України з питань митної справи внаслідок змін в останньому;

– прийняте з порушенням вимог МК України (ч. 6-7 ст. 23 МК України) [3].

При цьому, якщо попереднє рішення відкликано митним органом через його несумісність із оновленим митним законодавством або через його прийняття з порушенням митного законодавства, декларант або уповноважена ним особа не несе відповідальності за негативні наслідки застосування такого рішення з моменту його прийняття і до моменту його відкликання (ч. 9 ст. 23 МК України) [3].

Розмірковуючи про потенційні напрями вдосконалення вищенаведених положень про правовий статус, порядок прийняття та відкликання попередніх рішень митного органу, серед іншого слід оцінити доцільність реалізації пропозиції А. В. Макаренка розмежувати відкликання та зміну попередніх рішень за підставами застосування та правовими наслідками, а також передбачити можливість припинення попередніх рішень поряд із відкликанням і зміною.

Підставою для зміни, на переконання вченого, має бути необхідність виправлення помилок, описок тощо, при цьому внесення змін не впливає на строк дії попереднього рішення, який відраховується з моменту його винесення. Більше того, такі підстави для відкликання попереднього рішення, як суперечність із законодавством унаслідок змін в останньому та прийняття з порушенням процедури не завжди повинні тягнути відкликання, а можуть бути виправлені шляхом внесення змін. Відкликається попереднє рішення, коли умови, на основі яких воно було прийняте, змінилися. Іншими словами, характер попереднього рішення внаслідок цих змін унеможливорює його подальше застосування. Українським важливим є встановлення органами доходів і зборів неможливості узгодження попереднього рішення, наприклад, із вимогами чинного законодавства, шляхом внесення змін до нього. Ототожнення понять «відкликання» та «зміна» попередніх рішень є порушенням юридичної техніки, унеможливорює виправлення технічних помилок, описок у попередньому рішенні, які не впливають на характер такого рішення й фактично надають органам доходів і зборів необмежені повноваження щодо відкликання попередніх рішень [4, с. 285-286].

Анулювання (припинення) попереднього рішення А. В. Макаренка пропонує здійснювати в разі встановлення безпідставності та незаконності прийняття попереднього рішення або якщо його прийнято на основі недостовірної, неповної інформації. У разі анулювання попереднього рішення воно вважається недійсним із моменту його винесення, а його застосування є незаконним. Отже, зміна – це виправлення технічних помилок, описок тощо в попередньому рішенні, відкликання – це узгодження попереднього рішення з вимогами чинного митного законодавства, анулювання – це визнання попереднього рішення недійсним [4, с. 285-286].

Поруч із вищевикладеним, можливим джерелом деструктивного правозастосування положень ч. 7 ст. 23 МК України про те, що митний орган, який прийняв попереднє рішення, «може» його відкликати, після чого визначаються підстави, за умови існування яких попереднє рішення «підлягає відкликанню». Цілком погоджуємось із міркуваннями Р. В. Негари щодо того, що незрозуміло, яке змістове навантаження покладається на термін «може» в даному випадку, чи це абсолютне право органів доходів та зборів і в якості підстав можуть бути використані й інші, окрім передбачених прямо в ч. 7 ст. 23 МК України [8, с. 104].

На доповнення до вищезазначеного, як джерело нововведень для положень митного законодавства України про порядок ухвалення, зміни, скасування попередніх рішень та відповідні правові наслідки слід використати найкращі практики з зарубіжних нормативно-правових джерел, пов'язаних з митними попередніми рішеннями.

Так, у цьому контексті привертає увагу те, що канадськими митними правилами передбачається можливість відтермінувати видання попереднього рішення, якщо

щодо товарів, яких воно стосуватиметься, відбувається адміністративне, арбітражне (у Канадському міжнародному торговельному трибуналі) або судове оскарження з питань їх класифікації або походження, що може вплинути на зміст попереднього рішення. Також, примітним є те, що посадова особа митного органу може за власною ініціативою або за заявою відповідного підприємства змінити або відкликати попереднє рішення, якщо під час його ухвалення, зокрема: 1) мала місце помилка, пов'язана із фактичними обставинами експортно-імпоротної операції; 2) змінились фактичні обставини експортно-імпоротної операції [9].

Не менший інтерес представляють деякі особливості підстав ухвалення, змістовного наповнення та правових наслідків зміни попередніх рішень, передбачені законодавством Сінгапуру.

Вельми специфічним є те, що якщо Генеральний директор Митного кодексу Сінгапуру (єдина посадова особа митних органів. Уповноважена ухвалювати попередні рішення), вважає, що правильність рішення буде залежати від висловлених припущень щодо будь-якої майбутньої події чи іншого питання, то він може зробити припущення, які він вважає найбільш доцільними (ст. 5 Додатку про попередні рішення Митного кодексу Сінгапуру) [7].

Крім того, митне законодавство Сінгапуру зі значним ступенем деталізації регулює питання правових наслідків зміни та відкликання попередніх рішень. Дотримуючись найбільш поширеного підходу, закон визначає, що попереднє рішення може бути змінене чи відкликане, зокрема, якщо воно ґрунтується на помилкових результатах вивчення матеріалів заяви, якщо мала місце зміна критичних обставин після ухвалення попереднього рішення (змінилась класифікація товарів, з'явилися підстави підозрювати вчинення правопорушення з відповідними товарами тощо). При цьому, Генеральний директор не має відкликати та повторно виносити попереднє рішення, щоб виправити будь-яку друкарську або незначну помилку, якщо виправлення не змінює змісту постанови. Більше того, якщо Генеральний директор відкликає попереднє рішення, воно не застосовується лише стосовно тих товарів, які імпортуються підприємствами або виготовляються місцевими підприємствами на дату або після дати відкликання, якщо при цьому ці підприємства добросовісно поклалися на зміст відповідного попереднього рішення (ст. 6-9 Додатку про попередні рішення Митного кодексу Сінгапуру) [7].

Осмиливши вищевикладене, запропонуємо шляхи досягнення більшого ступеня реалізації потенціалу попередніх рішень митних органів як інструментів спрощення зовнішньоекономічних операцій та оптимізації митного оформлення.

Насамперед, не викликає сумнівів те, що на часі розширення кола питань, з яких має допускатись ухвалення попередніх рішень. Спираючись на досвід Сінгапуру, Японії та інших зарубіжних країн, законодавство яких втілює широкий підхід до визначення сфери використання попередніх рішень, видається позитивним кроком доповнити перелік питань, з яких можуть ухвалюватись попередні рішення, питаннями про: 1) митну вартість товарів; 2) застосування тарифних пільг (тарифних преференцій) та дотримання тарифних квот.

Іншим прогресивним нововведенням видається перейняття з канадських митних правил положення про те, що митний орган може відтермінувати видання попереднього рішення, якщо щодо товарів, яких воно стосуватиметься, відбувається адміністративне або судове оскарження з питань їх класифікації або походження, що може вплинути на зміст попереднього рішення. При цьому, негативна відповідь на звернення про ухвалення попереднього рішення має супроводжуватись наданням доступу до матеріалів, якими обґрунтовується позиція митних органів у відповідних провадженнях.

Також, корисним законодавчим рішенням може бути упровадження положень про можливість зміни попереднього рішення без його відкликання, як це передбачено канадським та сінгапурським митним законодавством. Так, підставами для зміни попереднього рішення мають бути допущення друкарських або інших технічних помилок, формальних відхилень від процедури ухвалення попереднього рішення та інші обставини, за яких у зміст попереднього рішення можуть вноситись виправлення, які не змінюють його по суті.

Більше того, слід встановити можливість припинення дії попереднього рішення шляхом його відкликання та шляхом визнання його недійсним та скасування. Так, прийняття попереднього рішення на підставі поданих заявником недостовірних документів, наданої ним недостовірної інформації, та/або внаслідок ненадання підприємством всієї наявної у нього інформації, необхідної для прийняття зазначеного рішення, що суттєво вплинуло на характер цього рішення (п. 1 ч. 7 ст. 23 МК України) має тягнути за собою скасування попереднього рішення із повною відповідальністю заявника за негативні наслідки застосування попереднього рішення з моменту його прийняття.

На противагу до того, якщо попереднє рішення ухвалене вступило в суперечність зі зміненим після його ухвалення митним законодавством або було прийняте з порушенням вимог митного законодавства (змінилась класифікація товарів, з'явилися підстави підозрювати вчинення правопорушення з відповідними товарами помилкові результати вивчення матеріалів заяви, якщо мала місце зміна критичних обставин після ухвалення попереднього рішення тощо), то таке попереднє рішення має відкликатись (п. 2-3 ч. 7 ст. 23 МК України). Поруч із цим, законодавство має передбачити, що якщо митний орган відкликає попереднє рішення, воно не застосовується лише стосовно тих товарів, які імпортуються підприємствами або виготовляються місцевими підприємствами на дату або після дати відкликання, якщо при цьому ці підприємства добросовісно поклалися на зміст відповідного попереднього рішення. Датою відкликання попереднього рішення має вважатись не день прийняття рішення про його відкликання із негайним письмовим повідомленням заявника про це (ч. 10 ст. 23 МК України), а день публікації відповідного повідомлення на офіційному веб-сайті митниці.

На доповнення до того, для запобігання зловживанням та непорозумінням під час ухвалення та подальшого визначення долі попередніх рішень доцільним вважаємо внести у абз. 1 ч. 7 ст. 23 МК України деякі техніко-юридичні правки. Йдеться про те, що положення, яке встановлює, що «митний орган, який прийняв попереднє рішення, може його відкликати» може бути джерелом деструктивного правозастосування через те, що воно створює правову невизначеність, не містячи чітких та конкретних підстав для цього, на відміну від правила, закріпленого наступним реченням, про обставини, за яких попереднє рішення підлягає відкликанню. Таким чином, слід виключити положення першого речення абз. 1 ч. 7 ст. 23 МК України про те, що митний орган, який прийняв попереднє рішення, може його відкликати.

Беручи до уваги вищевикладене, підсумуємо, що порядок використання попередніх рішень щодо застосування окремих положень митного законодавства може бути вдосконалений шляхом: 1) доповнення переліку питань, з яких можуть ухвалюватись попередні рішення, питаннями про застосування методу та критеріїв визначення митної вартості товарів, а також про застосування тарифних пільг (тарифних преференцій) та дотримання тарифних квот; 2) зобов'язання митних органів відтермінувати видання попереднього рішення, якщо щодо товарів, яких воно стосується, відбувається адміністративне або судове оскарження з тих чи інших питань, що може вплинути на зміст попереднього рішення, із наведенням позиції

митних органів щодо відповідного питання; 3) запровадження положень про можливість зміни попереднього рішення без його відкликання, якщо мають місце технічні помилки, формальні відхилення від процедури ухвалення попереднього рішення та інші обставини, за яких у зміст попереднього рішення можуть вноситись виправлення, не змінюючи його суті; 4) розмежування відкликання та скасування попередніх рішень за підставами застосування та правовими наслідками; 5) визначення, що якщо митний орган відкликає попереднє рішення, воно не застосовується лише стосовно тих товарів, які імпортуються підприємствами або виготовляються місцевими підприємствами на дату або після дати відкликання (день публікації відповідного повідомлення на офіційному веб-сайті митниці), якщо при цьому ці підприємства добросовісно поклалися на зміст відповідного попереднього рішення; 6) виключення положення першого речення абз. 1 ч. 7 ст. 23 МК України про те, що митний орган, який прийняв попереднє рішення, може його відкликати.

Список використаних джерел:

1. Соглашение ВТО об упрощении процедур торговли : деловое руководство для развивающихся стран. Женева: МТЦ, 2013. 30 с. URL: https://www.intracen.org/uploadedFiles/intracencorg/Content/Publications/AssetPDF/WTO%20Trade%20Facilitation%20Agreement_Russian.pdf.
2. Чалых Ю. Н. Совершенствование механизма таможенного контроля на основе развития института предварительных решений таможенных органов Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.05 (экономика и управление народным хозяйством). Москва, 2004. 32 с.
3. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. Дата оновлення: 22 вересня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
4. Макаренко А. В. Припинення юридичної дії попередніх рішень: зміст, види та правові підстави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 4. С. 282-287.
5. Customs Act of Canada: Statute of Canada of 13 February 1985 C 52-6. Last amended on July 1, 2019. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-52.6/FullText.html>.
6. Japan Customs (2019). Advance Rulings on Valuation. URL: <https://www.customs.go.jp/english/advance/valuation.htm>.
7. *Singapore Customs Act 1960*. (2019, March 13). <https://sso.agc.gov.sg/Act/CA1960#P1I->.
8. Негара Р. В. Попередні рішення в законодавстві України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 3. С. 96-109.
9. Free Trade Agreement Advance Rulings Regulations : Customs Act of Canada SOR/97-72 of 30 December 1996. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-97-72/FullText.html>.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad>.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:

Україна, 73000, м. Херсон, вул. Потьомкінська 42/14

Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59

Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua

Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 15

Формат 60x84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 21,62.
Замов. № 1220/45. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.